

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ

ΣΤΑΘΗΣ ΚΑΛΥΒΑΣ

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Δηλώνω υπεύθυνα και εν γνώσει των συνεπειών του νόμου ότι το παραδοτέο «Έκδοση συλλογικού τόμου με επιστημονικά άρθρα από τις ερευνητικές ομάδες 1 και 3» αποτελεί πρωτότυπο έργο και δεν έχουν χρησιμοποιηθεί άλλες πηγές πέρα από αυτές στις οποίες γίνεται αναφορά. Όπου υπάρχει αναπαραγωγή δεδομένων, πινάκων και παραθεμάτων, αυτό δηλώνεται ρητά.

Ο επιστημονικά υπεύθυνος,
Καθηγητής Νικόλαος Μαραντζίδης

ISBN 978-618-81891-6-4

©2015

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Γιώργος Αντωνίου

Στάθης Καλύβας

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2015

Παραδοτέο έργο στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος
ΘΑΛΗΣ - Η Ελλάδα από τον Β΄ Παγκόσμιο στον Ψυχρό Πόλεμο:
Διεθνείς Σχέσεις και εσωτερικές εξελίξεις (MIS: 380436).

Επιστημονικά υπεύθυνος
Καθηγητής Νίκος Μαραντζίδης
Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών, και Ανατολικών Σπουδών
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Αναφορά σε παραδοτέο:

Δράση («Ενέργεια») 1:

«Η Ελλάδα και η Ανατολική Ευρώπη στις αρχές του Ψυχρού Πολέμου».

Δράση («Ενέργεια») 3:

«Η Ελλάδα και τα Βαλκάνια στις αρχές του Ψυχρού Πολέμου»

Υπο-Δράση 1.5:

«Διάχυση»

Υπο-Δράση 3.5:

«Διάχυση»

Παραδοτέο:

«Έκδοση συλλογικού τόμου με επιστημονικά άρθρα
από τις ερευνητικές ομάδες 1 και 3.»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	8
Κεφάλαιο 1	17
Κατερίνα Τσέκου & Τάσος Χατζηαναστασίου ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΛΑΪΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ	
Κεφάλαιο 2	37
Σπυρίδων Σφέτας & Ιάκωβος Μιχαηλίδης ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	
Κεφάλαιο 3	66
Απόστολος Πατελάκης & Παύλος Βασιλειάδης ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΗΣ ΡΟΥΜΑΝΙΑΣ, 1948 – 1956	
Κεφάλαιο 4	97
Angelica Wudalas ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΩΝΙΑΣ	
Κεφάλαιο 5	118
Ηλίας Γ. Σκουλίδας ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΛΒΑΝΙΑ	

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη του ζητήματος των πολιτικών προσφύγων αποτέλεσε τα τελευταία χρόνια ένα από τα πλέον εξελισσόμενα αντικείμενα μελέτης. Παρά το γεγονός πως για χρόνια υπήρξε ένα θέμα ταμπού, η ιστορική έρευνα έκανε σημαντικά βήματα προόδου. Ιδιαίτερο ρόλο σε αυτό έπαιξαν τα αρχειακά τεκμήρια των πρώην Λαϊκών Δημοκρατιών. Έτσι, ένας σημαντικός αριθμός ιστορικών ερευνών που βασίζονται κυρίως στα αρχεία αυτών των χωρών συνέβαλαν στην αναλυτική χαρτογράφηση του φαινομένου και στην διερεύνηση πολλών από τις μέχρι πρόσφατα άγνωστες πτυχές.

Ο όρος πολιτικός πρόσφυγας υπήρξε ασαφής και σε κάποιες περιπτώσεις παραπλανητικός. Υπό την ασαφή, λοιπόν, κατηγορία του πολιτικού πρόσφυγα, στοιβάχτηκαν τουλάχιστον πέντε διαφορετικές κατηγορίες ανθρώπων: α) τα στελέχη του κόμματος και οι εθελοντές αντάρτες του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, για τους οποίους θα ταίριαζε απολύτως ο όρος του πρόσφυγα, με βάση τα κριτήρια της Σύμβασης της Γενεύης, β) οι επιστρατευμένοι αντάρτες, άνδρες και γυναίκες, που είχαν την ατυχία να στρατολογηθούν δια της βίας για να πολεμήσουν στις γραμμές του ΔΣΕ και υποχρεωτικά βρέθηκαν στο «σιδηρούν παραπέτασμα», γ) οι κάτοικοι των παραμεθορίων χωριών της Βόρειας Ελλάδας που εξαναγκάστηκαν από το ΔΣΕ να εκκενώσουν τα χωριά τους και να ακολουθούσαν τους αντάρτες στην «υπερορία», δ) οι αιχμάλωτοι στρατιώτες και αξιωματικοί του Ελληνικού Στρατού που πήραν μαζί τους οι αντάρτες στην Αλβανία και στη συνέχεια επιβιβάστηκαν στα πλοία της «προσφυγιάς» και ε) τα χιλιάδες παιδιά του «παιδομαζώματος». Ίσως θα έπρεπε να προσθέσουμε και μια έκτη κατηγορία: τους σλαβόφωνους/ Σλαβομακεδόνες αντάρτες και άμαχους που εγκατέλειψαν τις εστίες τους με κατεύθυνση τη Γιουγκοσλαβία (ιδιαίτερα μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν το 1948) προκειμένου να λιποτακτήσουν από το ΔΣΕ ή να μην στρατολογηθούν σε αυτόν.¹

¹ Στάθης Καλύβας & Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια Πάθη. 23 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον εμφύλιο*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2015, 458-459.

Ο αριθμός των πολιτικών προσφύγων δεν είναι απολύτως ξεκάθαρος. Υπολογίζεται πως στην ανατολική Ευρώπη και την ΕΣΣΔ εγκαταστάθηκαν ανάμεσα σε 75.000 έως 100.000 άτομα.² Από αυτούς περίπου το ένα τρίτο ήταν σλαβόφωνοι ήταν Σλαβομακεδόνες κυρίως από την περιοχή της Φλώρινας, της Καστοριάς και της Πέλλας. Είναι δύσκολο να προσδιορίσει κανείς τον αριθμό των ανθρώπων που εγκατέλειψαν τη χώρα εξαιτίας «δικαιολογημένου φόβου διώξεως λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξεως ή πολιτικών πεποιθήσεων» όπως η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 ορίζει για τον προσδιορισμό του πρόσφυγα. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως αρκετές χιλιάδες οπαδοί του ΚΚΕ και εθελοντές αντάρτες ανήκουν στην παραπάνω κατηγορία. Από την άλλη όμως, πολλοί άνθρωποι εξαναγκάστηκαν να ακολουθήσουν τους αντάρτες στην Ανατολική Ευρώπη χωρίς να είναι δική τους επιθυμία. Χωριά ολόκληρα όπως αυτά της Μουργκάνας ή του Γράμμου εκκενώθηκαν από τους αντάρτες και έζησαν για αρκετά χρόνια τις δύσκολες ιστορίες της «προσφυγιάς» χωρίς να είναι δική τους επιδίωξη. Επιπλέον, ένας όχι αμελητέος αριθμός αιχμαλώτων του ελληνικού στρατού βρέθηκε δια της βίας στο «σιδηρούν παραπέτασμα». Το 1951, το Γενικό Επιτελείο Στρατού υπολόγιζε τους αγνοούμενους στρατιωτικούς σε 4.500 χωρίς να λαμβάνει υπόψη του άλλες κατηγορίες αιχμαλώτων.³

Οι πρόσφυγες κατανεμήθηκαν κυρίως στην ΕΣΣΔ και σε όλες τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης εκτός από τη Αλβανία, στην οποία έμειναν ελάχιστοι, για λόγους που σχετίζονταν με τα συνοριακά προβλήματα με την Ελλάδα και τις κακές σχέσεις των Αλβανών κομμουνιστών με το ΚΚΕ. Οι αντάρτες του ΔΣΕ που

² Ιάκωβος Μιχαηλίδης, «Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας (1944-1954)», στο Ε. Βουτυρά Βασίλης Δαλκαβούκης, Νίκος Μαραντζίδης, Μαρία Μποντίλα (επ.), *Το όπλο παρά πόδα. Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2005, 39-40. Κατερίνα Τσέκου, *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Ανατολική Ευρώπη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, 18. Κατερίνα Σουλτανιά, *Η ελληνική πολιτική προσφυγιά, «Έλλα»*, Λάρισα 2001, 19-21.

³ Pavel Hradecny, «Ανύπαρκτοι» φυγάδες: αιχμάλωτοι Έλληνες στρατιώτες στην Τσεχοσλοβακία (από το 1949 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '50), στο Ε. Βουτυρά et al, ό.π., 190. Επίσης, Γιούλη Κόκκορη, «Έίχαμε όλοι την ίδια μοίρα»: Αιχμάλωτοι του εμφυλίου στη μακρινή Τασκένδη», *Ιστορία*, 517 (2011), 85-96.

πέρασαν στην Αλβανία το καλοκαίρι του 1949 μεταφέρθηκαν στην Τασκένδη στο Ουζμπεκιστάν της ΕΣΣΔ όπου σύμφωνα με την απογραφή του ΚΚΕ εγκαταστάθηκαν 13.108 άτομα.⁴ Η Τασκένδη αποτέλεσε λοιπόν κεντρικό σημείο αναφοράς για το ΚΚΕ και τους πολιτικούς πρόσφυγες. Θεωρήθηκε ένα κέντρο πολιτικών εξελίξεων (το άλλο οπωσδήποτε το Βουκουρέστι όπου ήταν η έδρα της ηγεσίας) με ιδιαίτερη σημασία για τα εσωκομματικά του ΚΚΕ σε μια δύσκολη περίοδο της ιστορίας του, όταν η εσωτερική αμφισβήτηση στο πρόσωπο του γενικού γραμματέα Ν. Ζαχαριάδη και οι δραματικές μεταβολές στο διεθνές κομμουνιστικό στρατόπεδο (θάνατος Στάλιν, άνοδος Χρουστσόφ, 20^ο συνέδριο καταγγελίας του σταλινισμού κλπ) προκάλεσαν έντονες διχαστικές διαμάχες μέσα στον ελληνικό κομμουνιστικό κόσμο.

Στα αρχικά χρόνια της προσφυγιάς η οργάνωση της καθημερινής ζωής των προσφύγων τέθηκε υπό τον έλεγχο του ΚΚΕ, που βρισκόταν βεβαίως σε στενή συνεργασία με τα τοπικά κομμουνιστικά καθεστώτα. Η εργασία, η εκπαίδευση, οι σχέσεις με άλλες πληθυσμιακές ομάδες ήταν όλες υπό τον έλεγχο και την επιτήρηση του κόμματος που αγρυπνούσε για τυχόν παρεκκλίσεις και για πιθανούς πράκτορες «τιτοϊκούς» ή άλλους. Το ΚΚΕ επιδίωκε να διατηρήσει το ηθικό των προσφύγων ακέραιο ώστε αυτοί να συνεχίσουν να αποτελούν μια εφεδρεία για μια μελλοντική επανάκαμψη στην Ελλάδα. Για το λόγο αυτό (ανάμεσα σε άλλους) το ΚΚΕ όχι μόνο δεν επιδίωκε την αφομοίωση των προσφύγων στις χώρες υποδοχής αλλά ίσα-ίσα ήθελε να συγκροτούν ένα ξεχωριστό σώμα μέσα σε εκείνες τις κοινωνίες. Ως εκ τούτου, η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και η διατήρηση της ελληνικής ταυτότητας για τη νεότερη γενιά είχε υψηλή θέση στην πολιτική ατζέντα του ΚΚΕ, που με πολύ συστηματικό τρόπο ανέλαβε να οργανώσει ένα παράλληλο εκπαιδευτικό σύστημα. Ήταν λοιπόν απολύτως απαραίτητο να διαπαιδαγωγηθούν τα παιδιά και οι έφηβοι με τέτοιες αξίες ώστε να ήταν ικανοί να εξελιχθούν σε καλούς Έλληνες κομμουνιστές, στοιχείο απαραίτητο για τη στιγμή της επιστροφής σε μια πατρίδα

⁴ Γαβρίλης Λαμπάτος, *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Τασκένδη 1949-1957*, Κούριερ, Αθήνα, 2001, 27.

που θα γινόταν λαϊκή Δημοκρατία αργά ή γρήγορα . Υπό την οπτική αυτή, οι κατηγορίες περί «εκσλαβισμού» που εξαπέλυε το ελληνικό κράτος εναντίον του ΚΚΕ δεν έστεκαν.

Εξαιτίας του στενού ελέγχου του κόμματος και των κλειστών ελληνικών προσφυγικών κοινοτήτων (εκτός των άλλων και λόγω της αδυναμίας γλωσσικής επικοινωνίας με τους ανθρώπους στις κοινωνίες υποδοχής) και της αυταρχικής δομής των λαϊκών δημοκρατιών οι εσωκομματικές εξελίξεις βιώθηκαν έντονα ή και τραγικά από τους πολιτικούς πρόσφυγες. Η ανακαταγραφή του 1950 (δηλαδή η επανεξέταση της κομματικής ιδιότητας του συνόλου των μελών του ΚΚΕ), προκειμένου να εντοπιστούν οι «πράκτορες του εχθρού» μέσα στις γραμμές του κόμματος ήταν συνέχεια των «τιτοϊκών» εκκαθαρίσεων που μάζιζαν την ανατολική Ευρώπη μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν (Ράικ στην Ουγγαρία, Σλάνσκι στην Τσεχοσλοβακία, Τράιτσκο Κόστοφ στη Βουλγαρία, Πετρεσκάνου στη Ρουμανία κ.α.). Η διαδικασία της ανακαταγραφής, που συχνά υπήρξε ιδιαίτερα εξευτελιστική και επώδυνη για τα μέλη του ΚΚΕ καθώς τους υποχρέωνε να περιγράφουν δημόσια τη πορεία τους μέσα στο κόμμα και να αναγνωρίζουν τα «λάθη του» και να κάνουν δημόσια αυτοκριτική, οδήγησε στην εκκαθάριση εκατοντάδων στελεχών και μελών του κόμματος που θεωρήθηκαν «παρτσαλιδικοί», «καραγεωργικοί» ή «βαφειαδικοί». Σύμφωνα με κάποια στοιχεία ίσως και το 40% των μελών του κόμματος να οδηγήθηκε στη διαγραφή, ποσοστό οπωσδήποτε εξωφρενικό με οποιοδήποτε μέτρο λογικής.⁵

Η διαμάχη μεταξύ των ζαχαριαδικών και των παρτσαλιδικών έφτασε στο αποκορύφωμα της στα μέσα της δεκαετίας του '50, δίχασε και τραυμάτισε τους πολιτικούς πρόσφυγες ιδιαίτερα την κοινότητα της Τασκένδης, όπου βίαια επεισόδια με δεκάδες τραυματίες ξέσπασαν το Σεπτέμβριο του 1955. «Τα γεγονότα της Τασκένδης» όπως έμειναν γνωστά στην ιστορία του κόμματος αποκάλυψαν όχι μόνο το βάθος της διαίρεσης αλλά και την έλλειψη κάθε μορφής συντροφικότητας και ανεκτικότητας μέσα στους κόλπους της ηγεσίας και τους

⁵ Κατερίνα Τσέκου, ό.π., 94-95. Στάθης Καλύβας & Νίκος Μαραντζίδης, ό.π., 469.

οπαδούς της.⁶ Όπως χαρακτηριστικά περιγράφει τα γεγονότα ως αυτόπτης μάρτυρας ο Λαρισαίος κομμουνιστής Κ. Γκριτζώνας: «ξύλοδαρμοί μέχρι αίματος, μαχαιρώματα μεταξύ χθεσινών φίλων και συντρόφων, ομοϊδεατών. Σανίδες με περασμένα καρφιά για να κτυπούν τους αντιπάλους τους. Καζάνια με βραστό νερό για να ζεματίζουν ο ένας τον άλλον [...] Πως μπόρεσαν αγωνιστές να στείλουν στα νοσοκομεία της πόλης εκατοντάδες τραυματισμένους συντρόφους τους; Που βρήκε τη δύναμη ο αγωνιστής Χρήστος Βατούγιος να κόψει με τα δόντια του το αυτί του συναγωνιστή του Πάνου Δημητρίου;».⁷

Μετά την εκκαθάριση του Ζαχαριάδη ως γενικού γραμματέα και στη συνέχεια τη διαγραφή του από το ΚΚΕ πολλοί οπαδοί του διαγράφηκαν επίσης από το κόμμα και διώχτηκαν με την κατηγορία του αντικομματικού και του υπονομευτή του κόμματος και των Λαϊκών Δημοκρατιών. Σε πολλές περιπτώσεις με έγγραφες καταγγελίες προς το ΚΚΕ ή τις τοπικές αρχές επισημαίνονταν τα αντικομματικά στοιχεία.⁸ Ανάλογες αντιπαραθέσεις αλλά με σαφώς λιγότερη ένταση και συναισθηματική εμπλοκή υπήρξαν μετά τη διάσπαση του ΚΚΕ το 1968. Πιθανόν λόγω της απόστασης από τον εμφύλιο και σίγουρα εξαιτίας και της αποστασιοποίησης ενός μεγάλου μέρους των πολιτικών προσφύγων από τις καθημερινές τριβές μέσα στο ΚΚΕ, η διάσπαση του 1968 και η δημιουργία του ΚΚΕ εσωτερικού έδειξε να «συγκινεί» λιγότερο τους Έλληνες στην υπερορία. Ιδιαίτερα η νεότερη γενιά, που είχε γεννηθεί τη δεκαετία του '50 ή είχε πάει σε μικρή ηλικία εκεί ήταν πολύ περισσότερο ενσωματωμένη στις τοπικές κοινωνίες και είχε μικρότερη ιδεολογική και συναισθηματική σύνδεση με τα χρόνια του εμφυλίου.

Καθώς τα χρόνια περνούσαν, και ιδιαίτερα μετά το τέλος της δικτατορίας, η επιστροφή των προσφύγων στην Ελλάδα ετέθη στην ημερήσια διάταξη. Παρά τη δυσαρέσκεια που εκδήλωνε, ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια, το ΚΚΕ απέναντι σε

⁶ Στάθης Καλύβας & Νίκος Μαραντζίδης, ό.π., 469-470.

⁷ Κώστας Γκριτζώνας, *Μετά το Γράμμο δεν ήταν μόνο η προσφυγιά. Γράμματα-μαρτυρίες-αφηγήσεις*, Γλάρος, Αθήνα 1986, 20.

⁸ Νίκος Μαραντζίδης & Κώστας Τσίβος, *Ο ελληνικός εμφύλιος και το διεθνές κομμουνιστικό σύστημα. Το ΚΚΕ μέσα από τα τσεχικά αρχεία (1946-1968)*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012, 151.

όσους επιθυμούσαν να εγκαταλείψουν τους σοσιαλιστικούς «παραδείσους», τα εμπόδια που έβαζε το ελληνικό κράτος (η κυριότερη από αυτές ήταν η στέρηση της ελληνικής ιθαγένειας σε ένα μεγάλο αριθμό προσφύγων κυρίως σλαβόφωνων), και τις πολιτισμικές ασυμβατότητες και δυσκολίες προσαρμογής που είχαν να αντιμετωπίσουν (πχ η ελλιπής γνώση της ελληνικής γλώσσας για τη δεύτερη γενιά), η πλειονότητα των πολιτικών προσφύγων σχεδίασε και πραγματοποίησε την επιστροφή στην Ελλάδα. Η επιστροφή ξεκίνησε μόλις οι συνθήκες το επέτρεψαν. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας, από τα μέσα της δεκαετίας του '50 μέχρι τη δικτατορία των συνταγματαρχών είχαν γυρίσει στην Ελλάδα περίπου επτά χιλιάδες πρόσφυγες. Το κύμα της επιστροφής έγινε πιο έντονο στη μεταπολίτευση όπου μόνο τη διετία 1975-1977 καταγράφονται περίπου δέκα χιλιάδες νέες αφίξεις στη μητέρα-πατρίδα. Μέχρι τη δεκαετία του '90 είχαν επιστρέψει περισσότεροι από 45 χιλιάδες άνθρωποι. Το κεφάλαιο πολιτικοί πρόσφυγες έκλεισε έτσι οριστικά.⁹

Στον παρόντα τόμο, συμμετέχουν μερικοί από τους πιο ειδικούς ιστορικούς στο θέμα των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων. Χρησιμοποιώντας τα προ ολίγων ετών ανοιγμένα αρχεία των χωρών της ανατολικής Ευρώπης που αξιοποιήθηκαν από το παρόν πρόγραμμα «Θαλής» καθώς και την πιο πρόσφατη βιβλιογραφία μας οι εργασίες του συλλογικού αυτού τόμου δίνουν μια σύνθετη και ταυτόχρονα φρέσκια εικόνα για το θέμα. Η **Κατερίνα Τσέκου** και ο **Τάσος Χατζηαναστασίου** εξετάζουν την κοινότητα των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων της Βουλγαρίας επικεντρώνοντας ένα σημαντικό τους κομμάτι στη λειτουργία των θεσμών που αφορούσαν τη ζωή των προσφύγων (πχ. Εκπαίδευση, γλώσσα). Οι Έλληνες στη Βουλγαρία βρέθηκαν αντιμέτωποι τόσο με τις εσωτερικές αντιπαλότητες όσο και με τις δυσκολίες προσαρμογής που προέκυπταν από την εγκατάσταση σε ένα άγνωστο για τους περισσότερους περιβάλλον. Ταυτόχρονα αμοιβαίες προκαταλήψεις μεταξύ Ελλήνων και βουλγάρων και ιστορικές αντιπαλότητες δυσχέραιναν σε κάποιες περιπτώσεις τα πράγματα. Ο **Σπύρος Σφέτας** και ο **Ιάκωβος Μιχαηλίδης** αναλύουν την κατάσταση στη Γιουγκοσλαβία

⁹ Κατερίνα Τσέκου, ό.π., 200. Στάθης Καλύβας & Νίκος Μαραντζίδης, ό.π., 469.

επικεντρωνόμενοι εκ των πραγμάτων στο θέμα των σλαβομακεδόνων προσφύγων καθώς, όπως υπογραμμίζουν η συντριπτική πλειοψηφία των κομμουνιστών ανταρτών του ΔΣΕ που παρέμειναν σε γιουγκοσλαβικό έδαφος ήταν Σλαβομακεδόνες. Σε αντίθεση με την περίπτωση της Βουλγαρίας οι πρόσφυγες στη Γιουγκοσλαβία αισθάνονταν πως ήταν σε «δικό τους σπίτι» και εκεί αναπτύχθηκε ένα έντονο αλυστωτικό κίνημα συνδεδεμένο με γιουγκοσλαβικές γεωπολιτικές φιλοδοξίες περισσότερο παρά ιδεολογικές στρατηγικές του διεθνούς κομμουνιστικού συστήματος. Ο **Πάυλος Βασιλειάδης** και ο **Απόστολος Πατελάκης** δίνουν μια αναλυτική περιγραφή της προσφυγικής κοινότητας της Ρουμανίας για την οποία ξέρουμε σχετικά λίγα πράγματα μέχρι τώρα παρότι αποτέλεσε την έδρα της ηγεσίας του ΚΚΕ μέχρι το 1968. Στη Ρουμανία εγκαταστάθηκε ένας αριθμός περίπου 11.500 ανθρώπων. Οι συγγραφείς δίνουν έμφαση στα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι πρόσφυγες και ιδιαίτερα τα παιδιά στα πρώτα χρόνια της παραμονής στη χώρα κάνοντας ιδιαίτερη μνεία στη δομή των προσφυγικών οικισμών της Florica και του Vâlcele. Η **Angelica Wudalas** εξιστορεί τις εξελίξεις στην κοινότητα των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων της Πολωνίας, μια κοινότητα επίσης σχετικά άγνωστη στο ελληνικό κοινό παρότι κάποιοι παλιννοστούντες πρόσφυγες έχουν καταθέσει τις αναμνήσεις τους. Η Πολωνία είχε ένα ιδιαίτερα σύνθετο ρόλο κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου καθώς αυτή οργάνωσε αποστολές βοήθειας στους Έλληνες αντάρτες δια αέρος και, κυρίως, θαλάσσης. Το πολωνικό εμπορικό ναυτικό σε αλληπάλληλες αποστολές τόνους στρατιωτικού και ιατροφαρμακευτικού υλικού όπως επίσης τρόφιμα, ρούχα και άλλα απαραίτητα εφόδια. Ταυτόχρονα μετέφερε τραυματίες αντάρτες και πρόσφυγες στην Πολωνία κατά τη διάρκεια ή στο τέλος του εμφυλίου. Τέλος, το άρθρο του **Ηλία Σκουλίδα** πραγματεύεται ένα εξαιρετικού ενδιαφέροντος θέμα: τη σχέση ανάμεσα στην Αλβανία και το ζήτημα των πολιτικών προσφύγων. Το άρθρο εστιάζει στη μελέτη των προσφύγων που παρέμειναν στην Αλβανία μετά την αποχώρηση των μαχητών του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας μέσω της αξιοποίησης νέων αρχειακών τεκμηρίων.

Πολλά ακόμη μένουν να ερευνηθούν ως προς το θέμα των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων. Ιδιαίτερα σε ότι αφορά στη ζωή των Ελλήνων στην Τασκένδη τα πράγματα παραμένουν ακόμη σε ένα πολύ αρχικό επίπεδο. Εντούτοις είναι σαφές πως η ιστορική έρευνα έχει καλύψει ένα σημαντικό κομμάτι της διαδρομής όπως φανερώνει ο παρόν συλλογικός τόμος.

Νίκος Μαραντζίδης

ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΛΑΪΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

Κατερίνα Τσέκου - Τάσος Χατζηαναστασίου*

Το άρθρο αυτό αφορά τους Έλληνες πολίτες, οι οποίοι φυγάδες από την Ελλάδα κατέφυγαν στη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας», στη διάρκεια και με το τέλος της ελληνικής εμφύλιας σύρραξης των ετών 1946 – 1949.

Παράμετροι οι οποίες αναδεικνύουν ιδιαίτερη την περίπτωση της «Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας» ως ασύλου των συγκεκριμένων φυγάδων από την Ελλάδα, σε σύγκριση με τις άλλες «λαϊκές χώρες» καταφυγής/υποδοχής τους, είναι:

α. η Βουλγαρία βρέθηκε με ζώνη κατοχής ελληνικών εδαφών κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου,¹⁰

β. ήταν δοτική αρωγός στον τριετή αγώνα, 1946 – 1949, του Δ.Σ.Ε./Κ.Κ.Ε.,¹¹

* Η Κατερίνα Τσέκου είναι διδάκτωρ Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου και ο Τάσος Χατζηαναστασίου, διδάκτωρ Ιστορίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

¹⁰ Στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, από τους Γερμανούς παραχωρήθηκε στους συμμάχους τους Βουλγάρους, με αντάλλαγμα τη συνεργασία τους, ο νομός Σερρών, εκτός της περιοχής της Νιγρίτας (δηλαδή εκτός 1/5 του νομού Σερρών), οι νομοί Δράμας, Καβάλας, Ροδόπης (τότε περιλάμβανε και το σημερινό νομό Ξάνθης) και ο νομός Έβρου, εκτός μιας ουδέτερης ζώνης (δηλαδή εκτός 3/4 του νομού Έβρου). Πιο συγκεκριμένα, για να εξασφαλισθεί η ουδετερότητα της Τουρκίας και να αποφευχθεί πιθανή πολεμική σύρραξη Βουλγαρίας – Τουρκίας, μια έκταση 2.970 τετρ. χλμ. στα σύνορα της Ελλάδας με την Τουρκία και διοικητικό κέντρο το Διδυμότειχο εξαιρέθηκε από την παραχώρηση και παρέμεινε υπό γερμανική κατοχή με σκιώδη ελληνική διοίκηση. Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (Ι.Μ.Χ.Α.), *Η βουλγαρική κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, 1941 – 1944*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2002, 15.

¹¹ Βλ. ενδεικτικά: Κώστας Σιαπέρας, *Μυστικοί Δρόμοι του Δημοκρατικού Στρατού. Από τη Βάρκιζα στο Μπούλκες*, Γλάρος Αθήνα 1990. Βαγγέλης Κασάπης (Κρίτωνα), *Ο Εμφύλιος στον Έβρο (1946-1949)*, Αλεξανδρούπολη 1999. Георги Даскалов, *Гръцката Политемиграция в България, 1946 – 1989*, Университетско издателство "Св. Климент Охридски", София, 2008, ISBN 978-954-07-2698-4» (σε ελληνική μετάφραση: Γκεόργκι Ντασκαλόφ, *Η ελληνική πολιτική μετανάστευση, 1946-1989*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις «ΣΒ. ΚΛΙΜΕΝΤ ΟΧΡΙΝΤΣΚΙ», Σόφια 2008).

γ. ήταν καταφύγιο τραυματιών και ασθενών μάχιμων του Δ.Σ.Ε., αλλά και αμάχων από τις παραμεθόριες περιοχές κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών και αμέσως μετά από αυτές,¹²

δ. η πλειονότητα των προσφύγων σε αυτήν ήταν Εβρίτες που διέφυγαν από την Ελλάδα με μέλη της οικογενείας τους (με αποτέλεσμα αισθητή πληθυσμιακή μείωση του ακριτικού νομού Έβρου) και γι' αυτό είναι η μοναδική προσφυγική ομάδα που διατήρησε περισσότερο από τις άλλες την ενδογαμία,¹³

ε. αποτέλεσε μια εξαιρετικά γενναιόδωρη «δεύτερη πατρίδα» για όσους από τους εκπατρισμένους Έλληνες πολίτες και τους απογόνους τους την επέλεξαν για τη διαμονή τους κατά την «αναγκαστική υπερροία» τους,¹⁴ και

στ. η πλειονότητα των εγκαταστημένων σε αυτήν Ελλήνων πολιτικών προσφύγων «πρώτης και δεύτερης γενιάς» επαναπατρίσθηκε, όταν οι συνθήκες το επέτρεψαν.¹⁵

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι εκπατρισμένοι Έλληνες που κατέφυγαν και στη συνέχεια εγκαταστάθηκαν στη «*Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας*», στη διάρκεια και με το τέλος του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου, αναφέρονται με διαφορετικούς χαρακτηρισμούς στα φυλασσόμενα στα βουλγαρικά Αρχεία έγγραφα: Έλληνες πρόσφυγες, Έλληνες μετανάστες, Έλληνες πολιτικοί μετανάστες. Πιο συγκεκριμένα, στην αρχή οι ερχόμενοι στη Βουλγαρία Έλληνες πολίτες τον καιρό του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου δηλώνονται ως «Έλληνες πρόσφυγες». Όμως, σε βουλγαρικά έγγραφα του 1951 ονομάζονται πια «Έλληνες μετανάστες και πολιτικοί μετανάστες», χωρίς ωστόσο να διαπιστώνεται καμία διαφορά στο νοηματικό περιεχόμενο των εννοιών. Μάλιστα, σταδιακά η λέξη «πρόσφυγας» αντικαθίσταται στα βουλγαρικά έγγραφα από το «μετανάστης» και το «πολιτικός μετανάστης», για να επιβληθεί τελικά ο τελευταίος όρος, ενώ οι

¹² Βλ.: Βαγγέλης Κασάπης (Κρίτωνας), ό.π. Γεοργι Даскалов, ό.π. Για την υποδοχή του βουλγαρικού κράτους και τις πρώτες φροντίδες προς τους Έλληνες φυγάδες βλ. επίσης: Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες... Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας (1948 – 1982)*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2010, 135 – 150.

¹³ Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες*, ό.π., 464 – 465.

¹⁴ Γεοργι Даскалов, ό.π., 79 – 207.

¹⁵ Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες*, ό.π., 469 – 483.

Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες ως συλλογική κατηγορία θα ονομάζονται στο εξής στα βουλγαρικά έγγραφα «Έλληνες πολιτικοί μετανάστες».

Το άσυλο – το καταφύγιο στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας

Η γειτονική με την Ελλάδα νεοσύστατη «*Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας*» σε όλη τη διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου (1946 – 1949) υπήρξε ασφαλής τόπος καταφυγής στελεχών και μαχητών του «*Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας*» (Δ.Σ.Ε.), αλλά και άμαχου πληθυσμού από τις παραμεθόριες περιοχές, τις οποίες αυτός ήλεγχε.

Η διέλευση των ελληνοβουλγαρικών συνόρων δεν παρουσίαζε ιδιαίτερες δυσκολίες, λόγω της ύπαρξης οργανωμένων θέσεων και εγκαταστάσεων του Αρχηγείου Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης του Δ.Σ.Ε. στην ελληνοβουλγαρική μεθόριο, του ορεινού και δασώδους της περιοχής δράσης του, της σύντομης απόστασης του θεάτρου των στρατιωτικών επιχειρήσεων από τα σύνορα των δύο χωρών.

Η διέλευση των συνόρων διευκολυνόταν και λόγω της στήριξης του αγώνα του «*Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας*» (Δ.Σ.Ε.) από το καθεστώς της γειτονικής χώρας, μετά από σχετική σοβιετική έγκριση. Η βουλγαρική υποστήριξη, και πρακτική (δηλαδή βοήθεια οικονομική και υλική, με πολεμικό ή άλλο υλικό), συγκρατημένη στο διάστημα 1946 - 47, εντάθηκε κυρίως από το 1948. Το γεγονός επέβαλλε, μάλιστα, την ύπαρξη αντιπροσώπου του Δ.Σ.Ε./Κ.Κ.Ε. στη Σόφια, του Κώστα Σιαπέρα, για τις επαφές με τη βουλγαρική κυβέρνηση (και, μέσω αυτής, με τη Σοβιετική Ένωση και τη Γιουγκοσλαβία), αλλά και για την καλύτερη οργάνωση των αποστολών βοήθειας από τη Βουλγαρία ή τις άλλες κομμουνιστικές χώρες προς τα Επιτελεία της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης.¹⁶

¹⁶ Βλ. σχετικά: Κώστας Σιαπέρας, *Μυστικοί Δρόμοι του Δημοκρατικού Στρατού. Από τη Βάρκιζα στο Μπούλκες*, Γλάρος, Αθήνα 1990.

Η διέλευση των ελληνοβουλγαρικών συνόρων διευκολυνόταν, τέλος, και λόγω της υιοθετηθείσας τακτικής μαχητές του Δ.Σ.Ε., τραυματίες ή ασθενείς, να μεταφέρονται στη Βουλγαρία ή σε άλλες, μέσω Βουλγαρίας, κομμουνιστικές χώρες για νοσηλεία και ανάρρωση, με τη συνδρομή του Βουλγαρικού Ερυθρού Σταυρού (Β.Ε.Σ.). Από την 1η Ιανουαρίου του 1947, με κονδύλια του Β.Ε.Σ., αλλά και με επιχορηγήσεις του «Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Μέριμνας», οργανώθηκε νοσοκομείο/καταυλισμός περίθαλψης και ανάρρωσης αρρώστων και τραυματιών μαχητών του Δ.Σ.Ε. στη Μπερκόβιτσα (Берковица), στα βορειοδυτικά της χώρας και κοντά στα σύνορά της με τη Γιουγκοσλαβία. Όταν οι τραυματίες άρχισαν να αυξάνονται απελπιστικά, εγκαινιάστηκε, γύρω στον Ιανουάριο του 1948, ειδικό χειρουργικό νοσοκομείο (Специалната Болница) 80 κλινών στη Σόφια για τις πιο βαριές χειρουργικές περιπτώσεις. Εκτός αυτού, βαριές περιπτώσεις μεταφέρονταν στο νοσοκομείο του χωριού Μπάνκια κοντά στη Σόφια (Банкя - Софийско), για ολοκληρωτική νοσοκομειακή νοσηλεία (за цялостно болнично лечение). Αλλά και όλα τα νοσοκομεία της χώρας, σύμφωνα με διαταγή του «Υπουργείου Λαϊκής Υγείας», ήταν στη διάθεση του Βουλγαρικού Ερυθρού Σταυρού (Β.Ε.Σ.), για την εξυπηρέτηση της «ελληνικής υπόθεσης». Μετά την περίθαλψή τους οι νοσηλευόμενοι μαχητές του Δ.Σ.Ε. επέστρεφαν στη Μπερκόβιτσα για ανάρρωση και προετοιμασία. Ακολούθως, εφοδιάζονταν με τα απαραίτητα και προωθούνταν στο ελληνικό έδαφος πίσω στα τμήματά τους.¹⁷

Η «άνετη» κινητικότητα δια των συνόρων Ελλάδας – «Λαϊκής Δημοκρατίας Βουλγαρίας», είναι χαρακτηριστικό ότι δεν εξέλειπε ούτε την πρώτη δεκαετία μετά τη λήξη του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου. Μεμονωμένοι ή σε μικρές ομάδες αποκομμένοι μαχητές ή εντεταλμένοι από το Κ.Κ.Ε. «σύνδεσμοι» του Δ.Σ.Ε. ή διωκόμενοι στην Ελλάδα «αριστεροί» περνούσαν τα σύνορα και κατέφευγαν στη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας» μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του '60.¹⁸

¹⁷ Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες*, ό.π., 114 – 115.

¹⁸ Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες*, ό.π., 121.

Οι καταφυγόντες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας

Με τη λήξη του πολυαίμακτου ελληνικού Εμφυλίου πολέμου στην όμορη με την Ελλάδα «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας» διατάχθηκε την 1η Σεπτεμβρίου του 1949 να καταφύγει η 6η Μεραρχία του Δ.Σ.Ε. και προς το τέλος του χρόνου η 7η Μεραρχία του, με περιοχές δράσης τους την Κεντρική Μακεδονία η πρώτη (με έδρα της στο βουνό Μπέλες) και την Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη η δεύτερη (με έδρα της στο βουνό Χαϊντού).

Η καθυστερημένη αποχώρηση της 7ης Μεραρχίας του Δ.Σ.Ε. από την οροσειρά της Ροδόπης ερμηνεύεται ως προσπάθεια της ηγεσίας του Κ.Κ.Ε. να διατηρήσει ένα προγεφύρωμα για πιθανές μελλοντικές ενέργειές της.

Ωστόσο σε αυτή τη Μεραρχία, τη μοναδική Μεραρχία του Δ.Σ.Ε. που παρέμενε στην Ελλάδα μετά την επίσημη λήξη του Εμφυλίου πολέμου στις 29/30 Αυγούστου του 1949, στη λογική του «όπλο παρά πόδα», συνέβηκαν τραγικά γεγονότα.¹⁹ Η καθοδήγησή της, Βασίλης Γκανάτσιος (Χείμαρρος) – Γεράσιμος Μαλτέζος (Τζουμερκιώτης) – Νίκος Γεωργαλής (Δάφνης), βρέθηκε υπό την πιεστική ανάγκη απάντησης στο ερώτημα ποιος φταίει για τις συνεχιζόμενες αποτυχίες της και για τον αποδεκατισμό των μαχητών της. Έτσι, υπό το φόβο της απόδοσης ευθυνών σε βάρος της, αυτή οργάνωσε, με αφορμή τη σύλληψη ενός «πράκτορα» το Νοέμβριο του 1949, την υπόθεση ενός εκτεταμένου «δικτύου πρακτόρων του εχθρού» ώστε να επαρκεί για να δικαιολογήσει όλες τις αποτυχίες της με το επιχείρημα πως «πράκτορες του εχθρού αλωνίζουν τη Μεραρχία μας». Η υπόθεση, ωστόσο, πήρε ανεξέλεγκτες διαστάσεις με πολλές συλλήψεις, ανακρίσεις και βασανιστήρια των υποτιθέμενων (υποδεικνυόμενων) συνεργών σε όλα τα τμήματα της Μεραρχίας.

¹⁹ Κώστας Σιαπέρας, *Μυστικοί Δρόμοι του Δημοκρατικού Στρατού. Από τη Βάρκιζα στο Μπούλκες*, Γλάρος Αθήνα 1990. Βαγγέλης Κασάπης (Κρίτωνα), *Ο Εμφύλιος στον Έβρο (1946-1949)*, Αλεξανδρούπολη 1999. Γιώργος Δ. Γκαγκούλιας, *Η αθέατη πλευρά του Εμφυλίου. Τα τραγικά γεγονότα της 7ης Μεραρχίας του ΔΣΕ*, Ιωλκός 2001. Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες*, ό.π., 182 – 203.

Η κατασκευασμένη εμπλοκή και ο διασυρμός πολλών αθώων μαχητών της 7ης Μεραρχίας του Δ.Σ.Ε. είχε ένα ειδικό βάρος για τη συγκρότηση και για τη δομή της «κοινότητας» των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας», καθώς εγγράφηκε με ιδιαίτερο τρόπο ως ένα νέο τραύμα μέσα στο γενικότερο κοινοτικό/ομαδικό πολιτισμικό τραύμα.²⁰

Προέλευση - Καταγωγή των φυγάδων στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας

Με την 6η και την 7η Μεραρχία του Δ.Σ.Ε. να υποχωρεί στη βουλγαρική επικράτεια, οι Έλληνες φυγάδες στη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας» είχαν καταγωγή κυρίως από τη Θράκη (από τους νομούς Έβρου, Ροδόπης) και από την Κεντρική και την Ανατολική Μακεδονία (από τους νομούς Θεσσαλονίκης, Σερρών, Καβάλας, Δράμας).²¹

Ανάμεσα στους Έλληνες φυγάδες στη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας» υπήρχαν και ελάχιστοι σλαβόφωνοι από τους νομούς Καστοριάς, Φλώρινας, Κοζάνης. Για παράδειγμα, το 1950, σε σύνολο 3.210 φυγάδων από την Ελλάδα στη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας», μόνο 103 ήταν οι Σλαβομακεδόνες, κατά το Σλαβομακεδόνα ιστορικό Ρίστο Κιριαζόφσκι. Όσοι από αυτούς παρέμειναν και δε μετοίκησαν στην ομόσπονδη «Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας», ακολούθησαν πορεία πλήρους ενσωμάτωσης (πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής, ιδεολογικής, ψυχολογικής) στη «νέα πατρίδα», δηλαδή το βουλγαρικό κράτος που το θεώρησαν και πατρίδα τους.

Στη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας» προέκυψε και μικρός αριθμός Οθωμανών (Πομάκων), μετά από την απόφαση της «Κεντρικής Επιτροπής» (Κ.Ε.) του Κ.Κ.Ε. να συγκεντρωθούν εδώ οι Οθωμανοί/Πομάκοι φυγάδες από όλες τις «Λαϊκές Δημοκρατίες». Έτσι, στις 15 Απριλίου 1952, προστέθηκαν 56 Πομάκοι, στους ευρισκόμενους ήδη στη Βουλγαρία 80 Πομάκους φυγάδες από τα ορεινά

²⁰ Κατερίνα Τσέκου, «Η πολιτική προσφυγιά ως πολιτισμικό τραύμα: θύματα, θύτες και συλλογικός πόνος», στο Ν. Δεμερτζής, Ε. Πασχαλούδη, Γ. Αντωνίου (επιμ.), *Εμφύλιος. Πολιτισμικό τραύμα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, 187 – 214.

²¹ Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες*, ό.π., 123 – 127.

πομακικά χωριά του νομού Ροδόπης (ζώνη εξουσίας του Δ.Σ.Ε./«ελεύθερη περιοχή»). Πιο συγκεκριμένα: 9 από την Πολωνία, 7 από την Τσεχοσλοβακία, 13 από την Ουγγαρία, 27 από τη Ρουμανία. Η απόφαση αυτή του Κ.Κ.Ε. υπαγορεύθηκε από το γεγονός πως υπήρχαν στη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας» εγκαταστημένοι Πομάκοι Βούλγαροι πολίτες.²²

Ο αριθμός των Ελλήνων φυγάδων στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας

Οι Έλληνες πρόσφυγες στη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας» μειώθηκαν, στις αρχές του 1950, σε 2.000, καθώς τον Ιανουάριο της ίδιας χρονιάς οι κυβερνήσεις των άλλων ευρωπαϊκών κομμουνιστικών χωρών ενέκριναν την έκκληση της Βουλγαρίας για μεταφορά σε αυτές ομάδων Ελλήνων προσφύγων από αυτήν, μετά από προηγηθείσα ενημέρωση και συμφωνία και της Μόσχας το Δεκέμβριο του 1949. Και, ενώ οι βουλγαρικές Αρχές ανησυχούσαν για το ενδεχόμενο αύξησης και μόνιμης εγκατάστασης πολλών Ελλήνων προσφύγων στη βουλγαρική επικράτεια, δεν μπόρεσαν να αποφύγουν αυτή την εξέλιξη. Τις αμέσως επόμενες χρονιές, σημειώθηκε αύξησή τους, καθώς πολλοί από αυτούς, οι οποίοι είχαν αναχωρήσει αρχικά, εξέφραζαν τώρα επιθυμία επιστροφής τους στη Βουλγαρία, προτιμώντας να εγκατασταθούν σε όμορη με την Ελλάδα χώρα και άρα πλησιέστερη στον τόπο καταγωγής τους.²³

Η Κατερίνα Χρυσ. Σουλτανιά, έχοντας υπ' όψιν της στατιστικά στοιχεία, εκτιμά πως η Βουλγαρία δέχθηκε τους περισσότερους ηλικιωμένους, σε σύγκριση με τις άλλες χώρες υποδοχής των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων, και αιτιολογεί το συμπέρασμά της με το σκεπτικό ότι στη Βουλγαρία παρέμειναν, όσοι δεν μπορούσαν να μετακινηθούν, λόγω ηλικίας ή υγείας.²⁴

Τελικά, στα μέσα της δεκαετίας του '60, ο αριθμός όσων επέλεξαν για εγκατάσταση τη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας» σταθεροποιήθηκε σε 7.700

²² Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες*, ό.π., 125 – 127.

²³ Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες*, ό.π., 128 – 134.

²⁴ Κατερίνα Χρυσ. Σουλτανιά, *Η εθνική ταυτότητα των εκπατρισμένων μετά τον εμφύλιο των Ελλήνων (το παράδειγμα της Πολωνίας)*, εκδ. «έλλα», Λάρισα 1999, 27.

Έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες (гръцки политемигранти), όπως πιστοποιεί το βουλγαρικό «Υπουργείο Εξωτερικών Υποθέσεων».²⁵ Από αυτούς περίπου 3.500 με 3.000 ήταν γυναίκες.²⁶

Σε υπόμνημα της «Κεντρικής Επιτροπής Πολιτικών Προσφύγων Ελλάδας» (Κ.Ε.Π.Π.Ε.) προς τη «Βουλή των Ελλήνων», 10 Ιανουαρίου 1975, καταγράφονται στη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας» συνολικά 6.800 Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες.²⁷

Τα «παιδιά πρόσφυγες» στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας

Στη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας», μέχρι την άνοιξη του 1949, μετακινήθηκαν και 2.700 παιδιά, αλλά ο αριθμός τους δεν παρέμεινε σταθερός. Η Βουλγαρία, η οποία είχε δεσμευθεί αρχικά για φιλοξενία 3.000 παιδιών, δήλωσε πως δεν μπορούσε να αναλάβει τόσο μεγάλο αριθμό «παιδιών - προσφύγων», επειδή υπερφορτώθηκε από την προσέλευση και ενηλίκων Ελλήνων φυγάδων από την Ελλάδα. Ακολουθήθηκε, λοιπόν, η τακτική να μοιραστούν όλες οι κομμουνιστικές χώρες εξ ίσου το βάρος και έτσι στάλθηκαν από τη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας» ελληνόπουλα στη Ρουμανία, την Ουγγαρία και την Ανατολική Γερμανία, στην οποία αρχικά δεν είχαν σταλεί καθόλου παιδιά. Άλλωστε, το διάστημα 1950 - 1954, μετακινήθηκαν από τη Βουλγαρία παιδιά, τα οποία αναζητήθηκαν από τους γονείς ή τους συγγενείς τους, πρόσφυγες πια σε άλλες «Λαϊκές Δημοκρατίες», ενώ στη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας» ήρθαν

²⁵ Ιορντάν Μπάεφ, «Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες στη Βουλγαρία», *Πτυχές του εμφυλίου πολέμου 1946 – 1949*, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, επιμ. Κλεομ. Σ. Κουτσούκης - Ιωάν. Δ. Σακκάς, Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, 207 – 215.

²⁶ Κατερίνα Τσέκου, «Γυναίκες πολιτικοί πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας», *Το όπλο παρά πόδα. Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, επιμ. Ε. Βουτυρά, Β. Δαλκαβούκης, Ν. Μαραντζίδης, Μ. Μποντίλα, εκδ. Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2005, 149 – 170.

²⁷ *Ημερολόγιο 1999. 20 χρόνια από την Διεθνή Διάσκεψη για τον επαναπατρισμό 1979 - 1999. Αφιέρωση στα 50 χρόνια από τη σωτηρία των παιδιών (1948 - 1998 και στην αναγκαστική πολιτική προσφυγιά, έκδοση της Π.Ε.Ε.Π.Π.*

από άλλες χώρες παιδιά, τα οποία αναζήτησαν οι ευρισκόμενοι εδώ πρόσφυγες γονείς ή συγγενείς τους.

Στη «*Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας*» τα ελληνόπουλα διανεμήθηκαν και τακτοποιήθηκαν σε «κοινόβια/οικοτροφεία», τα οποία οργανώθηκαν ειδικά γι' αυτά (общекития за гръцки деца), σε διάφορες πόλεις και χωριά. Όταν κάποια από τα παιδιά τα ανέλαβαν οι γονείς ή οι συγγενείς τους ή όταν τα μεγαλύτερα σε ηλικία παιδιά τα εγκατέλειψαν, λόγω εργασιακής τους απασχόλησης ή λόγω σπουδών, έγιναν και εσωτερικές μετακινήσεις από ένα κοινόβιο/οικοτροφείο σε άλλο ή κρίθηκαν αναγκαίες συγχωνεύσεις τους. Ορισμένα υπολειτούργησαν για κάποιο χρονικό διάστημα με μικρότερο αριθμό παιδιών από αυτόν, τον οποίο θα μπορούσαν να εξυπηρετήσουν, και τελικά κάποια από αυτά σταδιακά έπαψαν να λειτουργούν.

Από το 1953 και μετά, εξακολούθησαν να λειτουργούν μόνο τέσσερα κοινόβια/οικοτροφεία «*παιδιών - προσφύγων*»:

- 1) στο χωριό Γιάγκοντα της περιοχής Καζανλίκ (Казанлък) για 140 παιδιά, τα μικρότερα παιδιά, από τα οποία κάποια παρακολουθούσαν μέχρι και την 4η τάξη, και κάποια νήπια που πήγαιναν σε Παιδικό Σταθμό.
- 2) στο χωριό Πάβελ Μπάνια (Павел Баня) για 150 παιδιά από την 5η μέχρι την 8η τάξη.
- 3) στη Στάρα Ζαγκόρα (Стара Загора) για 120 παιδιά, πάλι από την 5η μέχρι την 8η τάξη και
- 4) στο Γκάμπροβο (Габрово) για 100 παιδιά, τα οποία παρακολουθούσαν Τεχνικά Σχολεία της πόλης.²⁸

Η οργάνωση των Ελλήνων προσφύγων στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας

Στη «*Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας*» συγκροτήθηκε από το Κ.Κ.Ε. οργάνωση των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων με την επωνυμία «*Ομάδα*» και

²⁸ Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες*, ό.π., [κεφ. 6: Η πολιτική για τα παιδιά], 324 – 412.

4μελές μη εκλεγόμενο αρχικά καθοδηγητικό επιτελείο. Το 1952 (ή 1958;) μετονομάστηκε σε «*Δημοκρατική Οργάνωση Μόρφωσης και Εκπολιτισμού*» (Δ.Ο.Μ.Ε.), αλλά οπωσδήποτε δεν ήταν οργάνωση με πολιτιστική και καλλιτεχνική δραστηριότητα μόνο. Έφθασε να αριθμεί περίπου 3.000 μέλη, σε σύνολο 7.000 Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στη «*Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας*» (το 1976). Η Δ.Ο.Μ.Ε. λειτούργησε έως το 1983/84, με έδρα της στη Σόφια (София) (άλλωστε στην πρωτεύουσα του βουλγαρικού κράτους, σε τέσσερις συνοικίες, είχαν εγκατασταθεί οι περισσότεροι, περίπου 2.800, πρόσφυγες) και με παραρτήματά της, όπου υπήρχαν εγκαταστημένοι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες (κυρίως σε 15 - 20 βουλγαρικές πόλεις, όπως Πλόβντιφ, Γκάμπροβο, Στάρα Ζαγκόρα, Ντιμίτροφγκραντ, Χάσκοβο, Βάρνα, Μπουργκάς κ.λ.π.).

Στα στελέχη του Κ.Κ.Ε., τα οποία επιλέχθηκαν να στελεχώσουν τη Δ.Ο.Μ.Ε. και τα παραρτήματά της, ανατέθηκαν, σε συνεννόηση και σε συνεργασία με τις βουλγαρικές Αρχές, καθήκοντα όπως η ευθύνη της οργάνωσης των προσφύγων, της εγκατάστασής τους, της τακτοποίησής τους, της εργασιακής τους απασχόλησης, των σπουδών για τους νέους, της παρακολούθησης ζητημάτων των τραυματιών και των αναπήρων του Δ.Σ.Ε., των ηλικιωμένων κ.ά.

Κατά τα άλλα, στο επίκεντρο των δραστηριοτήτων της Δ.Ο.Μ.Ε. ήταν σταθερά η πολιτιστική και καλλιτεχνική κίνηση, υπό την αντίληψη πως η συνεισφορά της «*δεν περιορίζεται απλώς και μόνο στο ψυχαγωγικό στοιχείο και στην αισθητική απόλαυση που προκαλεί η καλλιτεχνική δημιουργία*», αλλά αποτελεί «*μια από τις βασικές μορφές σύνδεσης με την Πατρίδα. Ειδικότερα για το κομμάτι της προσφυγικής νεολαίας, που γεννήθηκε μακριά από την Πατρίδα, καλλιεργώντας σ' αυτή τα ήθη και έθιμα του λαού μας, καθώς και τις αγωνιστικές του παραδόσεις, δημιουργεί σ' αυτή βιώματα εθνικής πατριωτικής αγωγής*». Με αυτούς τους στόχους, αλλά και αυτόν της ανακούφισης στη νοσταλγία και στον καημό του ξενιτεμού, κυρίως της «*πρώτης γενιάς*» των προσφύγων, καλλιεργήθηκε αδιάκοπα και με πάθος από τη Δ.Ο.Μ.Ε. ο ελληνικός λαϊκός πολιτισμός σε όλες του τις εκδηλώσεις (χορούς, τραγούδια, ήθη, έθιμα, παραδόσεις). Έτσι, από τις αρχές της δεκαετίας

του '50, άρχισαν να οργανώνονται διάφορες καλλιτεχνικές ομάδες, οι οποίες έπαιρναν μέρος με κάποιο πρόγραμμά τους στις επετειακές εκδηλώσεις και στις συγκεντρώσεις των προσφύγων. Συγκεντρωτικά, κατά περιόδους, στα πλαίσια της Δ.Ο.Μ.Ε., λειτούργησαν 12 χορωδιακά και 13 χορευτικά συγκροτήματα, 9 ορχήστρες, 7 «φωνητικοί όμιλοι», 5 «θεατρικοί όμιλοι», 14 παιδικές χορωδίες, 12 χορευτικά παιδικά συγκροτήματα, 7 παιδικές μαντολινάτες και ενεπλάκησαν στις δραστηριότητες αυτές ερασιτεχνικά, κατά τις εκτιμήσεις της Δ.Ο.Μ.Ε., περίπου 1.200 άτομα.

Η Δ.Ο.Μ.Ε. επιδόθηκε και στη συνέχιση της έκδοσης της προσφυγικής εφημερίδας «Λευτεριά», η οποία ξεκίνησε να εκδίδεται από πολύ νωρίς, αρχές του 1948, στον καταυλισμό/κοινόβιο της Μπερκόβιτσα, με αποτέλεσμα να αναδειχθεί η μακροβιότερη όλων των υπολοίπων προσφυγικών εκδόσεων.

Επιδόθηκε και στην οργάνωση αθλητικών συλλόγων, ποδοσφαιρικών ομάδων, αθλητικών εκδηλώσεων (π.χ. αγώνων, Σπαρτακιάδων...), με την αντίληψη πως *«μαζί με το κίνητρο της ευγενικής άμιλλας, συμβάλλουν όχι μόνο στη μαζικοποίηση της αθλητικής κίνησης, αλλά και στην αλληλογνωριμία των παιδιών των πολιτικών προσφύγων, στη σφυρηλάτηση του πατριωτικού τους αισθήματος και της αγάπης προς την Πατρίδα»*.

Καθήκον της Δ.Ο.Μ.Ε. καθορίστηκε και η ίδρυση «Λεσχών», κατά το σοσιαλιστικό πρότυπο. Έτσι δημιουργήθηκαν «Λέσχες» όπου είχαν εγκατασταθεί Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες, με την πρόθεση να γίνει εφικτή η επαφή και η σύνδεση του Κ.Κ.Ε. με τους πρόσφυγες από την Ελλάδα. Μάλιστα, για την καθοδήγησή τους, εκτός της εφημερίδας «Λευτεριά», στην κεντρική «Λέσχη» στη Σόφια, έφθαναν φύλλα και άλλων κομματικών εντύπων ή εφημερίδων, όπως της εφημερίδας «Αυγή», «Δρόμοι της Ειρήνης», και απ' εκεί στέλνονταν στις κατά τόπους «Λέσχες» και σε συνδρομητές. Η λειτουργία «Λεσχών» από τη Δ.Ο.Μ.Ε., εκτός του ότι κάλυψε την ανάγκη για συνεύρεση, ακόμη και καθημερινή, των προσφύγων, φαίνεται πως απέβλεπε και στην ικανοποίηση της διακήρυξης της καθοδήγησης για αναγκαία μόρφωση της κομματικής βάσης. Γι' αυτό και κάθε προσφυγική «Λέσχη» είχε και τη βιβλιοθήκη της, με αποτέλεσμα στη «Λαϊκή

Δημοκρατία της Βουλγαρίας» το 1980 να υπάρχουν 15 βιβλιοθήκες με διάφορο μορφωτικό υλικό, εκδόσεις κυρίως του «εκδοτικού Νέα Ελλάδα».

Το 1964 ιδρύθηκε ο «Επιστημονικός Σύνδεσμος Δ.Ο.Μ.Ε. Βουλγαρίας», ο οποίος ανέπτυξε ποικίλη και αξιόλογη δραστηριότητα από την οργάνωση «επιστημονικών συνδιασκέψεων» με θέματα σχετικά με τη σύγχρονη Ελλάδα έως την έκδοση εντύπου με τον τίτλο «Επιστημονικό Βήμα» και ύλη ποικίλου περιεχομένου.

Καθήκον της Δ.Ο.Μ.Ε., το οποίο φαίνεται πως επιχείρησε σε όλη τη διάρκεια της λειτουργίας της να ικανοποιήσει, ήταν «να εναρμονίσει και να υποτάξει την δραστηριότητά της στις κάθε φορά ανάγκες και απαιτήσεις του δημοκρατικού κινήματος της χώρας» (ενν. της Ελλάδας). Έτσι, για παράδειγμα, οργανώθηκε από αυτήν, μετά από τη σχετική απόφαση του «Πολιτικού Γραφείου» (Π.Γ.) του Κ.Κ.Ε., ο πρώτος «Έρανος Τιμής», από τα τέλη του 1950, για βοήθεια στους φυλακισμένους και στους εξόριστους στην Ελλάδα κομμουνιστές ή αποστάλθηκαν τηλεγραφήματα διαμαρτυρίας προς τον Ο.Η.Ε., το Διεθνές Ερυθρό Σταυρό, το Σουηδικό Ερυθρό Σταυρό κ.ά. για το ζήτημα της επιστροφής των «παιδιών προσφύγων» ή για το ζήτημα των φυλακισμένων και των εξόριστων κομμουνιστών ή εκλέχθηκε «Αντιδικτατορική Επιτροπή» στη Σόφια (και άλλες 15 στα τοπικά παραρτήματά της αντίστοιχα), με σκοπό την ηθική και υλική βοήθεια του ελληνικού λαού στον αντιδικτατορικό αγώνα του για ανατροπή της δικτατορίας κ.ά.²⁹

Εργασιακή απασχόληση των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στη Λ.Δ.Β.

Οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες ήταν στην πλειονότητά τους γεωργοί, επαγγελματίες και ανειδίκευτοι εργάτες στην Πατρίδα. Γι' αυτό τους παραχωρήθηκε μεγάλο αγρόκτημα (απαλλοτριωμένη ιδιοκτησία Βούλγαρου μεγαλοτσιφλικά) στην περιφέρεια Σβιστόφ, κοντά στο χωριό Όρες, για την οργάνωση ενός «αγροτικού παραγωγικού νοικοκυριού», με την επωνυμία «Βίλκο

²⁹ Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες*, ό.π., 236 – 263.

Τσερβένκοφ) (стопанство «Вълко Червенков» край с. Ореш - Свищовско). Οι σκληρές συνθήκες ζωής και εργασίας σε αυτό, επιδεινούμενες από τη σωματική κατάσταση των προσφύγων (εξάντληση, κακή υγεία), την απογοήτευσή τους (το αγρόκτημα προπαγανδίστηκε ως επίγειος Παράδεισος) και την αδιαφορία/αδυναμία της ελληνικής διοίκησής του για βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, οδήγησαν σε δυσαρέσκεια, αγανάκτηση και διαμαρτυρία για την κακοδιοίκηση του. Το αγρόκτημα/κοινόβιο του Όρες φαίνεται να λειτούργησε και μέχρι το τέλος Απριλίου του 1950, οπότε και εγκαταλείφθηκε οριστικά.³⁰

Οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στη *«Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας»* απασχολήθηκαν, σχεδόν αποκλειστικά, στη βιομηχανική παραγωγή, την κυρίαρχη παραγωγική δραστηριότητα στην οικονομική δομή της βουλγαρικής σοσιαλιστικής κοινωνίας. Έτσι, τριάντα χρόνια μετά τον ερχομό τους, το 1979, καταγράφονται 3.050 εργαζόμενοι, από τους οποίους 2.110 στη βιομηχανία, 895 σε συνεταιρισμούς και σε άλλες υπηρεσίες και στην αγροτική οικονομία μόνο 45. Το αποτέλεσμα ήταν να ανατραπεί η *«κοινωνική σύνθεση»* των εκπατρισμένων Ελλήνων στη *«Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας»*, αφού αρχικά το 90% ήταν αγράμματοι αγρότες και μόνο το 10% εργάτες, κατά τις εκτιμήσεις της οργάνωσής τους Δ.Ο.Μ.Ε.³¹

Οι Έλληνες πρόσφυγες, παρά τις δυσκολίες προσαρμογής στις νέες εργασίες, την *«εργατική πειθαρχία»* και τη ζωή στη βουλγαρική σοσιαλιστική κοινωνία, μετατράπηκαν σταδιακά από μαθητευόμενοι σε ειδικευμένους εργάτες και τεχνίτες. Ελάχιστοι φαίνεται να διέφυγαν χωρίς συγκεκριμένη ειδίκευση, με αποτέλεσμα να αδυνατεί να εντοπίσει κάποιος ασταθή επαγγελματική τάξη ανάμεσά τους. Αντίθετα, μάλιστα, απόκτησαν σταδιακά διάφορες ειδικότητες (ορισμένοι όχι μόνο μία, αλλά και δεύτερη και τρίτη), βελτίωσαν δειλά - δειλά την

³⁰ Централен Държавен Архив – ф. 296/Централен Съвет на Б.Ч.К., оп. 2, а.е. 87, л. 77 - 80, 95 - 99, а.е. 84, л. 147 - 150. Για τις συνθήκες διαβίωσης στο αγρόκτημα και τα γεγονότα σε αυτό, οι πληροφορίες από ελληνικές πηγές είναι λιγοστές. Βαγγέλης Κασάπης (Κρίτωνα), ό.π., 512 - 515. Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες*, ό.π., 155 - 162.

³¹ Κεντρικό Συμβούλιο (Κ.Σ.) της Δ.Ο.Μ.Ε., 30 χρόνια μακριά από την πατρίδα, Σόφια - 1979.

αποδοτικότητα και την παραγωγικότητά τους, ώστε να διακρίνονται στην εκπλήρωση της «νόρμας», των «πλάνων». Έτσι, καταγράφονται το 1979 από τη Δ.Ο.Μ.Ε., στο σύνολο των 3.050 εργαζομένων, ειδικευμένοι εργάτες με μια ή και περισσότερες ειδικότητες 1.826, τεχνίτες 542, τεχνικά στελέχη (υπεύθυνοι τμημάτων, συνεργείων κ.λ.π.) 236 πρόσφυγες.³²

Εκπαίδευση – Μόρφωση

Επαγγελματική ενσωμάτωση των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στη Λ.Δ.Β.

Καθώς εφαρμόστηκε ένα μελετημένο πρόγραμμα που απέβλεπε στη μόρφωση, στην τεχνικο-επαγγελματική κατάρτιση και ειδίκευσή τους, Τεχνικές Επαγγελματικές Σχολές, αλλά και Ανώτερα και Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα υποδέχθηκαν τους Έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες.

Σε απογραφή της Δ.Ο.Μ.Ε., 1/1/1963,³³ με ομαδοποίηση των Σχολών σε «Βιομηχανικές Σχολές» και σε «Τεχνικές Σχολές», σε σύνολο 6.529 Ελλήνων πολιτικών προσφύγων, καταγράφηκαν 2.324 σπουδαστές/φοιτητές σε Σχολές και Πανεπιστήμια της χώρας. Μάλιστα, η πλειονότητά τους (2.115 έναντι 209) φοιτούσε στις «Βιομηχανικές Σχολές», ενώ στις «Τεχνικές Σχολές» από τη Δ.Ο.Μ.Ε. κατατάσσεται η Ιατρική, η Παιδαγωγική Σχολή, η Σχολή Καλών Τεχνών, οι Καλλιτέχνες, η Βιομηχανική Χημεία, η Αγροτική Οικονομία και στις «Βιομηχανικές Σχολές» οι Σωφέρ, οι Στρατιωτικές Σχολές και συλλήβδην οι «Σχολές γενικής μόρφωσης». Ο μεγάλος αριθμός των εγγεγραμμένων σε βουλγαρικές Στρατιωτικές Σχολές (82 άτομα) αιτιολογείται από τις επιλογές της ηγεσίας του Κ.Κ.Ε. και συγκεκριμένα από το σχεδιασμό δημιουργίας «στρατιωτικών στελεχών» του, στη λογική του «όπλο παρά πόδα».

Σε απολογισμό της Δ.Ο.Μ.Ε. το 1979, περισσότεροι από 800 διέθεταν πια ανώτατη επιστημονική κατάρτιση ως απόφοιτοι Πανεπιστημίων, Πολυτεχνείων

³² Κεντρικό Συμβούλιο (Κ.Σ.) της Δ.Ο.Μ.Ε., 30 χρόνια μακριά από την πατρίδα, Σόφια – 1979.

³³ Κατερίνα Τσέκου, Προσωρινώς διαμένοντες, ό.π., 230 – 231.

και Επιστημονικών Ινστιτούτων, σε 540 ανέρχονταν οι διπλωματούχοι Μεσαίων και Ανωτέρων Τεχνικών Σχολών. Η Δ.Ο.Μ.Ε. διαπίστωνε τότε (το 1979), με απόλυτη ικανοποίηση γι' αυτό το, όπως το χαρακτήριζε, «*πολύτιμο κεφάλαιο για την Ελλάδα*», πως στους 100 Έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες στη «*Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας*» οι 14 φοίτησαν ή φοιτούν σε Ανώτερες ή Ανώτατες Σχολές της χώρας.³⁴

Κοινωνική ενσωμάτωση των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στη Λ.Δ.Β.

Οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες προβάλλονταν από τη βουλγαρική κυβέρνηση, δηλαδή από το Βουλγαρικό Κομμουνιστικό Κόμμα (Β.Κ.Κ.), ως ομοϊδεάτες συναγωνιστές κατά του «*μοναρχοφασισμού*» και του καπιταλισμού και άρα με θετικό πρόσημο. Η δημιουργία θετικής εικόνας γι' αυτούς, μέσω της δημόσιας/επίσημης κομματικής ρητορικής, βοήθησε να γίνουν αποδεκτοί από το βουλγαρικό πληθυσμό, όχι μόνο στο επίπεδο των διαπροσωπικών σχέσεων, αλλά και στο επίπεδο της ευρύτερης κοινωνικής αναγνώρισης.

Τελικά, όλοι τους (εξειδικευμένοι εργάτες, τεχνίτες, επιστήμονες, στελέχη) εμπλεκόμενοι στη σοσιαλιστική άμιλλα για τον εκσυγχρονισμό και για την ανάπτυξη της παραγωγής, ενσωματώθηκαν στη βουλγαρική σοσιαλιστική κοινωνία, αντιμετωπιζόμενοι από αυτήν ως σκαπανείς του σοσιαλιστικού οράματος, οικοδόμοι της «*Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας*»³⁵ και αυριανοί θεμελιωτές μιας αντίστοιχης στην Ελλάδα.

Προσωρινή διαμονή – «*αναγκαστική υπερορία*»

Στην αρχή η συντριπτική πλειονότητα των φυγάδων από την Ελλάδα στη «*Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας*» αντιμετώπισε την προσφυγιά ως πολύ

³⁴ Κεντρικό Συμβούλιο (Κ.Σ.) της Δ.Ο.Μ.Ε., 30 χρόνια μακριά από την πατρίδα, Σόφια – 1979.

³⁵ Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες*, ό.π., 225 – 235.

προσωρινή υπόθεση. Η συνήθεια μεταφοράς των τραυματιών μαχητών του Δ.Σ.Ε. στη γείτονα χώρα για νοσηλεία και η σύντομη διαμονή τους εκεί για ανάρρωση, κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων του Εμφυλίου πολέμου, πιθανόν συνέβαλε στη δημιουργία της εντύπωσης αυτής. Και, όταν αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τους αρχικούς χώρους συγκέντρωσής τους (με πρωτεύοντα το στρατόπεδο της πόλης Μπερκόβιτσα) και να μετεγκατασταθούν, φαίνεται πως διατηρήθηκε η αίσθηση της προσωρινής διαμονής τους στη *«Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας»*, καθώς μάλιστα το σύνθημα *«το όπλο παρά πόδα»* συνέβαλε στην εκτίμηση πως δεν είχε σημάνει ακόμη η οριστική συνθηκολόγηση.

Οι ειδικές προσωρινές ταυτότητες, οι οποίες τους δόθηκαν στη συνέχεια ενίσχυσαν την αντίληψη πως ήταν προσωρινής διαμονής στη χώρα, αφού ήταν εμφανές πως τα σοσιαλιστικά κράτη, αλλά και τα Ηνωμένα Έθνη, δεν αναγνώριζαν τους εξόριστους από την Ελλάδα ως πρόσφυγες, αλλά ως *«εθελοντές φυγάδες»*.

Οι φυγάδες *«αυτοεξόριστοι»* από την Ελλάδα *«ζούσαν χωρίς να υπάρχουν»* και ορισμένοι έτσι ένοιωθαν, δηλαδή *«ούτε Έλληνες ούτε Βούλγαροι»*. Μόνο με την πάροδο των χρόνων η πεποίθηση σύντομης επιστροφής τους στην πατρίδα Ελλάδα άρχισε να δοκιμάζεται σοβαρά κάτω από το πλέγμα των διεθνών σχέσεων στην περιοχή και των σκοπιμοτήτων της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής των βαλκανικών κρατών.

Μέσα σε κλίμα ψυχολογικής φόρτισης, πίεσης, ελλιπούς πληροφόρησης, κάποτε ακροβατώντας ανάμεσα σε λεπτές ισορροπίες, οι εκπατρισμένοι στη *«Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας»* Έλληνες βρέθηκαν σε απόλυτη εξάρτηση από το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας (Κ.Κ.Ε.) και αποδέχθηκαν, αναγκαστικά, τους σχεδιασμούς και τις αποφάσεις του γι' αυτούς. Άλλωστε η όποια αντίδρασή τους δε θα οδηγούσε παρά σε προβλήματα και τραυματικές εμπειρίες, ενώ η συμπόρευσή τους, εάν δεν υποσχόταν κοινωνικά και κομματικά προνόμια (μόνο η απόλυτη κομματική πειθαρχία), τουλάχιστον τους εξασφάλιζε τα αναγκαία, κάτω από τη βουλγαρική κρατική κηδεμονία (δηλαδή την κηδεμονία του

Κομμουνιστικού Κόμματος της Βουλγαρίας) και την κηδεμονία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ελλάδας.

Η έξοδός τους από τους πρόχειρους αρχικούς καταυλισμούς/κοινόβια φαίνεται πως εν μέρει μόνο ανακούφισε τους πρόσφυγες. Καθώς πόλεις και κωμοπόλεις, στις νεοδημιουργημένες αστικές περιοχές, τους υποδέχθηκαν σε κατοικίες παλιές ή σε νέα συγκροτήματα πολυκατοικιών δίπλα στα εργοστάσια και στις μεγάλες βιομηχανικές μονάδες της χώρας, αποδεσμεύθηκαν από την προγραμματισμένη κοινή καθημερινή ζωή στους καταυλισμούς/κοινόβια. Έτσι η είσοδός τους στην αγορά εργασίας αποτέλεσε ένα νέο «κομβικό συμβάν», εκτός από την προηγούμενη «προσφυγοποίηση» τους, διότι προέκυψαν νέες δυσκολίες από την επαφή τους με τη σοσιαλιστική παραγωγική δομή, αλλά και με αντιλήψεις διάφορες και ξένες προς τα δικά τους πολιτισμικά πρότυπα.³⁶

Μνήμη και ταυτότητα (συλλογική – ατομική)

των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας

Από τους Έλληνες φυγάδες στη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας», όσοι σλαβόφωνοι παρέμειναν στη χώρα επέλεξαν, στη συντριπτική πλειονότητά τους, την πλήρη ενσωμάτωση/αφομοίωση και την οριστική εγκατάστασή τους στη Βουλγαρία.

Αντίθετα, οι ελληνόφωνοι διατήρησαν την ελληνική τους ταυτότητα. Το περιεχόμενο της το καθόρισαν: **α)** η ένταξη στην ομάδα και η συμμετοχή στις μορφές δράσης της, δηλαδή η ένταξη στην οργάνωση Δ.Ο.Μ.Ε. και η συμμετοχή στις δραστηριότητές της (Επιτροπές, «Λέσχες», εφημερίδα «Λευτεριά», ελληνικά σχολεία/μαθήματα, γιορτές, φεστιβάλ χορών και μουσικής, αθλητικές εκδηλώσεις, διαγωνισμοί γνώσεων...) και **β)** το συναίσθημα της ψυχολογικής ταύτισης, το οποίο καλλιεργήθηκε με τη συγκατοίκηση, τη συνεύρεση στους χώρους εργασίας, τις συναναστροφές κυρίως με Έλληνες, τις επισκέψεις στα σπίτια, τις συναντήσεις σε γλέντια ή σε άλλες εκδηλώσεις, τη διατήρηση του

³⁶ Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες*, ό.π., 415 – 422.

τρόπου ζωής της ελληνικής οικογένειας, τους γάμους μεταξύ τους (εθνοτική ενδογαμία).

Η ελληνική ταυτότητά τους αναπροσαρμοζόταν βέβαια και μετεξελισσόταν συν τω χρόνω ανάλογα με τις προσδοκίες, τις εμπειρίες, αλλά και τη σχέση της ομάδας τους με τη βουλγαρική σοσιαλιστική κοινωνία, στα πλαίσια του γενικού διεθνούς κλίματος.³⁷

Άλλωστε, επιχειρήθηκε και διαχείριση της συλλογικής και ατομικής μνήμης των ελληνόφωνων πολιτικών προσφύγων, ιδιαίτερα των καταγόμενων από τη Βόρεια Ελλάδα, καθώς οι προηγούμενες βουλγαρικές κατοχές ελληνικών εδαφών είχαν καταγραφεί ως ληστρικές κατοχές, συνοδευόμενες από πολιτικές αφελληνισμού (και μάλιστα η πιο πρόσφατη 1941 – 1944). Ο επίσημος/δημόσιος κομματικός λόγος και των δυο κομμουνιστικών κομμάτων, Κ.Κ.Β. και Κ.Κ.Ε., επέρριπτε την ευθύνη γι' αυτές στην επεκτατική πολιτική σε βάρος της Ελλάδας των μοναρχικών βουλγαρικών κυβερνήσεων. Κατά τη δημόσια κομμουνιστική ρητορική, στη «*Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας*» προωθείται πια ο σοσιαλιστικός διεθνισμός, αντίποδας του εθνικισμού, με στόχο τη διεθνή ειρήνη και τη δικαιοσύνη.³⁸

Νόστος – Επαναπατρισμός

Παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στη Λ.Δ.Β., υπήρχε πάντα ένας κοινός άξονας αναφοράς για όλους: ο τόπος καταγωγής τους, η Ελλάδα. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός πως η Ελλάδα, έστω και ως μνήμη μόνο, κατείχε κεντρική θέση στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας και των νεότερων γενιών.

³⁷ Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες*, ό.π., 434 – 468.

³⁸ Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες*, ό.π., 423 – 433. Κατερίνα Τσέκου, «Επιλεκτικές μνήμες – επιλεκτικές αφηγήσεις: η διαγενεακή μνήμη για τις βουλγαρικές κατοχές στους Έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες στη “Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας”», *Αφηγήσεις για τη δεκαετία του 1940. Από το λόγο του κατοχικού κράτους στη μετανεωτερική ιστοριογραφία*, επιμ. Β. Δαλκαβούκης, Ε. Πασχαλούδη, Η. Σκουλίδας, Κ. Τσέκου, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012, 297 – 320.

Αποτέλεσμα ήταν η ίδια νοσταλγία, ενώ «δεν έχουν αλήθεια τι να νοσταλγήσουν», να οδηγήσει και τους απογόνους να επιστρέψουν στην Ελλάδα που δεν είχαν δει ποτέ από κοντά και στην οποία δεν είχαν ζήσει. Πράγματι, μετά την απόφαση του «Υπουργείου Εξωτερικών» της Ελλάδας (1068), στις 29 Δεκεμβρίου του 1982, σχετικά με τον επαναπατρισμό και την απόκτηση ιθαγένειας των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων, η συντριπτική τους πλειονότητα από τη «Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας» επαναπατρίσθηκε.

Σύμφωνα με τη «Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού», οι εναπομείναντες στη Βουλγαρία Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες το 1990 ήταν μόλις 716 άτομα. Για την απόφαση της παραμονής τους οι αιτίες ήταν διάφορες: κάποιιοι δεν μπόρεσαν να επιστρέψουν λόγω των μικτών γάμων που είχαν τελέσει, άλλοι λόγω της «αποστερήσεως ελληνικής ιθαγενείας» τους, άλλοι λόγω των ημιτελών σπουδών των παιδιών τους, άλλοι λόγω της μη κατοχύρωσης του δικαιώματος σύνταξης εντός του καθορισθέντος σύντομου χρονικού ορίου κ.λ.π.

Τελικά, στις 10 Ιουλίου του 1991, με απόφαση του Πρωτοδικείου Σόφιας, επανιδρύθηκε, από Έλληνες, μη επαναπατρισθέντες πολιτικούς πρόσφυγες, η Δ.Ο.Μ.Ε., αυτή τη φορά ως «Ελλήνων Βουλγαρίας Σύλλογος, μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα», με σκοπό τη συνέχιση του έργου της παλιάς Δ.Ο.Μ.Ε., «με ελπίδα και παντοτινή αγάπη προς την μητέρα ΠΑΤΡΙΔΑ».³⁹

³⁹ Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες*, ό.π., 469 – 483.

ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ

Σπυρίδων Σφέτας – Ιάκωβος Μιχαηλίδης*

Οι κομμουνιστές αντάρτες, περίπου 60-70 χιλιάδες, εξαιρουμένων των 22 χιλιάδων παιδιών του «παιδομαζώματος», μετά την ήττα του «Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας» (ΔΣΕ) βρήκαν προσωρινό καταφύγιο κυρίως στην Αλβανία (Μπουρέλι και Ελμπασάν) και δευτερευόντως στη Μπερκόβιτσα της Βουλγαρίας. Ορισμένοι επίσης κατέφυγαν σε γιουγκοσλαβικό έδαφος, παρά τον αποκλεισμό της μεθορίου από γιουγκοσλαβικής πλευράς. Για τους ηττημένους κομμουνιστές τα αλβανικά και τα βουλγαρικά εδάφη αποδείχθηκαν ο πρώτος από τους σταθμούς μιας οδύσσειας που επρόκειτο να ακολουθήσει. Πολύ σύντομα η κομμουνιστική ηγεσία φρόντισε για τη μεταφορά τους σε άλλες σοσιαλιστικές χώρες. Γύρω στους 16.500 αντάρτες μεταφέρθηκαν στη Σοβιετική Ένωση, 13.500 στην Τσεχοσλοβακία, 9.000 στην Πολωνία, 5.500 στη Ρουμανία, 2.000 στην Ανατολική Γερμανία, ενώ 9.000 παρέμειναν στη Βουλγαρία και κάποιοι στη Γιουγκοσλαβία.

Η συντριπτική πλειοψηφία των κομμουνιστών ανταρτών που παρέμειναν σε γιουγκοσλαβικό έδαφος ήταν Σλαβομακεδόνες. Είχαν επανδρώσει τα τμήματα του «Λαϊκού Απελευθερωτικού Μετώπου» (ΝΟΦ) το οποίο είχε δράσει στη διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου στο πλευρό του ΔΣΕ. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, περίπου 20 χιλιάδες Σλαβομακεδόνες πολιτικοί πρόσφυγες ζούσαν στη Γιουγκοσλαβία στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Η συντριπτική πλειοψηφία εγκαταστάθηκε στη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας. Περίπου 1000 άτομα ήταν εγκατεστημένα στο Γκάκοβο και

* Ο Σπυρίδων Σφέτας είναι αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΑΠΘ και ο Ιάκωβος Μιχαηλίδης αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας στο ΑΠΘ.

Κρούσεβλγε της Βοϊβοντίνας, επειδή δεν υπήρχαν επαρκείς κατοικίες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας. Η εγκατάσταση των προσφύγων στη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας είχε ως εξής ανά περιοχή:⁴⁰

Περιοχή	Αριθμός
Σκόπια	7.000
Τίτο Βέλες	2.300
Μοναστήρι	1.580
Περλεπές	1.500
Σφέτα Νικόλα	1.300
Στιπ	1.490
Κότσани	1.000
Τέτοβο, Κουμάνοβο, Ράντοβιτς	Έλλειψη στοιχείων

Η Ένωση Προσφύγων συνέταξε αναλυτικότερο κατάλογο του προσφυγικού πληθυσμού που εγκαταστάθηκε στη Λ.Δ.Μ. Ο κατάλογος παρουσιάζει την εξής εικόνα:⁴¹

Περιοχή	Οικογένειες	Μεμονωμένα Άτομα	Σύνολο ατόμων
Σκόπια	1.161	912	5.009
Μοναστήρι	238	94	695
Κουμάνοβο	188	3	747
Τίτο Βέλες	539	47	2.325
Περλεπές	332	35	1.573
Στιπ	340	10	1.390
Τέτοβο	109	63	722

⁴⁰ Државни Архив на Македонија (στο εξής ДАРМ), фонд 996 Збирка – Егејска Македонија во Граѓанската Војна во Грција 1946-1949 (Συλλογή – Η Αιγαιακή Μακεδονία στον Εμφύλιο πόλεμο στην Ελλάδα 1946-1949 :

⁴¹ ДАРМ, фонд 946: «Κατάλογος των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας».

Στρώμνιτσα	47	1	175
Αχρίδα	7		35
Γκιόρτσε Πετρώφ	60	7	272
Ρέσνα	12		95
Γκόστιβαρ	49	36	268
Κότσани	200		932
Σφέτα Νικόλα	325		1.300
Καβαντάρτσι	269		1.119
Ράντοβιτς	124		532
Κίτσεβο	8		32
Γευγελή	39		160
Κράτοβο	53		218
Δεμίρ Χισάρ	7		29
Στρούγκα	1	1	3
Ντέμπαρ	31	2	146
Μπέροβο	20	7	128
Σύνολο	4.159	1.218	17.905

Στη «Γη της Επαγγελίας»

Η γιουγκοσλαβική γη δεν ήταν άγνωστη στους Έλληνες κομμουνιστές αντάρτες. Ήδη μετά την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, τον Φεβρουάριο του 1945, αρκετές εκατοντάδες πρώην μαχητών του Εθνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού (ΕΛΑΣ) προτίμησαν να μην καταθέσουν τα όπλα, αλλά να διαφύγουν πρόσφυγες στις βόρειες γειτονικές χώρες. Στους αρχικούς φυγάδες, προστέθηκαν τους επόμενους μήνες και αρκετοί άλλοι. Όσο μάλιστα η «Λευκή Τρομοκρατία» εξαπλωνόταν στην ελληνική ύπαιθρο, τόσο η ροή των προσφύγων γινόταν μεγαλύτερη, ιδιαίτερα από τις βόρειες παραμεθόριες ελληνικές επαρχίες.

Οι πρόσφυγες στη Γιουγκοσλαβία εγκαταστάθηκαν σε δύο βασικές περιοχές. Η πρώτη ήταν το έδαφος της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας και η δεύτερη η περιοχή της Βοϊβοντίνας. Στο έδαφος της Βοϊβοντίνας, έφθασαν, στις 25 Μαΐου 1945, οι πρώτοι πρόσφυγες, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν οριστικά λίγο βορειότερα του Νόβι Σάντ, στο χωριό Μπούλκες, το οποίο είχε εγκαταλειφτεί από τους Γερμανούς κατοίκους του. Όπως παρατηρούσε ο εκπρόσωπος του ΕΑΜ στη Γιουγκοσλαβία Ανδρέας Τζήμας, το Μπούλκες είχε επιλεγεί ως «ιδεώδης τόπος» εγκατάστασης των ανταρτών-προσφύγων, αφού βρισκόταν σε μια πλούσια πεδιάδα, ενώ οι βιομηχανικές μονάδες που υπήρχαν γύρω του εξασφάλιζαν τις προϋποθέσεις για μια παραγωγική εγκατάσταση.⁴² Έως τις αρχές Ιουνίου του 1945, 2.702 πρόσφυγες είχαν εγκατασταθεί σε 625 άδεια σπίτια στο Μπούλκες, αριθμός που ανήλθε σε 4.500 χιλιάδες άτομα περίπου, στα τέλη του 1949. Σε σημείωμα του Μιχάλη Πεχτασίδη, Προέδρου του Συμβουλίου της Κοινότητας Μπούλκες, (Μάρτιος 1947) περιέχονται αναλυτικές πληροφορίες για τη ζωή στην κοινότητα.

«Στο Μπούλκες αφιχθήκαμε τον μήνα Ιούνιο του 1945. Ήμασταν 2.702 ψυχές. Από τον Ιούνιο του 1945 μέχρι σήμερα έρχονται και απέρχονται σύντροφοι, σήμερα στο Μπούλκες βρίσκονται 3.100 σύντροφοι. Μέχρι τον Ιούνιο του 1946 καλλιεργούσαμε τα χωράφια της περιφέρειας του Μπούλκες και οι αρχές μας προμήθευαν τρόφιμα. Μας εφοδίαζαν και με ρουχισμό, που τον συγκέντρωναν από τους πρώην κατοίκους (εννοεί τους Γερμανούς κατοίκους που είτε εκτελέστηκαν είτε εγκατέλειψαν το χωριό, ΣτΜ). Τον Απρίλιο του 1946 μερικοί άρχισαν να αναχωρούν από το Μπούλκες και σχηματίστηκαν ομάδες στο Novi Sad, στη Sonta και στην Cervenka. Ένα μεγάλο μέρος Αιγαιατών Μακεδόνων αναχώρησε για τη Μακεδονία. Τον Ιούλιο του 1946 μας παραχωρήθηκε γη. Από τότε ζούμε μόνο με τη δουλειά μας.

Πως ζούμε

1. Από τη γεωργική παραγωγή και την κτηνοτροφία.

⁴² Λεπτομέρειες για την εγκατάσταση στο Μπούλκες βλ. στη μελέτη του Μίλαν Ρίστοβιτς, *Το πείραμα Μπούλκες. «Η Ελληνική Δημοκρατία στη Γιουγκοσλαβία*, εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2006.

2. Από επαγγελματική δραστηριότητα: τσαγκάρηδες, ράφτες, αμαξάδες.
3. Από τεχνικές δουλειές στο Μπούλκες και στα γειτονικά χωριά.
4. Από τα ημερομίσθια αγροτικών εργασιών στα γειτονικά χωριά. Ο ιματισμός με το οποίο είναι ενδεδυμένοι όλοι οι σύντροφοι στο Μπούλκες, Novi Sad, Sonta, Crvenka αποτελείται από εργατικές φόρμες κατά 90%. Οι φόρμες αυτές είναι προϊόν του εργοστασίου μας στο Μπούλκες.

Ποιες Σχολές έχουμε.

1. Σχολή για αναλφάβητους.
2. Γυμνάσιο.
3. Επαγγελματική Σχολή για ηλεκτρολόγους, μηχανικούς και τυπογράφους.
4. Σχολή ξένων γλωσσών.
5. Πολιτική Σχολή στελεχών. Στην Πολιτική Σχολή διδάσκονται α). Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης. β) Ιστορία του ΚΚΕ. γ) Πολιτική Οικονομία. Δ) Μαθήματα οργάνωσης.

Σχετικά με την κατασυκοφάντηση ότι στάλθηκαν στην Ελλάδα άτομα για να πολεμήσουν, ο πίνακας δείχνει ακριβώς πόσα άτομα ήρθαν, πόσα έφυγαν και πόσα έμειναν. Ο καθένας που επιθυμεί μπορεί ελεύθερα να φύγει από το Μπούλκες, όπως, για παράδειγμα, εκείνοι που έφυγαν και σχημάτισαν ομάδες εργασίες στο Novi Sad, στη Sonta και στη Crvenka. Με τις ομάδες αυτές έχουμε μόνο οικονομικές σχέσεις. Τον Απρίλιο μερικοί τυχοδιώκτες εξέθεσαν την επιτροπή μας με τις πράξεις τους και για το λόγο αυτό τους διώξαμε.⁴³ Οι γιουγκοσλαβικές αρχές τους απέλασαν στην Ελλάδα. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και ο καπετάν Μαύρος (ψευδώνυμο του Νίκου Β. Χατζηνικολάου, ΣτΜ) ο μόνος που, όπως λέγεται, αγωνίζεται σήμερα στις τάξεις του Δημοκρατικού Στρατού. Συνολικά επρόκειτο για 96 άτομα. Για τον Τσαλδάρη αυτό ήταν το πρώτο δέμα στην Ελλάδα. Για τον Αννίθα (ψευδώνυμο του Φώτη Κοντοπάνου, ΣτΜ) έχουμε να πούμε τα εξής: Ο Αννίθας ήταν εδώ. Ήταν δάσκαλος της γυμναστικής για γυναίκες. Μόνος του έφυγε τον Ιούνιο. Για τον Γκανάτσιο λέμε

⁴³ Πρόκειται για το καθεστώς τρομοκρατίας που επέβαλε στο Μπούλκες η ομάδα του Πεχτασίδη, ανθρώπου του Ιωαννίδη, εναντίον των διαφωνούντων συντρόφων. Υπήρχε και φυλακή. Η κοινότητα Μπούλκες σκιαγραφούσε το καθεστώς μιας "Λαϊκής Δημοκρατίας" στην Ελλάδα.

μονάχα ότι ήταν σε μια ομάδα στην Stara Moravica, όπου καλλιεργούσαν τη γη. Έφυγε από εκεί στα τέλη Σεπτεμβρίου». ⁴⁴

Η προσφυγική κοινότητα του Μπούλκες διαλύθηκε το Φθινόπωρο του 1949 και οι κάτοικοί της μεταφέρθηκαν σε άλλες χώρες του υπαρκτού Σοσιαλισμού. Η αποπομπή του Τίτο από την Κομινφόρμ το καλοκαίρι του 1948 και η επιδεινούμενη σχέση του γιουγκοσλαβικού με το ελληνικό Κομμουνιστικό κόμμα υπήρξαν βασικές αιτίες που κατέστησαν αναπόφευκτη τη διάλυση του προσφυγικού οικισμού, δεδομένου ότι η πλειοψηφία των προσφύγων είχε ευθυγραμμιστεί με τη Σοβιετική Ένωση. Είχαν βεβαίως προηγηθεί συνεννοήσεις με τη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση για τους όρους της μετεγκατάστασής τους. Αρχικά ο γιατρός Πέτρος Κόκκαλης, υπουργός Παιδείας και Λαϊκής Υγείας της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης με επιστολή του στις 25 Ιουνίου 1949 προς την γιουγκοσλαβική πρεσβεία στη Βουδαπέστη έθεσε το ζήτημα της μετεγκατάστασης των κατοίκων του Μπούλκες, από κοινού με άλλα θέματα, όπως εκείνο της μεταφοράς των παιδιών:

«Κύριε Πρέσβη,

Εκτελώντας την εντολή της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης της Ελλάδας, έχω την τιμή να Σας εκθέσω και γραπτώς το θέμα, για το οποίο προφορικά συζήτησα μαζί Σας, σχετικά με την υποδοχή των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων και των Ελληνοπαίδων που βρίσκονται στη Γιουγκοσλαβία.

Σας παρακαλώ όπως ευαρεστηθείτε να μεταφέρετε στην Κυβέρνηση της Γιουγκοσλαβίας τα αιτήματα της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης της Ελλάδας να επιτραπεί η αναχώρηση και παραλαβή εκ μέρους του αντιπροσώπου της τελευταίας:

1. περίπου 5.000 (πέντε χιλιάδων) ατόμων που τώρα ζουν στην κοινότητα του Μπούλκες, και τα οποία είναι ως επί το πλείστον γυναίκες, παιδιά και ηλικιωμένοι άνω των 50 ετών.
2. περίπου 160 (εκατόν εξήντα) τραυματιών όπως και υπηρετικό προσωπικό περίπου 90 ατόμων, οι οποίοι βρίσκονται σε νοσοκομείο κοντά στο Τίτο-Βέλες.

⁴⁴AJ, ACK SKJ, KMOV IX 33/ I-327, kutija 14.

3.1850 παιδιών τα οποία βρίσκονται σε παιδικούς σταθμούς στην Μπέλα Τσρκβα της Σλοβενίας και σε άλλες περιοχές υπό την επίβλεψη του αρμόδιου δασκάλου Νίκου Γεωργιάδη, τοποθετημένου σε αυτή τη θέση από την ελληνική επιτροπή «Βοήθεια για τα παιδιά»

4. Ενός μεγαλύτερου αριθμού Ελλήνων προσφύγων από τη Μακεδονία, οι οποίοι προσωρινά βρίσκονται στην περιοχή των Σκοπίων και οι οποίοι πολλές φορές έχουν εκφράσει την επιθυμία να εγκαταλείψουν τη Γιουγκοσλαβία.

Είμαστε εξουσιοδοτημένοι να Σας κοινοποιήσουμε ότι αυτό το διάβημα της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης επέβαλαν σοβαροί και πολύ ουσιαστικοί λόγοι, τόσο και η ανάγκη της καθημερινής και άμεσης έγνοιας για την αγωγή και τη μόρφωση των παιδιών στο πατριωτικό πνεύμα όσο και λόγοι οργανωμένης φροντίδας για τους ηλικιωμένους και τους αρρώστους.

Γι' αυτό το λόγο παρακαλούμε μέσω Υμών τη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση να λάβει τα αναγκαία μέτρα για να καταστήσει εφικτή τη σύντομη αναχώρηση από τη Γιουγκοσλαβία των προαναφερθέντων προσώπων.

Μέχρι να πάρουμε την έγκριση της Κυβέρνησής Σας, εμείς θα ορίσουμε τα πρόσωπα τα οποία, μετά την έγκριση της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης, θα επιμεληθούν την οργάνωση και την υποδοχή των ατόμων για τα οποία έγινε λόγος. Η αποδοχή και η μεταφορά με ειδικές αμαξοστοιχίες διαμέσου της ουγγρικής επικράτειας είναι εξασφαλισμένη, καθώς η ουγγρική κυβέρνηση έχει δώσει την αρχική της συγκατάθεση.

Λάβετε παρακαλώ, κύριε Πρέσβη, τη διαβεβαίωση της εξόχου υπολήψεως μας».⁴⁵

Λίγες εβδομάδες αργότερα, στις 8 Αυγούστου 1949, το Διοικητικό Συμβούλιο της ελληνικής κοινότητας του Μπούλκες απέστειλε στη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση υπόμνημα με τα αιτήματά του:

«Σύντροφοι,

Εκτελώντας την ομόφωνη απόφαση των μελών αυτής της κοινότητας Σάς αναφέρουμε τα εξής:

⁴⁵ AJBT, I-3-b/279

Από το 1945, κατά διάφορα χρονικά διαστήματα, εμείς οι Έλληνες και οι Μακεδόνες πολιτικοί πρόσφυγες εγκατασταθήκαμε στο Μπούλκες λόγω των τρομοκρατικών διώξεων των μοναρχοφασιστών.

Η διαμονή μας εδώ είχε δύο στόχους:

1. Να δουλέψουμε, για να ζήσουμε ελεύθερα και να συντηρήσουμε τους γέρους μας, τους αρρώστους, τους ανάπηρους και τα μικρά παιδιά μας και
2. Να βοηθήσουμε με όλες μας τις δυνάμεις τον αγώνα του λαού μας.

Μετά το κλείσιμο των συνόρων από την πλευρά Σας και την κατάσταση που δημιουργήθηκε με την Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση, δεν μας δόθηκε η δυνατότητα να βοηθήσουμε το λαό μας. Ταυτόχρονα, τον τελευταίο καιρό δημιουργήθηκε στο χωριό μας μία κατάσταση από την πλευρά Σας, η οποία μόνο ως φιλική δεν μπορεί να θεωρηθεί.

Αυτά τα σοβαρά γεγονότα μας οδήγησαν στην αμετάκλητη απόφαση να ζητήσουμε από Σας να μας επιτρέψετε να μετοικήσουμε στην Τσεχοσλοβακία η οποία είναι έτοιμη να μας δεχθεί. Σας ενημερώνουμε επίσης ότι η ουγγρική Κυβέρνηση ανέλαβε την ευθύνη να μας μεταφέρει μέσω της επικράτειάς της.

Για τη μεταφορά μας μέχρι τα ουγγρικά σύνορα παρακαλούμε, εάν σας είναι δυνατό, να μας βοηθήσετε με τα δικά σας μέσα μεταφοράς.

Επειδή έχουμε στο Μπούλκες μεγάλο αριθμό ζώων, αγροτικών μηχανημάτων και εργαλείων όπως και βιομηχανικών εργαστηρίων τα οποία δεν μπορούν να μείνουν χωρίς διαχείριση, Σας παρακαλούμε να εκδώσετε διαταγή στα αρμόδια όργανά Σας να έρθουν να παραλάβουν αυτήν την περιουσία.

Ελπίζουμε να μας απαντήσετε γρήγορα.

Με φιλικούς χαιρετισμούς.

Για το Διοικητικό Συμβούλιο

Ο Πρόεδρος Μιχάλης»⁴⁶

Φαίνεται πάντως ότι οι γιουγκοσλαβικές αρχές έβαλαν κάποια προσκόμματα γεγονός που ανάγκασε το Συμβούλιο της κοινότητας Μπούλκες,

⁴⁶ AJBT, I-3-b/279

στις 20 Σεπτεμβρίου 1949, να αποστείλει τηλεγράφημα διαμαρτυρίας στον ίδιο τον Τίτο:

*«Διαμαρτυρόμαστε εντονότατα για την απαγόρευση της εισόδου στο Μπούλκες αντιπροσώπων της Τσεχοσλοβακίας και της Ουγγαρίας οι οποίοι είχαν σκοπό να εξετάσουν επί τόπου την κατάσταση της υγείας του πληθυσμού για λογαριασμό του Κοινοτικού Συμβουλίου και να ενημερωθούν για τα ζητήματα της μετοικεσίας μας και της εγκατάστασής μας στην Τσεχοσλοβακία. Ο απεσταλμένος σας αντισυνταγματάρχης Krstić χαρακτήρισε το Συμβούλιο στρατόπεδο συγκέντρωσης-Στοπ-Το Ελληνικό Συμβούλιο συγκροτήθηκε το 1946 και αναγνωρίστηκε επίσημα από τις κρατικές σας αρχές. –Στοπ- Η αθέτηση των γραπτών υποσχέσεων, η χρονοτριβή, η μη διευθέτηση των ζητημάτων μας και οι περιορισμένες συναντήσεις δεν συνάδουν με τις αναγγελίες στο επίσημό σας όργανο, στη Borba, ότι η κυβέρνησή σας επέτρεψε τη μετοικεσία μόνο 2.400 κατοίκων. Εμείς που είμαστε πάνω από 3.500 απαιτούμε την άμεση άρση των περιορισμών στις συναντήσεις και τη συνεπή διευθέτηση όλων των ζητημάτων που σχετίζονται με τη μετοικεσία μας».*⁴⁷

Η δεύτερη περιοχή εγκατάστασης των Σλαβομακεδόνων προσφύγων μετά το 1944 υπήρξε η Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας. Ουσιαστικά και έως τα τέλη του 1949 προς την περιοχή αυτή αναπτύχθηκαν δύο προσφυγικά ρεύματα. Το πρώτο προσφυγικό ρεύμα παρατηρήθηκε την περίοδο από τον Ιανουάριο έως τον Ιούλιο του 1945 όταν, στο πλαίσιο του κενού εξουσίας στην ελληνική Μακεδονία, εκδηλώθηκαν ρεβανσιστικές τάσεις σε βάρος των Σλαβοφώνων της Ελλάδας από δεξιές κυρίως παρακρατικές ομάδες (Μιχάλαγας, Πούλιος κλπ). Οι παραπάνω ενέργειες συνδυασμένες με έμμεσες πιέσεις, όπως διακρίσεις στη διανομή της UNRA στα σλαβόφωνα χωριά, αλλά και το φόβο της αντεκδίκησης που βίωναν ορισμένοι Σλαβόφωνοι που είχαν διαπράξει αδικήματα κατά ελληνικού πληθυσμού στη διάρκεια της Κατοχής, οδήγησαν ένα τμήμα του πληθυσμού αυτού, προερχόμενου κυρίως από τη δυτική και την ανατολική Μακεδονία, να εγκαταλείψει την Ελλάδα. Το δεύτερο μεταναστευτικό ρεύμα εκδηλώθηκε αμέσως μετά τις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946, όταν η αποχή πολλών

⁴⁷ AJBT I – 3- b/278.

Σλαβοφώνων από τις κάλπες ύστερα από υπόδειξη του ΚΚΕ, πυροδότησε αντιδράσεις εναντίον τους. Δυτικοί παρατηρητές της εποχής, που περιόδευσαν τόσο στην ελληνική όσο και στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, δεν αφήνουν αμφιβολίες για τη σημαντική μετακίνηση σλαβόφωνου πληθυσμού από την Ελλάδα στη Γιουγκοσλαβία την περίοδο 1945-1946. Ο αριθμός των προσφύγων δεν είναι δυνατόν να υπολογιστεί με ακρίβεια, καθώς η αδυναμία ελέγχου των συνοριακών διόδων και από τις δύο πλευρές επέτρεπε τη συνεχή διαρροή ανθρώπων και υλικών. Αντάρτες και πρόσφυγες, θύματα της τυφλής βίας αλλά και λαθρέμποροι, χήρες και ορφανά του πολέμου ακολουθούσαν συχνά τα δασώδη και απόκρημνα μονοπάτια του βορά, αναζητώντας καταφύγιο από τη λαίλαπα του πολέμου. Επρόκειτο για τις τραγικές προσωπικές ιστορίες των αμάχων αλλά και των ενόπλων, όλων εκείνων που η μεθόριος συμβόλιζε την ασφάλεια και την προστασία τους. Σύμφωνα με σλαβομακεδονικές πηγές, στα τέλη του 1945 ο αριθμός των σλαβόφωνων προσφύγων από την Ελλάδα στη ΛΔΜ ανήλθε σε 8.500 χιλιάδες άτομα περίπου, κατανεμημένα ως εξής:⁴⁸

Περιοχή	Άνδρες	Γυναίκες	Παιδιά	Σύνολο
Σκόπια	177	54	39	270
Βέλες	185	151	207	543
Νεγκότινο	142	106	184	432
Γευγελή	145	103	103	351
Μπίτολα (Μοναστήρι)	1.000	350	600	1.950
Πέτροβets	112	128	165	405
Καβαντάρτσι	85	84	139	308
Στρώμνιτσα	180	172	170	522

⁴⁸ ДАРМ, фонд 946: «Главен Одбор на Здружението на Бегалците од Егејска Македонија» [Γενικό Συμβούλιο της Ένωσης Προσφύγων από τη Μακεδονία του Αιγαίου], «Список на Бегалците од Егеиска Македонија, Настанени во долните околии на Вардарска Македонија» [Κατάλογος των προσφύγων από τη Μακεδονία του Αιγαίου, που εγκαταστάθηκαν στις κάτω επαρχίες της Μακεδονίας του Βαρδάρη].

Ράντοβιτς	103	95	144	342
Άγιος Νικόλαος	115	125	180	420
Στίπ	125	128	172	425
Κότσани	100	95	142	337
Κουμάνοβο	70	53	65	188
Μάζαρι	65	90	66	221
Τσάρεβο	17	16	23	56
Τέτοβο	4	4	1	9
Περλεπές	160	155	265	580
Κρούσοβο	92	76	111	279
Περιοχή Μπιτολίων	420	220	340	980
Βίνιτσα	27	26	33	86
Σύνολο	3.328	2.186	3.150	8.664

Ένα χρόνο αργότερα, στα τέλη του 1946, οι Σλαβόφωνοι που κατέφυγαν στη ΛΔΜ προσέγγισαν τις 14.000, ενώ στις αρχές του 1950 έφτασαν τα 22-25.000 άτομα. Ιδιαίτερα διαφωτιστική για τους Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες είναι μια έκθεση της Ένωσης Κομμουνιστών Γιουγκοσλαβίας του έτους 1951. Σύμφωνα με την έκθεση αυτή διακρίνονται συνολικά πέντε ομάδες μετακινηθέντων ατόμων κατά την περίοδο 1941-1949.

1) 1941-1944. Κυρίως στο Μοναστήρι εγκαταστάθηκαν Σλαβόφωνοι από την Καστοριά, Φλώρινα και Έδεσσα ως βουλγαρόφιλοι. Ένα μέρος μετά την αποχώρηση του βουλγαρικού στρατού από τα Σκόπια αναχώρησε για τη Βουλγαρία, ενώ ένας μικρός αριθμός βουλγαρόφιλων Οχρανιτών της Δυτικής Μακεδονίας, μετά την αποχώρηση των Γερμανών από τη Βόρειο Ελλάδα, κατέφυγε μαζί με τους Γερμανούς στα Σκόπια όπου και εγκαταστάθηκε.

2) Στα τέλη του 1944 τα τάγματα Αριδαίας-Έδεσσας και Φλώρινας-Καστοριάς κατέφυγαν στο Μοναστήρι. Στις αρχές του 1945, μετά τη Συμφωνία

της Βάρκιζας, ακολούθησε ένα άλλο κύμα Σλαβομακεδόνων που είχαν υπηρετήσει στον ΕΛΑΣ.

3) Στα τέλη του 1946 και στις αρχές του 1947 μια άλλη ομάδα ήρθε στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία από τη Βουλγαρία. Επρόκειτο για Σλαβόφωνους της Ανατολικής Μακεδονίας οι οποίοι κατά την περίοδο 1941-1943 είχαν εγκατασταθεί στη Βουλγαρία ως Βούλγαροι. Μετά την ανακήρυξη της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας και τη βουλγαρογιουγκοσλαβική προσέγγιση του 1946/47 εγκαταστάθηκαν στα Σκόπια ως "Μακεδόνες". Το 1948, μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν, εγκατέλειψαν τη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας.

4) Η τέταρτη ομάδα κατέφυγε στη Λαϊκή Δημοκρατία της Δημοκρατίας την περίοδο 1947-48, μετά την ίδρυση του Δημοκρατικού Στρατού, λόγω της τρομοκρατίας. Από τα μέσα του 1948 μέχρι τις αρχές του 1949, όταν το ΚΚΕ δέχτηκε την απόφαση της Κομινφόρμ για το γιουγκοσλαβικό, ακολούθησε μια άλλη ομάδα.

5) Η πέμπτη ομάδα κατέφυγε μετά την κατάρρευση του Δημοκρατικού Στρατού.⁴⁹

Σύμφωνα με την έκθεση, μετά τις διάφορες μετακινήσεις και από τη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας, εκεί ζούσαν 4000 οικογένειες, συνολικά 19.000 περίπου Σλαβομακεδόνες το 1951. Το ζήτημα της εξασφάλισης κατοικιών και εργασίας ήταν μια μεγάλη πρόκληση για τις γιουγκοσλαβικές αρχές. Οι συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων ήταν σε πολλές περιπτώσεις άθλιες. Οι περισσότεροι απασχολούνταν σε γεωργικές εργασίες, άλλοι ως ανειδίκευτοι εργάτες στα εργοστάσια, οι άνεργοι ανέρχονταν σε 700 άτομα. Οι πρόσφυγες βίωναν μια συνειδησιακή κρίση μετά την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού και ιδίως μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν. Θεωρούσαν τον Τίτο προδότη. Με την έναρξη της διαδικασίας εξομάλυνσης των ελληνογιουγκοσλαβικών διπλωματικών σχέσεων το 1950/51 οι περισσότεροι πρόσφυγες επιθυμούσαν να επιστρέψουν στα χωριά τους στην Ελλάδα, η οποία λάμβανε αμερικανική βοήθεια, ή να μεταναστεύσουν στην Αυστραλία, στον Καναδά, στην Αμερική και εν μέρει στις ανατολικές χώρες,

⁴⁹ SMIP (Savezno Ministarstvo za Inostrane Poslove), PA, Grčka, 1951, f-30, d-2.

αν είχαν εκεί συγγενείς. Αρκετοί ήρθαν το 1951 σε επαφές με το Ελληνικό Προξενείο στα Σκόπια, το οποίο ήταν πρόθυμο να διευκολύνει την επιστροφή τους στην Ελλάδα, εφόσον όμως δηλώνονταν ως Έλληνες πατριώτες. Οι γιουγκοσλαβικές μυστικές υπηρεσίες παρακολουθούσαν τα άτομα που κατέφευγαν στο ελληνικό προξενείο, τα συλλάμβαναν και τα ανέκριναν. Υπήρξαν και φυλακίσεις προσφύγων ως Κομινφορμιστών.⁵⁰

Είναι σαφές ότι η πλειοψηφία των προσφύγων δεν είχε ακόμα διαμορφωμένη σλαβομακεδονική συνείδηση. Μετά το 1948 βίωναν ένα καθεστώς τρομοκρατίας από τις γιουγκοσλαβικές αρχές και υφίσταντο τη διαδικασία της βίαιης "μακεδονοποίησης" με τους γιουγκοσλαβικούς όρους. Ένα μεγάλος αριθμός προσφύγων επιθυμούσε να επιστρέψει στα χωριά τους *«αδιάφορο αν εκεί θα μιλάει ελληνικά ή μακεδονικά»*, τονίζεται στην έκθεση.⁵¹ Εύκολα συμπεραίνει κανείς ότι ως επιτακτική ανάγκη των γιουγκοσλαβικών αρχών κρίθηκε η διαμόρφωση σλαβομακεδονικής εθνικής συνείδησης των προσφύγων σε ανθελληνική βάση και η ιδεολογική τους καθοδήγηση στη γραμμή της Ένωσης Κομμουνιστών Γιουγκοσλαβίας. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις θα ήταν δυνατή η επιστροφή τους στην Ελλάδα.

Συνολικά, από τους 22-25 χιλιάδες Σλαβομακεδόνες κυρίως πρόσφυγες που παρέμειναν στη Γιουγκοσλαβία μετά το 1949, οι 11 χιλιάδες ήταν παιδιά. Με βάση τα διαθέσιμα γιουγκοσλαβικά στοιχεία, το 1949 σε ολόκληρη τη γιουγκοσλαβική επικράτεια λειτουργούσαν 15-18 Στέγες Παιδιού. Συγκεκριμένα, τα σπίτια αυτά ιδρύθηκαν στην επαρχία της Βοϊβοντίνας και στις ομόσπονδες Δημοκρατίες της Κροατίας και της Σλοβενίας(στις πόλεις Μπέλα Τσέρκβα, Νόβισαντ, Τσιρκβενίτσα, Ζάγκρεμπ, Όσιεκ, Βραμπάς, Ζρένανι, Κράνι, Σαϊλοβο, Κούλα, Σάμομπορ, Πλάντιστε, Βρούσασκα Τσούκα, Στράσα, Ντούτοβλιε, Στάρα Γκόρα και Σεντ Βιτ). Φαίνεται επίσης ότι τα παιδιά που εγκαταστάθηκαν στη χώρα, είτε ζούσαν σε εστίες είτε μαζί με τις οικογένειές τους, ήταν στη

⁵⁰ Στο ίδιο.

⁵¹ Στο ίδιο.

συντριπτική τους πλειοψηφία σλαβόφωνα. Στις αρχές του 1949 τα παιδιά που ζούσαν σε εστίες στη Γιουγκοσλαβία κατανέμονταν ως εξής:⁵²

Εστία	Σλαβόφωνα	Ελληνόφωνα
Μπέλα Τσέρκβα	544	
Τσερκβενίτσα	358	152
Ντούτοβλιε	144	55
Στάρα Γκόρα	195	
Σεντ Βιτ	134	
Όσιεκ	86	19
Σύνολο	1.461	

Το ζήτημα των «παιδιών προσφύγων» στις γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες απασχόλησε τόσο την επίσημη ομοσπονδιακή κυβέρνηση όσο και τις τοπικές λαϊκές κυβερνήσεις, ιδίως εκείνη της ΛΔΜ. Ιδιαίτερα στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία έντονο ενδιαφέρον για το θέμα εκδηλώθηκε επιπρόσθετα και από την κοινότητα των Σλαβομακεδόνων πολιτικών προσφύγων από την Ελλάδα, οι οποίοι στις αρχές του 1950 ίδρυσαν στα Σκόπια την οργάνωση «Здружението на бегалците од Егејска Македонија» [Ένωση Προσφύγων από τη Μακεδονία του Αιγαίου]. Η ΕΠ, που διαλύθηκε τέσσερα χρόνια αργότερα στο πλαίσιο της βελτίωσης των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων, έθεσε ως κύριο σκοπό της να συγκεντρώσει σε μία οργάνωση όλους τους πρόσφυγες ανεξαρτήτως εθνικότητας, που ξεκινώντας από την Ελλάδα κατέληξαν στη ΛΔΜ. Παράλληλα, διαδήλωνε την πρόθεσή της να στηρίξει ενεργά τις τοπικές αρχές στην προσπάθεια οικονομικής ανακούφισης των προσφύγων, αλλά και της ομαλής ένταξής τους στην κοινωνία. Τέλος, δεσμεύτηκε να εργαστεί για την πολιτιστική ανύψωσή τους, συσφίγγοντας παράλληλα τους δεσμούς με τους μετανάστες καθώς και να εργαστεί για τη μαζικότερη συμμετοχή των μελών της στη

⁵² Фана Мартинова-Буцкова, *И ние сме деца на мајката земја...* [Κι εμείς είμαστε παιδιά της μητέρας πατρίδας] (Σκόπια, 1998), 36-37.

σοσιαλιστική ανοικοδόμηση. Εξέδωσε μάλιστα και μια εφημερίδα, την *Глас на Езејците* (*Η Φωνή των Αιγαίων*).

Η ΕΠ από την πρώτη κιόλας στιγμή επέδειξε ευαισθησία αναφορικά με τα παιδιά-πρόσφυγες στη Γιουγκοσλαβία και ιδιαίτερα για εκείνα που ζούσαν στις Στέγες του Παιδιού. Ωστόσο, το ενδιαφέρον αυτό ποτέ δεν αποτέλεσε πρωταρχικό στόχο της, γεγονός που, κατά τη γνώμη μου, οφείλεται ίσως στη συνειδητοποίηση από τα στελέχη της οργάνωσης ότι το ζήτημα των παιδιών στη Γιουγκοσλαβία δεν ήταν τόσο σημαντικό σε σύγκριση με άλλες χώρες, καθώς τα περισσότερα ζούσαν με τις οικογένειές τους. Έτσι δικαιολογημένα προκρίθηκε η ένταξή του στο γενικότερο ζήτημα της εγκατάστασης των προσφύγων, που κατευθύνθηκαν από την Ελλάδα στη ΛΔΜ. Στην εφημερίδα της πάντως η ΕΠ αφιέρωσε αρκετές σελίδες στο θέμα των παιδιών, καθώς και ορισμένα πρωτοσέλιδα άρθρα, τα οποία συνοδεύτηκαν από πλούσιο φωτογραφικό υλικό. Σε γενικές γραμμές, ο ιδεολογικός προσανατολισμός της ΕΠ εναρμονίζονταν πλήρως με την πολιτική της τοπικής κυβέρνησης της ΛΔΜ, αλλά και της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης του Βελιγραδίου. Η πολιτική αυτή εκφράστηκε αφενός με την προσπάθεια μεταφοράς από τις αρχές του 1950 όλων των Στεγών του Παιδιού στο έδαφος της ΛΔΜ και αφετέρου με την υποστήριξη της πολιτικής της επανένωσης των οικογενειών, σύμφωνα και με τις αποφάσεις του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού.

Το Δεκέμβριο του 1950 αντιπροσωπεΐα της ΕΠ επισκέφτηκε τις Στέγες του Παιδιού στη Γιουγκοσλαβία και μοίρασε δώρα. Το γεγονός αυτό προκάλεσε ευφορία στα παιδιά. Έτσι, τον Ιανουάριο του 1951 τα παιδιά που ζούσαν στη Μπέλα Τσέρκβα έστειλαν επιστολή στην εφημερίδα με την οποία ευχαριστούσαν την ΕΠ για το ενδιαφέρον της,⁵³ ενώ ένα μήνα αργότερα με νέα επιστολή τους εκθείαζαν τη ζωή τους στη Στέγη, τονίζοντας παράλληλα ότι δεν επρόκειτο να ξεχάσουν όσα πέρασαν οι δικοί τους στην Ελλάδα.⁵⁴ Η ιδιαίτερη σχέση της Στέγης

⁵³ Την επιστολή υπέγραψαν η Νίκη Μπόγκοβα, η Λόσκα Μάσκοφσκα, η Φίλα Ρίστοβα και η Τίνα Γιότεφσκα βλ. *Глас на Езејците*, Ιανουάριος 1951.

⁵⁴ *Глас на Езејците*, Φεβρουάριος 1951.

της Μπέλα Τσέρκβα με τη ΛΔΜ φανερώνεται και από το γεγονός ότι λειτουργούσαν εκεί δύο σχολεία βασικής εκπαίδευσης, επονομαζόμενα το ένα «Γκότσε Ντέλτσεφ», από το όνομα του εθνικού ήρωα της ΛΔΜ και το άλλο «Λάζαρ Κολισέφσκι» προς τιμήν του Πρωθυπουργού της ΛΔΜ.⁵⁵ Στην Μπέλα Τσέρκβα λειτουργούσε επίσης αξιόλογη βιβλιοθήκη, που διέθετε περίπου 800 βιβλία, ενώ έφταναν οι εφημερίδες *Борба*, *Нова Македонија* και *Глас на Егејците*.⁵⁶ Επιπλέον, τα σλαβομακεδονόπουλα που τελείωναν τη βασική εκπαίδευση στις Στέγες του Παιδιού ενθαρρύνονταν να μεταβούν στη ΛΔΜ για ανώτερες σπουδές.

Η ΕΠ συνέδραμε όσο μπορούσε την τοπική κυβέρνηση, συμβάλλοντας αποφασιστικά στην μετεγκατάσταση των Στεγών του Παιδιού στο έδαφος της ΛΔΜ αλλά και στην ίδρυση τριών νέων. Η πολιτική της, όπως εξάλλου την ανέλυσε ένα από τα κορυφαία στελέχη της, ο Ναούμ Πέγιωφ, στόχευε στην τοποθέτηση όσο το δυνατόν περισσότερων παιδιών στα σπίτια, ενώ επιθυμία της ήταν η ολοκλήρωση της μεταφοράς των παιδιών στη ΛΔΜ έως το καλοκαίρι του 1951, κάτι που όμως δεν κατέστη τελικά εφικτό.⁵⁷

Στη ΛΔΜ ιδρύθηκαν τελικά πέντε Στέγες Παιδιού, που εποπτεύονταν από τον Ερυθρό Σταυρό. Πιο συγκεκριμένα, στα **Σκόπια** λειτουργούσε ήδη από το 1947 το σπίτι παιδιού «11 Οκτόμβρι» με 93 μαθητές, εκ των οποίων οι 69 ήταν «Αιγιάτες». Τα περισσότερα από τα παιδιά αυτά ήταν ορφανά και οι γονείς τους είχαν σκοτωθεί στον Εμφύλιο Πόλεμο.⁵⁸ Την 1^η Μαρτίου 1950 άνοιξε στη **Στρούγκα** το σπίτι παιδιού «Γκότσε Ντέλτσεφ», που φιλοξενούσε 60 οικότροφους ηλικίας 7-16 χρονών και διέθετε προσωπικό εννέα ατόμων.⁵⁹ Επίσης, την Πρωτοχρονιά του 1951 άνοιξε στα **Μπίτολα** η πρώτη Στέγη Παιδιού με την ονομασία «Λάζο Τέρποφσκι», με σκοπό να δεχτεί παιδιά από πολυμελείς οικογένειες ή ορφανά. Είχαν τοποθετηθεί εκεί 92 παιδιά, ωστόσο η κτιριακή

⁵⁵ Мартинова-Бучкова, *ό.π.*, σ.37.

⁵⁶ *Глас на Егејците*, Νοέμβριος 1951.

⁵⁷ *Глас на Егејците*, 17 Ιουνίου 1951.

⁵⁸ *Глас на Егејците*, 2 Ιουνίου 1951, Ιούνιος 1953.

⁵⁹ *Глас на Егејците*, Μάιος 1951.

υποδομή επέτρεπε την εγκατάσταση 120. Σε κάθε παιδί δόθηκε τσάντα καθώς και διάφορα σχολικά αντικείμενα. Το προσωπικό αποτελούσαν 14 άτομα με επικεφαλής τον «Αιγαιάτη» Σπίρο Λέζοφσκι από τη Ζουπάνιστα.⁶⁰ Το Φεβρουάριο του ίδιους έτους άνοιξε στο χωριό **Πέτροβο** κοντά στα Σκόπια εστία χωρητικότητας 60 παιδιών, έως το Μάρτιο όμως είχαν μεταφερθεί εκεί μόνο 16 παιδιά.⁶¹ Τέλος, την 1^η Μαρτίου 1952 λειτούργησε Στέγη Παδιού στο **Βαλάντοβο** με την ονομασία «Αλεξάντερ Ράνκοβιτς», όπου τοποθετήθηκαν 270 παιδιά νεκρών αγωνιστών.⁶²

Στις παροχές της τοπικής κυβέρνησης προς τα παιδιά περιλαμβάνονταν υποτροφίες για ανώτερες σπουδές, που δόθηκαν το 1951 σε 30 «Αιγαιοπούλα» όπως επίσης και επίδομα χρηματικού ύψους 400 δηναρίων το μήνα σε κάθε οικοτρόφο για κάλυψη προσωπικών εξόδων. Είναι χαρακτηριστικός ο υπολογισμός του Υπουργείου Πρόνοιας ότι για κάθε «εσωτερικό» παιδί το κράτος δαπανούσε περίπου 3.000-3.500 δηνάρια μηνιαίως. Στο πλαίσιο επίσης των κρατικών ευεργετημάτων τα παιδιά στέλνονταν διακοπές κάθε καλοκαίρι, συνήθως στην περιοχή της Αχρίδας.⁶³

Παράλληλα, το ζήτημα της επανένωσης των οικογενειών επιβεβαίωσε για άλλη μια φορά την ταύτιση απόψεων της ΕΠ με τις πολιτικές επιλογές τόσο της τοπικής όσο και της ομοσπονδιακής κυβέρνησης στο Βελιγράδι. Κεντρικός άξονας της επίσημα εκφρασμένης πολιτικής θέσης ήταν η αποστολή των παιδιών στους γονείς τους, όπου κι αν αυτοί βρίσκονταν. Υπήρξαν βέβαια και ενστάσεις, χωρίς όμως αυτές να καταφέρουν να ανατρέψουν τις κεντρικές αποφάσεις. Για παράδειγμα, σε μία από τις συνεδριάσεις του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠ, ο Λάζο Οσένσκι υποτιμώντας την ανθρωπιστική διάσταση του ζητήματος, αντιτάχθηκε στην επιστροφή των παιδιών στην «μοναρχοφασιστική» Ελλάδα προκρίνοντας τη μεταφορά τους σε σοσιαλιστικές χώρες προκειμένου να γαλουχηθούν με τα οράματα του κομμουνισμού. Ένα άλλο προβεβλημένο

⁶⁰ *Глас на Егејците*, Απρίλιος 1951.

⁶¹ *Глас на Егејците*, Μάρτιος 1951.

⁶² *Глас на Егејците*, Ιούνιος 1952.

⁶³ *Глас на Егејците*, Μάρτιος 1951.

στέλεχος όμως, ο Τοντόρ Σίμοφσκι, διαφώνησε υποστηρίζοντας πως ο επαναπατρισμός των παιδιών στην Ελλάδα επηρέαζε σημαντικά τη διπλωματική προσέγγιση Αθήνας-Βελιγραδίου και ως εκ τούτου δεν μπορούσε σε καμία περίπτωση να υπερκεραστεί από προσωπικές συμπάθειες και αντιπάθειες.

Η επανένωση των οικογενειών προβλήθηκε με ιδιαίτερη έμφαση στη ΛΔΜ, όχι μόνο λόγω της ανθρωπιστικής της διάστασης, αλλά και στο πλαίσιο της αντιπολιτευτικής τακτικής της Γιουγκοσλαβίας στην πολιτική του ΚΚΕ και των άλλων Ανατολικών Χωρών. Η εφημερίδα *Глас на Егејците*, σε άρθρο της, το Δεκέμβριο του 1950, παραλληλίζοντας την πολιτική των Οθωμανών με εκείνη του ΚΚΕ τόνιζε πως μόνο οι Σουλτάνοι χώριζαν τα παιδιά από τους γονείς τους. Επέκρινε μάλιστα ονομαστικά τον Ζαχαριάδη για τις υποκριτικές του απόψεις πάνω στο ζήτημα, αποκαλώντας τες «κροκοδείλια δάκρυα». Το Φεβρουάριο του 1952 πρωτοσέλιδο άρθρο της εφημερίδας των προσφύγων με τον τίτλο «Εμείς επιστρέφουμε τα παιδιά στους γονείς τους και εκπληρώνουμε το ανθρωπιστικό μας καθήκον» φιλοξενούσε τις δηλώσεις-απαντήσεις του Γιουγκοσλάβου αντιπροσώπου Σέργ ντε Μακιέντο στην έκτη σύνοδο της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ. Ο Γιουγκοσλάβος αξιωματούχος εξιστορούσε λεπτομερώς τις ενέργειες που η κυβέρνησή του είχε κάνει στο θέμα του επαναπατρισμού, θίγοντας παράλληλα για πρώτη φορά και το ζήτημα της έλευσης στη ΛΔΜ παιδιών που ζούσαν σε άλλες χώρες, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, αλλά οι γονείς τους βρίσκονταν στα Σκόπια. Πέντε μήνες αργότερα από το βήμα του τοπικού Κοινοβουλίου της ΛΔΜ, ο Λάζαρ Κολισέφσκι απαντώντας σε σχετική ερώτηση του βουλευτή Μίτο Ντιμιτρίεφσκι επανέλαβε την εμμονή της Γιουγκοσλαβίας στην πολιτική της επανένωσης των οικογενειών τονίζοντας ότι έως τότε 555 παιδιά είχαν ήδη σταλεί από τις γιουγκοσλαβικές αρχές στους γονείς τους στην Αυστραλία, τον Καναδά και την Ελλάδα. Παράλληλα όμως συντασσόμενος με τις δηλώσεις Μακιέντο, υπογράμμισε την ανάγκη της αμοιβαιότητας του μέτρου.

Πλην των παιδιών του παιδομαζώματος, οι υπόλοιποι Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες που παρέμειναν στη Γιουγκοσλαβία μετά το 1949 οργανώθηκαν γύρω από την «Здружението на бегалците од Егејска Македонија» [Ένωση

Προσφύγων από τη Μακεδονία του Αιγαίου] (στο εξής ΕΠ), η οποία συστάθηκε στα Σκόπια στις αρχές του 1950. Σκοπός της Ένωσης ήταν να συσπειρώσει σε μία οργάνωση όλους τους πρόσφυγες από την Ελλάδα που ζούσαν στη ΛΔΜ, ασχέτως εθνικότητας, να βοηθήσει τις τοπικές αρχές στην οικονομική ανακούφιση των προσφύγων, αλλά και στην ένταξή τους στην τοπική κοινωνία, να εργαστεί για την πολιτιστική ανύψωσή τους, να αναπτύξει τους δεσμούς με τους μετανάστες και να εργαστεί για τη μαζικότερη συμμετοχή των μελών της στη σοσιαλιστική ανοικοδόμηση. Μέλος της ένωσης θα μπορούσε να γίνει κάθε πρόσφυγας που ζούσε στη Γιουγκοσλαβία. Η ΕΠ διοικούνταν από ένα γενικό συμβούλιο, ενώ διέθετε παραρτήματα σε διάφορα μέρη τα οποία διοικούνταν από τοπικά συμβούλια. Προβλεπόταν επίσης πως τα τοπικά συμβούλια θα αποτελούνταν από 15 έως 30 άτομα, ενώ το Γενικό Συμβούλιο θα απαρτιζόταν από 45 μέλη και θα εξέλεγε γραμματεία από 5 έως 7 μέλη. Η θητεία όλων των μελών θα ήταν διετής.

Στις 2 Ιουλίου 1950 συνεδρίασε η Ένωση στην οποία έλαβαν μέρος πρόσφυγες από όλη τη ΛΔΜ. Στο τιμητικό προεδρείο εκλέχτηκαν ο πρόεδρος της Γιουγκοσλαβικής Ομοσπονδίας Τίτο, ο πρόεδρος της τοπικής κυβέρνησης της ΛΔΜ Λάζαρ Κολισέφσκι και οι νεκροί ήρωες Ιρίνα Γκίνοβα - Μίρκα, Λάζαρ Τέρποφσκι και Βασίλ Αλέκσοφσκι. Εκλέχθηκε επίσης και ένα εργατικό προεδρείο.⁶⁴

Το Σεπτέμβριο του 1950 εκδόθηκε η εφημερίδα *Глас на Егејците* [Η Φωνή των Αιγαιατών], επίσημο δημοσιογραφικό όργανο της ΕΠ, η οποία τελικά διέκοψε την κυκλοφορία της το Μάιο του 1954. Η συγκεκριμένη εφημερίδα αποτέλεσε την εκλαϊκευμένη αιχμή του δόρατος της διαμόρφωσης της σλαβομακεδονικής ιδεολογίας και κατά τη διάρκεια των τρεισήμισι περίπου χρόνων κυκλοφορίας της εξελίχθηκε σε ιδεολογικό καθοδηγητή των «Εγκέιτσι». Στο πρώτο της φύλλο η εφημερίδα έδωσε το στίγμα της λειτουργίας της. Βασικός σκοπός ήταν η οργάνωση των προσφύγων:

«Η εφημερίδα έχει ως πρώτο καθήκον της να δείξει το δρόμο στον οποίο πρέπει να βαδίσουμε, το δρόμο του Γκότσε Ντέλτσεφ, του Γιάννε Σαντάνσκι, του Λάζο

⁶⁴ *Глас на Егејците*, Σεπτέμβριος 1950.

Τέρποφσκι και της Ιρίνα Γκίνοβα-Μίρκα. Έχει επίσης σκοπό της να αντιταχθεί στη σοβινιστική πολιτική του ΚΚΕ και του Ζαχαριάδη».

Η εφημερίδα ήταν μηνιαία. Εξ αρχής φάνηκαν οι στρατηγικοί της αντίπαλοι που δεν ήταν άλλοι από την επίσημη ηγεσία του ΚΚΕ και όσους είχαν υποστηρίξει την υποταγή των Σλαβομακεδόνων στην κομμουνιστική ηγεσία. «*Μέσα από την εφημερίδα οι Μακεδόνες θα μάθουν τελικά ποιο είναι το αληθινό πρόσωπο του Ζαχαριάδη και της κλίκας του*», διαμήνυσε ο ανώνυμος αρθρογράφος, προϊδεάζοντας έτσι για την ιδεολογική τοποθέτηση της εφημερίδας.⁶⁵ Η διεύθυνση της εφημερίδας τέθηκε εξ αρχής υπό τον έλεγχο των ακτιβιστών του ΣΝΟΦ και του ΝΟΦ. Πρώτος διευθυντής της εφημερίδας υπήρξε ο Τοντόρ Σίμοφσκι, παλαιό στέλεχος του ΝΟΦ Γουμένισσας. Εν συνεχεία ανέλαβε, τον Αύγουστο του 1951, ο Μιχαήλ Κεραμιτζιέφ, πρώην Γενικός Γραμματέας του ΝΟΦ κι αυτόν τον διαδέχτηκε τον Ιούνιο του 1953 ο Ντίμιταρ Τέρποφσκι. Αλλά και ολόκληρη η συντακτική ομάδα, όπως και οι μόνιμοι αρθρογράφοι της εφημερίδας ήταν εκφραστές παρομοίων ιδεολογικών τοποθετήσεων. Ένας από τους τακτικότερους αρθρογράφους ήταν ο Χρίστο Αντώνοφσκι, από τη Χρύσα του νομού Πέλλας, καθώς και ένας γνώριμος από τα παλιά, ο Ναούμ Πέγιωφ, ο οποίος εκπροσωπούσε τώρα το Κομμουνιστικό Κόμμα Μακεδονίας στην ΕΠ.

Το ειδησεογραφικό όργανο της ΕΠ διέκοψε την κυκλοφορία του απροειδοποίητα το Μάιο του 1954, χωρίς να ενημερώσει νωρίτερα το αναγνωστικό κοινό. Κατά τα φαινόμενα η παύση της λειτουργίας της εφημερίδας *Γλας να Εζεјμυте* αποτέλεσε πολιτική απόφαση και συνδεόταν άμεσα με τη βελτίωση των σχέσεων Γιουγκοσλαβίας-Ελλάδας. «*Μας ειδοποίησαν ξαφνικά ότι κλείνουμε*» εκμυστηρεύτηκε στον υπογράφωντα ο Χρίστο Αντώνοφσκι.

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι τα επιθετικά δημοσιεύματα της *Γλας να Εζεјμυте* για την πολιτική της Ελλάδας απέναντι στους εναπομείναντες Σλαβόφωνους στη δυτική Μακεδονία στέκονταν συχνά αφορμή για διπλωματικά επεισόδια ανάμεσα στην Αθήνα και το Βελιγράδι και για επιδείνωση των διμερών σχέσεων. Αυτό ήταν σε γνώση του δημοσιογραφικού δυναμικού της εφημερίδας,

⁶⁵ Στο ίδιο.

αλλά και των ξένων διπλωματικών παρατηρητών. Για παράδειγμα, ο Βρετανός διπλωμάτης Denis Cross έγραφε το καλοκαίρι του 1951 στην υπηρεσία του ότι είχε σημειωθεί κάποια πρόοδος στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, αλλά τα δημοσιεύματα της *Γλας ηα Εξεjμυτε* εξακολουθούσαν να προκαλούν τριβές. Υπήρχαν βέβαια ελπίδες, συνέχισε, ότι σύντομα οι αρθρογράφοι της εφημερίδας θα γίνονταν πιο «διακριτικοί» απέναντι στην Ελλάδα.⁶⁶

Δεν είναι εύκολο να απαντήσει κανείς στο ερώτημα αν η κεντρική κυβέρνηση στο Βελιγράδι ενθάρρυνε τις δραστηριότητες της ΕΠ και της εφημερίδας της ή αν απλώς δεν είχε τη δυνατότητα να τις εμποδίσει. Ο Denis Cross, για παράδειγμα, πίστευε πως η τοπική κυβέρνηση στα Σκόπια ενεργούσε με σχετική αυτονομία και δεν υπάκουε πάντοτε στις εντολές που έδινε το Βελιγράδι. Για να τεκμηριώσει μάλιστα την άποψή του τόνισε πως η εμπλοκή της κυβέρνησης της ΛΔΜ πιστοποιούνταν από το γεγονός ότι ο πρόεδρος του τοπικού κοινοβουλίου Ντίμτσι Μίρε διετέλεσε παράλληλα καλοκαίρι του 1951 μέλος του Γενικού Συμβουλίου της ΕΠ και της επιτροπής που ήταν υπεύθυνη για την εφημερίδα. Από την πλευρά της, η βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα θεωρούσε πως οι δραστηριότητες της ΕΠ ενθαρρύνονταν από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση, αφού το Βελιγράδι επιθυμούσε «να διατηρήσει ζωντανή μια "μακεδονική" συνείδηση, η οποία θα μπορούσε να αποδειχτεί χρήσιμη στο μέλλον». Προσέθετε μάλιστα πως με τον τρόπο αυτό θα αποθαρρύνονταν όσοι πρόσφυγες επιθυμούσαν να μην παραμείνουν στη Γιουγκοσλαβία, αλλά να γυρίσουν πίσω στην Ελλάδα.⁶⁷

Είναι αλήθεια ότι η ομοσπονδιακή κυβέρνηση του Βελιγραδίου δε μπορούσε να ελέγχει εξ ολοκλήρου την πολιτική των τοπικών κυβερνήσεων των επιμέρους δημοκρατιών. Είναι επίσης λογικό ότι σε ορισμένα θέματα οι

⁶⁶ FO 371/95163: «Protests by the Association of Refugees from Aegean Macedonia about Greek treatment of the refugees and attempts to expel them to overseas countries», Εμπιστευτική αναφορά του Denis Cros προς τη βρετανική πρεσβεία στο Βελιγράδι, συνημμένη σε εμπιστευτική αναφορά της τελευταίας προς το Southern Department του Foreign Office, Βελιγράδι, 16 Αυγούστου 1951, αρ.εμπ.πρωτ.1031/32/51.

⁶⁷ FO 371/95163: Εμπιστευτική αναφορά βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς την πρεσβεία Βελιγραδίου, Αθήνα, 7 Αυγούστου 1951, αρ.εμπ.πρωτ.1041/43/51.

γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες είχαν η καθεμιά ιδιαίτερες ευαισθησίες, που δεν εναρμονίζονταν πάντοτε με τη γραμμή που χαρασσόταν στο Βελιγράδι. Έχω τη γνώμη όμως ότι σε κάθε περίπτωση η λειτουργία και η δραστηριότητα της ΕΠ καθώς και η αρθρογραφία της *Γλας να Εξεјμυте* αποτέλεσαν χρήσιμο υλικό στη διπλωματική φαρέτρα της Γιουγκοσλαβίας, ιδιαίτερα στις διμερείς σχέσεις με την Ελλάδα. Το Βελιγράδι μπορεί να μην ενθάρρυνε ανοικτά τις πρωτοβουλίες της ΕΠ, δεν έμπαινε όμως στον κόπο και να τις σταματήσει ολοκληρωτικά. Κατά περίπτωση και ανάλογα με το διεθνές κλίμα μπορούσε να ανασύρει τις επιδιώξεις των «Αιγαιατών» και να τις χρησιμοποιεί ως μέσο πίεσης απέναντι στην Ελλάδα. Μπορούσε επίσης να τις διατηρεί στην αφάνεια και να τις περιορίζει κάθε φορά που η προσέγγιση με την Ελλάδα το επέβαλε και οι διαμαρτυρίες της Αθήνας για φαινόμενα αλυτρωτισμού που εκπορεύονταν από τα Σκόπια απαιτούσαν διπλωματικές κινήσεις καλής θέλησης και αβρότητας.

Κάτι τέτοιο βέβαια σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί γιουγκοσλαβική πρωτοτυπία. Στο σύνολο σχεδόν των Βαλκανίων οι προσφυγικές μάζες αποτέλεσαν σημείο αναφοράς για την κοινωνική και πολιτική ανέλιξη των καθοδηγητών τους. Χρησιμοποιήθηκαν επίσης από τις πολιτικές δυνάμεις για την άντληση πολλαπλών οφελειών στο εσωτερικό αλλά και ως διπλωματικό επιχείρημα στις διεθνείς σχέσεις. Θυμίζω μόνο την παράλληλη δράση οργανώσεων Αλυτρώτων στην Ελλάδα την ίδια περίοδο.

Η τοπική κυβέρνηση της ΛΔΜ κινητοποιήθηκε από την πρώτη στιγμή για να ανακουφίσει και να περιθάλψει τους Σλαβομακεδόνες που κατέφθασαν μαζικά από τα ελληνικά εδάφη το φθινόπωρο του 1949. Η αντιμετώπιση του προσφυγικού ζητήματος κινήθηκε προς δύο κατευθύνσεις. Η πρώτη αφορούσε τη λήψη άμεσων μέτρων για την προσωρινή περίθαλψη των προσφύγων, ενώ η δεύτερη τη διαδικασία για τη μονιμότερη εγκατάστασή τους. Κατά τη δεύτερη φάση πρώτη προτεραιότητα στάθηκε η οικοδόμηση οικιών και ακολούθησαν η περίθαλψη των αναξιοπαθούντων και των θυμάτων πολέμου, η διευθέτηση του προβλήματος των «παιδιών του παιδομαζώματος», η εκπαιδευτική επιμόρφωση

των προσφύγων και ιδιαίτερα των νέων αλλά και η πολιτιστική τους διαπαιδαγώγηση.

Το πρώτο στάδιο, η άμεση δηλαδή ανακούφιση των φυγάδων, είχε μεγάλη σημασία όχι μόνο για λόγους εντυπώσεων, αλλά κυρίως από ανθρωπιστικής πλευράς, αφού πολλοί από τους πρόσφυγες έφτασαν στη ΛΔΜ πένητες και ασθενείς. Για την αντιμετώπιση της επείγουσας κατάστασης, συστάθηκε στο υπουργείο Κοινωνικής Φροντίδας ειδική διεύθυνση για τους πρόσφυγες, η οποία μέσα σε μια πενταετία, από το 1945 ως το 1950, διέθεσε το ποσό των 269.049.290 δηναρίων για την περίθαλψή τους.⁶⁸ Μεγάλο μέρος της οικονομικής αυτής βοήθειας δόθηκε με τη μορφή επιδομάτων. Για το πρώτο μέλος μιας οικογένειας το επίδομα έφτανε τα 800 δηνάρια, για το δεύτερο τα 400 και για το τρίτο τα 200. Σε αυτούς που δεν είχαν οικογένεια δίνονταν 1.500 δηνάρια, ενώ αν ήταν άρρωστοι προστίθενταν άλλα 1.000.⁶⁹

Μετά την παροχή της μικρής, αλλά γενναιόδωρης χρηματικής ενίσχυσης στους χώρους υποδοχής, οι τοπικές αρχές βρέθηκαν αντιμέτωπες με το πρόβλημα της μόνιμης εγκατάστασης των προσφύγων. Η υπόθεση βέβαια απαιτούσε λεπτούς χειρισμούς και το συντονισμό πολλών υπηρεσιών και συνέπεσε μάλιστα με μια περίοδο που και η ίδια η ΛΔΜ βρισκόταν σε φάση αναδιοργάνωσης και ανοικοδόμησης, αφού ανάρρωνε από τις πληγές του πολέμου.

Οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν τόσο σε πόλεις όσο και χωριά, ενώ ένας σημαντικός αριθμός τους προτίμησε τις κρατικές φάρμες, όπου χτίστηκαν πολλά σπίτια για τη στέγασή τους. Η ζωή στις φάρμες ήταν σχεδόν αυτόνομη. Τυπικό παράδειγμα αποτελεί η φάρμα που βρισκόταν στο Λοζόβιοτ, τρία χιλιόμετρα βορειοδυτικά από τα Σκόπια, όπου είχαν εγκατασταθεί 37 οικογένειες από τα χωριά Όρμα (Τρέσινο), Σαρακηνοί (Σαρακίνοβο), Ρόντιβο, Κερασιά (Κροντσέλοβο), Νησιά, Αχλάδα (Κρουσοράτι) και Σκοπός (Σέτινα). Μέσα στη

⁶⁸ Тодор Симовски, «Η ζωή των εκ της Μακεδονίας του Αιγαίου φυγάδων εν τη ομοσπονδιακή Γιουγκοσλαβίαν» (ελληνική μετάφραση), *Пирински Глас*, 6 Νοεμβρίου 1950.

⁶⁹ *Глас на Егејците*, 17 Ιουνίου 1951.

φάρμα λειτουργούσε παιδικός σταθμός, καθώς και δημοτικό σχολείο. Μάλιστα, και τα 25 μέλη του εργατικού συμβουλίου της φάρμας ήταν «Αιγαιάτες».⁷⁰

Όσον αφορά την κατασκευή οικιών στα αστικά κέντρα, η τοπική κυβέρνηση της ΛΔΜ κινήθηκε προς δύο κατευθύνσεις. Από τη μια ανήγειρε η ίδια κατοικίες για να εγκατασταθούν οι πρόσφυγες και από την άλλη χορήγησε σε αυτούς δάνειο 800 εκατομμυρίων δηναρίων προκειμένου να οικοδομήσουν οι ίδιοι τα σπίτια τους. Τα χρήματα του δανείου, που ήταν 25ετές δόθηκαν σε δύο δόσεις με εξαιρετικά ευνοϊκούς όρους. Το 20% θα το πλήρωναν οι «Αιγαιάτες» και το 80% το κράτος. Ακολουθώντας το παράδειγμα της τοπικής κυβέρνησης της ΛΔΜ, στα τέλη του 1951 και η ομοσπονδιακή κυβέρνηση του Βελιγραδίου διέθεσε ποσό 800 εκατομμυρίων δηναρίων για τον ίδιο σκοπό.⁷¹

Η ανέγερση των οικιών των προσφύγων ξεκίνησε στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1951, ενώ στα τέλη του 1951 οι πρώτες τους κατοικίες ήταν ήδη έτοιμες. Η πρωτοβουλία των εντοπίων αρχών για την οικοδόμηση κατοικιών χαιρετίστηκε με ενθουσιασμό από τους πρόσφυγες. Συχνά, στις περιπτώσεις που το κράτος ανήγειρε από μόνο του κατοικίες η βοήθεια των προσφύγων αποδείχτηκε σημαντική, όπως για παράδειγμα στο Κουμάνοβο, όπου μάλιστα οι «Αιγαιάτες» είχαν συστήσει εθελοντικά ταξιαρχία με την ονομασία «Μίρκα Γκίνοβα» και συμμετείχαν για ένα μήνα στην οικοδόμηση σπιτιών. Αλλά εξίσου σπουδαία ήταν και η ανταπόκριση στη χορήγηση στεγαστικών δανείων. Συνολικά, πάνω από 600 διαμερίσματα κατασκευάστηκαν με τα χρήματα του δανείου, ενώ άλλα 400 κτίστηκαν από την κυβέρνηση της ΛΔΜ.

Στις 31 Απριλίου 1952, κατά τη διάρκεια της τρίτης συνεδρίασης της Λαϊκής Συνέλευσης της ΛΔΜ, ο πρωθυπουργός Λάζαρ Κολισέφσκι τόνισε ότι στο Πανεπιστήμιο των Σκοπίων εκείνη τη στιγμή φοιτούσαν 47 «Αιγαιάτες» ως κρατικοί υπότροφοι με μηνιαία υποτροφία 4.200 δηνάρια. Αναφέρθηκε επίσης εκτεταμένα στις παροχές που η τοπική κυβέρνηση είχε κάνει στους Αιγαιάτες και

⁷⁰ *Глас на Егејците*, Αύγουστος 1951.

⁷¹ *Глас на Егејците*, Οκτώβριος 1951

έκλεισε την ομιλία του δηλώνοντας ότι «Εμείς δεν κάνουμε καμία διάκριση ανάμεσα στους «Αιγαιάτες». Είναι αδέρφια μας». ⁷²

Οι προσπάθειες των εντόπιων αρχών για την περίθαλψη και την παραγωγική εγκατάσταση των προσφύγων χαιρετίστηκαν με ενθουσιασμό από τους «Αιγαιάτες». Ήδη από τον Ιούνιο του 1951 ο πρόεδρος της Ένωσης Προσφύγων, Μίτσο Τέρποφσκι, είχε αποστείλει επιστολή στον πρωθυπουργό της ΛΔΜ, Λάζαρ Κολισέφσκι, με τη οποία τον ευχαριστούσε για τη βοήθεια που τους είχε προσφέρει. ⁷³ Όμως, παρά τη φαινομενική ευφορία που προκάλεσε η ανέγερση οικιών για τους πρόσφυγες φαίνεται πως η πραγματικότητα δεν ήταν τόσο ρόδινη. Είναι χαρακτηριστικό ότι η δημιουργία χωριστών συνοικιών στις πόλεις που εγκαταστάθηκαν οι «Αιγαιάτες» παρουσιάστηκε ως αφετηρία της «πολεοδομικής αλλά, πριν από όλα, της πολιτικής γκετοποίησής τους». Παρόλα αυτά οι διαθέσιμες αρχειακές αλλά και οι προφορικές μαρτυρίες δεν ενισχύουν την παραπάνω άποψη.

Η οικοδόμηση οικιών σαφώς αποτέλεσε το μεγαλύτερο πρόβλημα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι αρχές στη ΛΔΜ. Σημαντικό όμως στάθηκε και το ζήτημα των αναξιοπαθούντων και των θυμάτων πολέμου, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν ανίκανοι για εργασία και σε κάθε περίπτωση αδυνατούσαν να αντιμετωπίσουν τις βιοτικές τους ανάγκες. Όσον αφορά τα θύματα του πολέμου, από την πρώτη κιόλας στιγμή συστάθηκαν σε διάφορες πόλεις επιτροπές που τους περιέθαλπαν. Είναι χαρακτηριστικό ότι ως τα μέσα του φθινοπώρου του 1950 είχαν τύχει περίθαλψης περίπου 350 τραυματίες, άρρωστοι και ανάπηροι αγωνιστές, εκ των οποίων μάλιστα οι μισοί είχαν σημαντικό ποσοστό αναπηρίας που άγγιζε συχνά το 100%. Το 60% των αναπήρων αυτών παρακολουθούσε διάφορα μαθήματα στο σπίτι για αναπήρους που είχε συσταθεί στο Μοναστήρι. ⁷⁴ Στα τέλη του 1950, 155 ανάπηροι πρόσφυγες που ήταν ανίκανοι να εργαστούν εισέπρατταν βοήθημα από το υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, ενώ 120 από

⁷² Глас на Егејците, Ιούνιος 1952

⁷³ ДАРМ, фонд.996: Επιστολή του Μίτσο Τέρποφσκι στον Λάζαρ Κολισέφσκι, 14 Ιουνίου 1951.

⁷⁴ Глас на Егејците, Νοέμβριος 1950

αυτούς είχαν αποσταλεί για λουτροθεραπεία με έξοδα της τοπικής κυβέρνησης. Επίσης, πάνω από 100 γέροντες που δεν είχαν συγγενείς εγκαταστάθηκαν σε γηροκομεία. Τέλος, όλα τα ορφανά και τα παιδιά πολύτεκνων οικογενειών εγκαταστάθηκαν σε ορφανοτροφεία. Τη συντήρησή τους μάλιστα ανέλαβε ο γιουγκοσλαβικός Ερυθρός Σταυρός. Ιδιαίτερη φροντίδα δόθηκε επίσης στους βετεράνους του Ίλιντεν. Έτσι, με απόφαση της τοπικής βουλής χορηγήθηκε σε 147 αγωνιστές του Ίλιντεν από τη Μακεδονία του Αιγαίου σχετική σύνταξη.⁷⁵

Εξίσου όμως βασικός στόχος για την ΕΠ ήδη από την ίδρυσή της στάθηκε και η πολιτιστική εξύψωση των προσφύγων. Για το λόγο αυτό στις 12 Μαΐου 1951 με ενέργειες του Γενικού Συμβουλίου της ΕΠ συστάθηκε η πολιτιστική και καλλιτεχνική εταιρεία «Αιγαίοι», με πρόεδρο τον Ντίνκο Ντέλεφσκι. Στην εταιρεία λειτουργούσαν τμήματα χορού, τραγουδιού, μουσικής, θεάτρου και σπορ, ενώ παραρτήματά της λειτουργούσαν σε πολλές πόλεις.⁷⁶

Οι γιουγκοσλαβικές αρχές από την πρώτη κιόλας στιγμή κατέστησαν σαφές ότι αντιμετώπιζαν τους πρόσφυγες από την Ελλάδα και τη μετοίκησή τους ως μόνιμη. Κάτι τέτοιο βέβαια δεν ήταν εύκολο να γίνει αποδεκτό από τους πρόσφυγες, αφού πολλοί από αυτούς εξακολουθούσαν να πιστεύουν πως πολύ σύντομα ο δρόμος για την επιστροφή τους στη γενέθλια γη θα ήταν και πάλι ανοικτός. Για το λόγο αυτό αρκετά μέλη της ευάριθμης προσφυγικής κοινότητας από την Ελλάδα αρνούνταν αρχικά να αποδεχτούν τη γιουγκοσλαβική υπηκοότητα. Είναι ενδεικτικό ότι ως τα μέσα του 1952 μόλις 3-4.000 πρόσφυγες είχαν δεχτεί να γίνουν πολίτες της ΣΔΜ, ενώ στη διάρκεια του Ιουνίου ο αριθμός τους αυξήθηκε σε 6.050 άτομα. Παράλληλα, την ίδια περίοδο περισσότεροι από 3.000 πρόσφυγες είχαν γνωστοποιήσει στο ελληνικό προξενείο στα Σκόπια την πρόθεσή τους να επιστρέψουν στην Ελλάδα. Σύμφωνα, άλλωστε, με τις εκτιμήσεις της ίδιας έκθεσης περίπου το 25-30% των «Αιγαιατών» θα

⁷⁵ *Пирински Глас*, 6 Νοεμβρίου 1950.

⁷⁶ *Глас на Егејците*, 2 Ιουνίου 1951.

επαναπατριζόταν σε περίπτωση που η ελληνική κυβέρνηση τους χορηγούσε αμνηστία.⁷⁷

Το ενδιαφέρον όμως της ΕΠ δεν περιορίστηκε αποκλειστικά στους πρόσφυγες που είχαν καταφύγει στη ΛΔΜ, αλλά επεκτάθηκε και στους εναπομείναντες Σλαβόφωνους της Ελλάδας. Σύμφωνα με την εισήγηση του γραμματέα της Ένωσης προς την ολομέλεια ένα χρόνο μετά τη σύστασή της, η Ένωση όφειλε να παρακολουθεί τις εξελίξεις στην ελληνική Μακεδονία καταγγέλλοντας την πολιτική διακρίσεων που εφάρμοζε η ελληνική κυβέρνηση των «Μοναρχοφασιστών» απέναντι στους Σλαβόφωνους.⁷⁸

Τον Ιούνιο του 1951 στην απόφαση της συνέλευσης της Ένωσης Προσφύγων αναγραφόταν ότι ήταν καθήκον τους να μην αδιαφορήσουν για τα προβλήματα που αντιμετώπιζε ο λαός τους στην Ελλάδα. Πρέπει, αναγραφόταν στη ίδια απόφαση, «να ενημερώνουμε τακτικά την κυβέρνηση για την πολιτική γενοκτονίας που ακολουθεί η κυβέρνηση της Αθήνας και να την ενθαρρύνουμε να αναλάβει πρωτοβουλίες στα διεθνή fora».⁷⁹

Οι παραπάνω παρατηρήσεις έθεσαν εξ αρχής το ζήτημα του αλυτρωτισμού στις σχέσεις της ΣΔΜ και κατ' επέκτασιν της Γιουγκοσλαβίας με τις γειτονικές χώρες. Άλλωστε αυτό εξυπηρετούσε και η χρήση του όρου «Егејците» [Αιγαίοι] για τους πρόσφυγες από την Ελλάδα αντί του γενικόλογου Μακεδόνες. Ήταν δηλαδή πρόδηλο πως με τη χρήση του συγκεκριμένου όρου προωθούνταν η ιδέα της ενότητας του μακεδονικού χώρου, τονιζόταν η ύπαρξη «σκλαβωμένων, αλύτρωτων αδελφών» αλλά και συντηρούνταν η προοπτική της μελλοντικής ένωσής τους υπό την ηγεσία των Γιουγκοσλάβων κομμουνιστών.

Η ενασχόληση με τα δρώμενα στην ελληνική Μακεδονία αποτελούσε αδήριτη ανάγκη καθώς αύξανε έτσι το κύρος της ΕΠ στους κόλπους των προσφύγων από την Ελλάδα. Ήταν όμως και παρακινδυνευμένη καθώς, όπως ήδη αναφέρθηκε, προκαλούσε συχνά εμπόδια στις σχέσεις του Βελιγραδίου με

⁷⁷ ДАРМ, фонд 996: «Егејци».

⁷⁸ ДАРМ, фонд 996: «Организациони Извештај» [Οργανωτική έκθεση].

⁷⁹ Глас на Егејците, 17 Ιουνίου 1951.

την Αθήνα. Το γεγονός αυτό ήταν σε γνώση των στελεχών της Ε.Π και συζητούνταν συχνά στις συνεδριάσεις του Γενικού Συμβουλίου. Σε μία από αυτές ο γενικός γραμματέας της Ένωσης Μίτσο Τέρποφσκι υποστήριξε πως δεν μπορούσαν να σιωπούν ύστερα από όσα υπέφεραν από τους «Μοναρχοφασίστες», έπρεπε όμως η αρθρογραφία για την Ελλάδα να καταστεί πιο προσεκτική ώστε να μη δημιουργεί προβλήματα. Με την άποψή του συμφώνησαν οι περισσότεροι παρευρισκόμενοι, ενώ ένας από αυτούς ο Ντίνκο Ντέλεφσκι τόνισε ότι *«αν η εφημερίδα πάψει να μιλάει γι' αυτά που κάνουν οι Μοναρχοφασίστες θα αποξενωθούμε από τις προσφυγικές μάζες»*.⁸⁰

Μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1950 οι εναπομείναντες Σλαβομακεδόνες πολιτικοί πρόσφυγες στη Γιουγκοσλαβία εξελίχθηκαν σε έναν σημαντικό παράγοντα που επηρέαζε τις διμερείς σχέσεις ανάμεσα στο Βελιγράδι και την Αθήνα⁸¹. Υπήρξαν φορείς του σλαβομακεδονικού αλυτρωτισμού και με τις ενέργειές τους συχνά τορπίλισαν τις διμερείς σχέσεις οδηγώντας σε διπλωματικές κρίσεις. Η εμπλοκή τους έγινε ακόμη πιο έντονη όταν μετά το 1982 η ελληνική πολιτεία επέτρεψε τον επαναπατρισμό όλων των πολιτικών προσφύγων, εκτός εκείνων που δεν ανήκαν στο «ελληνικό γένος». Μετά τη διάλυση της ενιαίας Γιουγκοσλαβίας και τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας της ΠΓΔΜ ριζοσπαστικοποιήθηκαν ακόμη περισσότερο, αναδεικνύοντας την υπόθεσή τους σε εθνική. Έως και σήμερα δυστυχώς παραμένουν ίσως ο πιο κρίσιμος παράγοντας αποσταθεροποίησης στις σχέσεις ανάμεσα στα Σκόπια και την Αθήνα. Φαίνεται ότι ο «λογαριασμός» με το παρελθόν δεν έχει ακόμη τακτοποιηθεί.

⁸⁰ ДАРМ, фонд 946: Πρακτικά χρονολόγητης συνεδρίασης του Γενικού Συμβουλίου της Ε.Π.

⁸¹ Περισσότερα για το ζήτημα αυτό βλ. στη μελέτη του Κωνσταντίνου Κατσάνου, *Το «ανύπαρκτο» ζήτημα. Οι Ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις και το Μακεδονικό 1950-1967*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΗΣ ΡΟΥΜΑΝΙΑΣ, 1948 – 1956

Απόστολος Πατελάκης - Παύλος Βασιλειάδης*

Η άφιξη των Ελλήνων προσφύγων στη Ρουμανία (1948-1950)

Μετά το τέλος του ελληνικού εμφυλίου πολέμου χιλιάδες αγωνιστές του Δημοκρατικού Στρατού, καθώς και ηγετικά κομμουνιστικά στελέχη, κατέφυγαν στα σοσιαλιστικά κράτη, αναζητώντας εκεί πολιτικό άσυλο. Από τους σχεδόν 60.000 πρόσφυγες ένας αριθμός περίπου 11.500 βρήκε καταφύγιο στη φιλόξενη γη της Ρουμανίας, όπου τις επόμενες δεκαετίες είχε πρόσβαση σε όλους τους τομείς της οικονομικής και κοινωνικό-πολιτισμικής ζωής της χώρας. Οι Έλληνες πρόσφυγες έφτασαν στη Ρουμανία εν μέσω μιας πολύ δύσκολης περιόδου στη Βαλκανική. Το κλίμα ήταν βαρύ και ιδιαίτερα τεταμένο από την αντιπαράθεση των δύο συνασπισμών, οι οποίοι προσπαθούσαν να εδραιώσουν τις θέσεις τους στα κράτη που βρίσκονταν στη σφαίρα επιρροής τους. Γι' αυτό, όλες οι απαραίτητες ενέργειες έπρεπε να διεξαχθούν με μυστικότητα, έτσι ώστε να μη περιπλεχθούν περισσότερο οι σχέσεις της Ελλάδας με τα κράτη στα οποία είχαν καταφύγει πρόσφυγες.

Η Ρουμανία είχε καταστραφεί από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και το λιμό του 1945-46, είχε επιβαρυνθεί οικονομικά από τις πολεμικές επανορθώσεις, τα έξοδα συντήρησης για τα σταθμευμένα στη χώρα σοβιετικά στρατεύματα, καθώς και την έλλειψη πρώτων υλών, ηλεκτρικής ενέργειας κ.λπ. Ο πληθυσμός βρισκόταν σε άθλια κατάσταση, φτώχεια, μιζέρια, οικονομική και κοινωνική καθυστέρηση. Εξίσου βίαιες αλλαγές διαδραματίζονταν και στον ρουμανικό πολιτικό βίο, με το Εργατικό Κόμμα της Ρουμανίας να αναδεικνύεται στην απόλυτη πολιτική δύναμη στη χώρα, έχοντας βασικό υποστηρικτή το σοβιετικό

* Ο Απόστολος Πατελάκης είναι ιστορικός ερευνητής και ο Παύλος Βασιλειάδης είναι υποψήφιος διδάκτορας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΑΠΘ.

παράγοντα. Ο ρουμανικός λαός, παρόλο που βρισκόταν σε εξαιρετικά δύσκολη κατάσταση, “αγκάλιασε” τους Έλληνες νεοφερμένους, θεωρώντας μάλιστα πολλούς εξ αυτών ήρωες, λόγω του γεγονότος ότι για πολλά χρόνια μάχονταν με το τουφέκι στο χέρι τους “μοναρχοφασίστες” της Ελλάδας και τον “αγγλοαμερικανικό ιμπεριαλισμό”. Η πλειοψηφία των Ελλήνων, αγνοώντας τη ρουμανική πραγματικότητα, δεν αντιλήφθηκε πλήρως το εύρος των θυσιών που έγιναν εκ μέρους του ρουμανικού λαού εκείνο τον καιρό, προκειμένου αυτοί να ζήσουν στη συγκεκριμένη χώρα με αξιοπρέπεια.

Οι περισσότεροι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες επρόκειτο να μείνουν στη Ρουμανία πάνω από τριάντα χρόνια. Τη μεγάλη αυτή χρονική περίοδο μπορούμε να τη διαχωρίσουμε, ανάλογα με τα εκάστοτε χαρακτηριστικά της καθεμιάς, σε πέντε μικρότερες υποπεριόδους: την πρώτη περίοδο από το 1948 έως το 1956, την δεύτερη μεταξύ 1957 και 1967, την τρίτη ανάμεσα στα έτη 1967 και 1974, την τέταρτη από το 1974 μέχρι το 1982 και την τελευταία από το 1982 μέχρι σήμερα. Στο παρόν πόνημα θα εστιάσουμε την προσοχή μας κυρίως στην πρώτη περίοδο, η οποία αποτελεί αφενός την πιο δύσκολη για τους Έλληνες πρόσφυγες και αφετέρου την περισσότερο άγνωστη σε εμάς λόγω του περιορισμένου αριθμού εγγράφων. Στη Ρουμανία ήρθαν τρία κύματα Ελλήνων προσφύγων. Το πρώτο κύμα το αποτελούσαν παιδιά, το δεύτερο ασθενείς και τραυματίες, ενώ το τρίτο αντάρτες και ηλικιωμένοι. Ανάμεσα στους τελευταίους βρίσκονταν και οι επικεφαλής του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος, η οποίοι μετέφεραν στο Βουκουρέστι την έδρα των επιχειρήσεων τους, οι οποίες διεξάγονταν με ιδιαίτερη ένταση και υπό άκρα μυστικότητα. Τα οργανωτικά προβλήματα που το ΚΚΕ έπρεπε να επιλύσει σύντομα και αποτελεσματικά, σε συνεργασία με τις ρουμανικές αρχές, ήταν πολυάριθμα.

Οι ελληνικές παιδουπόλεις στη Ρουμανία (1948 – 1956)

Το ΚΚΕ αρχικά αποφάσισε την απομάκρυνση των παιδιών από τις περιοχές που είχαν πληγεί από τον πόλεμο, ζητώντας την υποστήριξη των κρατών της

Κομινφόρμ. Κατόπιν τούτου, αποφασίστηκε στο τρίτο Συνέδριο Βαλκανικής Νεολαίας 3 – 4 Μαρτίου 1948 στο Βελιγράδι να δοθεί άσυλο στα ελληνόπουλα ηλικίας τριών έως δεκατεσσάρων ετών, τα οποία βρίσκονταν σε εμπόλεμες και, συνεπώς, εξαιρετικά επικίνδυνες περιοχές. Η κομμουνιστική κυβέρνηση απευθύνθηκε στους γονείς, εξηγώντας τους ότι ο μοναδικός τρόπος να σωθούν τα παιδιά ήταν να σταλούν προσωρινά στις σοσιαλιστικές χώρες, από τις οποίες επρόκειτο να επιστρέψουν πάλι στην Ελλάδα μετά το πέρας του πολέμου.

Είναι πραγματικά εντυπωσιακή η επιχείρηση εκκένωσης περίπου 28.000 παιδιών από την Ελλάδα την οποία ανέλαβε η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση (ΠΔΚ) την περίοδο 1948-1949, προκειμένου να διασώσει αυτά τα παιδιά από τη φρίκη του πολέμου. Τα παιδιά, με τη συνοδεία ανταρτών και μαμάδων (συγκεκριμένα μίας μητέρα; ανά 15 παιδιά), μετακινούνταν πεζή είτε πάνω σε κάρα για μέρες μέχρι να φτάσουν στα σύνορα των γειτονικών χωρών (Αλβανία, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία)⁸². Η εικόνα εκείνου του ατελείωτου, προσφυγικού κομβού ήταν συνταρακτική. Χιλιάδες παιδιά πεινασμένα, άρρωστα, ρακένδυτα, φοβισμένα και αποπροσανατολισμένα παραλαμβάνονταν από τις αρμόδιες αρχές κάθε χώρας, οι οποίες έκαναν ό,τι ήταν δυνατόν για να τα προστατέψουν και να απαλύνουν τα βάσανά τους. Προκειμένου να μεταφερθούν τα παιδιά σε άλλες πόλεις και χώρες επιστρατεύθηκαν φορτηγά, τρένα και αεροπλάνα. Η όλη επιχείρηση έγινε βιαστικά και υπό μεγάλη μυστικότητα και έτσι φυσιολογικά έλαβαν χώρα πολλά ανεπιθύμητα περιστατικά: πολλές από τις προσφυγικές λίστες ήταν ελλιπείς, αρκετά μικρά παιδιά δεν γνώριζαν ακριβώς το όνομα και την ηλικία τους, ενώ την ίδια στιγμή παιδιά από την ίδια οικογένεια στέλνονταν σε διαφορετικές χώρες είτε ανάλογα με την ηλικία τους είτε με βάση άλλα κριτήρια άγνωστα ακόμα σε εμάς, δυσχεραίνοντας έτσι ακόμη περισσότερο την κατάσταση.

Στις 30 Απριλίου 1948 οι Έλληνες κομμουνιστές ίδρυσαν στη Βουδαπέστη την "Επιτροπή Βοήθειας για το Παιδί" (ΕΒΟΠ) με παραρτήματα σε όλες χώρες και

⁸² Riki Van Boeschoten, Loring M. Danforth, *Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου, πρόσφυγες και πολιτική της μνήμης*, Αθήνα 2015, 169-171

έχοντας ως πρόεδρο τον Πέτρο Κόκκαλη, υπουργό Υγείας, Κοινωνικών Ασφαλίσεων και Εκπαίδευσης στην ΠΔΚ. Σκοπός της ΕΒΟΠ ήταν να συντονίσει όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματικά το δύσκολο έργο της μεταφοράς, της φιλοξενίας και της ανατροφής των παιδιών σε συνεργασία με τις χώρες υποδοχής. Τον Οκτώβριο του 1948, η Επιτροπή δημοσίευσε ένα φυλλάδιο με τίτλο "Τα Ελληνόπουλα στις σοσιαλιστικές χώρες", ενώ το ΚΚΕ γύρισε το φιλμ "Η Αλήθεια για τα παιδιά της Ελλάδας", στο οποίο προβάλλονταν εικόνες από το μέτωπο και στιγμιότυπα από τη ζωή των παιδιών στην Ουγγαρία και την Τσεχοσλοβακία. Οι εν λόγω κινήσεις, καθώς και πολλές άλλες αποτελούσαν απάντηση στις κατηγορίες της ελληνικής κυβέρνησης σχετικά με τη διαβίωση των παιδιών από την Ελλάδα στις σοσιαλιστικές χώρες.

Ο Ρουμανικός Ερυθρός Σταυρός παρείχε σημαντική ανθρωπιστική βοήθεια, ιδρύοντας 12 παιδουπόλεις σε οικισμούς περιοχές όπου υπήρχαν άδεια κτίρια και μπορούσαν να στεγάσουν τα ταλαιπωρημένα, τόσο σωματικά όσο και ψυχικά, παιδιά⁸³. Αυτές οι παιδουπόλεις βρίσκονταν στο Calimanești, Arad, Cluj, Blaj, Orăștie, Oradea, Roman, Sinaia, Tulgheș, Pâclișa και Vața de Jos. Η Ρουμανία δέχτηκε το μεγαλύτερο αριθμό παιδιών (5.600), ενώ οι μεγαλύτερες παιδουπόλεις ήταν αυτές στο Tulgheș και τη Sinaia, οι οποίες φιλοξενούσαν 1.500 με 1.800 παιδιά ηλικίας 1 έως 16 ετών.⁸⁴

Είναι αλήθεια ότι πολλά από αυτές τις τοποθεσίες είναι σήμερα μείζονα τουριστικά κέντρα, την εποχή εκείνη ωστόσο ήταν απομονωμένα και μακριά από τον πολύ κόσμο, έτσι ώστε να μην ακούγεται το κλάμα εκείνων των δυστυχισμένων παιδιών αλλά και να αποφευχθούν οι αδιάκριτες ματιές. Κάποιες από αυτές τις παιδουπόλεις έμειναν ανοικτές είτε για μεγάλο είτε για μικρό χρονικό διάστημα, καθώς όμως ο χρόνος κυλούσε έκλειναν σιγά-σιγά, έτσι ώστε το 1950 λειτουργούσαν στη Ρουμανία μόνο πέντε παιδουπόλεις, και πιο συγκεκριμένα αυτές στη Sinaia, στο Tulgheș, στην Oradea, στη Florica και στο Blaj,

⁸³ Δημήτρης Ραβάνης-Ρεντής, *Το ημερολόγιο της προσφυγιάς ενός αντάρτη*, Ηριδανός, Αθήνα 1981, 160-161

⁸⁴ Θανάσης Μητσόπουλος, *Μείναμε Έλληνες, Τα σχολεία των ελλήνων πολιτικών προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες*, Οδυσσέας, Αθήνα 1979, 35-39

ενώ ο αριθμός των παιδιών έως 16 ετών έφτανε τα 4.402⁸⁵. Οι παιδουπόλεις ήταν πολύ καλά οργανωμένες, οι συνθήκες φιλοξενίας ήταν εξαιρετικές, ενώ διέθεταν κήπους, σχολεία, αθλητικούς χώρους, βιβλιοθήκες κ.α. Είχαν επίσης μικρές φάρμες, όπου παρήγαγαν διάφορα τρόφιμα (λαχανικά, κρέας, βούτυρο, αυγά κλπ). Κάθε παιδούπολη είχε το δικό της καμιόνι, το οποίο ήταν υπεύθυνο για τον ανεφοδιασμό και για τη διεξαγωγή εκδρομών.

Τα δυο πρώτα χρόνια (1948-1949) οι ρουμανικές αρχές και η ΕΒΟΠ, η οποία από το 1949 εγκαταστάθηκε στο Βουκουρέστι, καταπιάστηκαν με τρία σοβαρά προβλήματα. Το πρώτο ήταν η ιατρική φροντίδα των παιδιών. Μόνο το 10% εξ αυτών ήταν υγιείς, ενώ τα υπόλοιπα έπασχαν είτε από κάποια ελαφριά ή βαριά ασθένεια. Προκειμένου να εξασφαλιστεί η άμεση περίθαλψή τους, όλες οι παιδουπόλεις διέθεταν αναρρωτήρια ή μικρά νοσοκομεία. Έτσι, στη Sinaia το ξενοδοχείο Bucegi λειτούργησε ως νοσοκομείο 60 κλινών, ενώ στο Tulgheș στήθηκε και λειτούργησε νοσοκομείο με 50 κρεβάτια. Στο πλαίσιο της πανεπιστημιακής κλινικής στο Cluj δημιουργήθηκε ειδικό παράρτημα για τα παιδιά από την Ελλάδα, τα οποία τα εξέταζαν ειδικοί πανεπιστημιακοί ιατροί. Τα παιδιά που έπασχαν από σοβαρά νοσήματα, κυρίως πνευμονικής φύσεως, περιθάλπονταν σε ορεινά θέρετρα στη Valea Prahovei. Οι Ρουμάνοι ιατροί και οι νοσοκόμες κατάφεραν μέσα σε δύο χρόνια να μετατρέψουν αυτούς τους ασθενικούς "σκελετούς" σε παιδιά γεμάτα ζωή και ενέργεια. Παρά το γεγονός, όμως, ότι κατεβλήθη κάθε δυνατή προσπάθεια, ένας μικρός αριθμός παιδιών, κυρίως από αυτά που είχαν έρθει από την Αλβανία, δεν επιβίωσε. Η κατάσταση βελτιώθηκε σταδιακά, έτσι ώστε το 1950 ο δείκτης θνησιμότητας να πέσει στο 1,17%.⁸⁶

Το δεύτερο πρόβλημα ήταν η έλλειψη δασκάλων και καθηγητών. Για να καλύψει επαρκώς τις ανάγκες ενός τέτοιου αριθμού παιδιών, η Ρουμανία χρειαζόταν περίπου 180 δασκάλους, σε μια εποχή μάλιστα που οι Έλληνες δάσκαλοι με εμπειρία στη χώρα ήταν ελάχιστοι. Για το λόγο αυτό, οργανώθηκαν

⁸⁵ Ministerul Afacerilor Externe, Grecia 6, problema 220, 1 iunie 1950

⁸⁶ Θανάσης Μητσόπουλος, ό.π., 48

με ιδιαίτερη βιασύνη κατά την περίοδο των θερινών διακοπών ορισμένα σεμινάρια παιδαγωγικής στη Sinaia, το Tulgheș και τη Florica, στα οποία έλαβαν μέρος νέοι από 18 έως 22 ετών, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν και ορισμένοι ανάπηροι που είχαν τελειώσει το δημοτικό και το γυμνάσιο. Όση θέληση, όμως, και να είχε κάποιος, ήταν αδύνατο να γίνει δάσκαλος μέσα σε δυο-τρεις μήνες χωρίς να κατέχει τις απαραίτητες γνώσεις.⁸⁷ Οι συγκεκριμένοι, λοιπόν, διδάσκοντες, χωρίς εμπειρία και γνώσεις, κλήθηκαν να μορφώσουν παιδιά και νέους (4 έως 16 ετών) με μορφωτικό επίπεδο εξαιρετικά χαμηλό. Ενδεικτικά να αναφέρουμε ότι από τα 5.600 παιδιά, το 60% εξ αυτών ήταν αναλφάβητο (3.400), το 17,5% είχε απλά τελειώσει την πρώτη δημοτικού (909), το 14% τη δευτέρα δημοτικού (792), το 5% τη τρίτη (285) και μόνο ένα 4% των παιδιών είχε σπουδάσει σε ανώτερες τάξεις. Τα αναλφάβητα παιδιά και αυτά που είχαν φτάσει ως τη δευτέρα δημοτικού ήταν δέκα με δώδεκα χρονών, πράγμα που έδειχνε ότι στα χωριά τους στην Ελλάδα οι γονείς τους δεν τα έστελναν στο σχολείο. Καταλαβαίνουμε, επομένως, ότι το έργο της παράδοσης μαθημάτων σε ένα τέτοιο ανομοιογενές ηλικιακό σύνολο παιδιών από ανθρώπους που δεν είχαν καθόλου σχετική εμπειρία ήταν εξαιρετικά δύσκολο έως αδύνατο. Λόγω του μεγάλου αριθμού τους αλλά και του γενικότερου ιδεολογικού προσανατολισμού του ΚΚΕ, οι μαθητές ακολουθούσαν ένα πρόγραμμα στρατιωτικής πειθαρχίας προσαρμοσμένο στα δεδομένα της εκάστοτε ηλικίας. Οι δάσκαλοι δεν έδειχναν το ενδιαφέρον που θα έπρεπε για τη προσωπική ζωή των παιδιών και έτσι, όπως γράφει ο Π. Κόκκαλης σε μια αναφορά του στις 26 Φεβρουαρίου 1949, *“οι μαθητές είναι υποχρεωμένοι να φωνάζουν συνθήματα, να συμμετέχουν σε παρελάσεις, ενώ η ζωή τους κυλά μονότονα”*⁸⁸. Κατά το πρώτο σχολικό έτος η παράδοση των μαθημάτων γινόταν στα ελληνικά, επειδή υπήρχε η πεποίθηση ότι σε λίγο καιρό τα παιδιά θα επιστρέψουν στην Ελλάδα. Όταν όμως η κατάσταση περιπλέχτηκε και έγινε αντιληπτό ότι ο επαναπατρισμός των παιδιών θα καθυστερούσε,

⁸⁷ Μαρία Μποντίλα, *«Πολύχρονος να ζεις μεγάλε Στάλιν», Η εκπαίδευση των παιδιών των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στα ανατολικά κράτη, (1950-1964)*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2003, 37

⁸⁸ Κατίνα Τέντα-Λατίφη, Πέτρος Σ. Κόκκαλης, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2011, 365

εντάχθηκαν στο σχολικό πρόγραμμα και παραδόσεις στη ρουμανική γλώσσα. Παρόλο που η επικοινωνία με τα παιδιά δεν ήταν εύκολη, οι Ρουμάνοι δάσκαλοι κατέβαλαν ιδιαίτερες προσπάθειες για να τα βοηθήσουν. Με το πρόβλημα της επικοινωνίας να είναι ολοφάνερο, εύλογα δημιουργείται το ερώτημα γιατί δεν έγιναν προσπάθειες, έστω και βιαστικές, ώστε να εκδοθεί ένα μικρό ελληνο-ρουμανικό λεξικό ή κάποιο βιβλιαράκι διαλόγων με στόχο την διευκόλυνση της εκμάθησης της ρουμανικής. Επίσης ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι ορισμένα παιδιά βλάχικης καταγωγής από την Πίνδο λειτούργησαν στην αρχή ως ένα είδος μεταφραστών και έμαθαν τα ρουμανικά πολύ γρηγορότερα. Τα παιδιά που βρίσκονταν σε πιο προχωρημένη ηλικία προβιβάζονταν σε δύο και τρεις τάξεις μέσα στη χρονιά, ώστε να ολοκληρώσουν πιο γρήγορα το σχολείο⁸⁹. Από εκεί τα έστελναν, χωρίς να τα ρωτήσουν, σε διάφορες επαγγελματικές σχολές στην Timișoara, το Sibiu, το Tîrgoviște, το Satu Mare, το Bârlad, το Brașov, το Galați κ.α. Για 1080 νέους από 14 έως 17 ετών, δίπλα στους Ρουμάνους νέους, τότε ξεκινούσε η πραγματική ζωή στη Ρουμανία⁹⁰. Είναι λογικό να συμπεράνουμε ότι για πολλούς η απότομη επαφή των νέων με τη σκληρή πραγματικότητα ήταν ένα ισχυρό σοκ. Ωστόσο, όλοι τους ήταν υποχρεωμένοι να προσαρμοστούν το ταχύτερο δυνατό, καθώς δεν υπήρχε άλλη εναλλακτική λύση.

Το τρίτο σημαντικό πρόβλημα ήταν η έλλειψη βιβλίων. Υπήρχαν ορισμένα σχολικά εγχειρίδια που είχαν τυπωθεί στο Μπούλκες, ενώ κάποια άλλα καινούργια εγχειρίδια γράφτηκαν πάνω στα πρότυπα σοβιετικών συγγραμμάτων και άλλων βιβλίων που διέθεταν στις βιβλιοθήκες τους οι ελληνικές κοινότητες στο Βουκουρέστι και στη Βουδαπέστη. Τις περισσότερες φορές, όμως, τα εν λόγω βιβλία κάθε άλλο παρά ανταποκρίνονταν στις ανάγκες αυτών των παιδιών λόγω των μεγάλων διαφορών ηλικίας και του ανομοιογενούς μορφωτικού επιπέδου. Στον ελεύθερο, τέλος, χρόνο τους τα παιδιά με τη βοήθεια των δασκάλων διάβαζαν τα μηνιαία περιοδικά "Αετόπουλα" και "Επονίτης" καθώς και άλλα

⁸⁹ Έλλη Αλεξίου, *Βασιλική Δρυς, Μέρος πρώτο*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1983, 382

⁹⁰ Γιώργος Σδούκος, *Η ζωή μου στους παιδικούς σταθμούς (Αλβανία – Ρουμανία 1947-1956)*, Μαϊάνδρος, Θεσσαλονίκη 1983.

βιβλία γραμμένα ειδικά για αυτά.

Το καλοκαίρι πολλά παιδιά στέλνονταν σε κατασκηνώσεις στο βουνό ή δίπλα στη θάλασσα. Τον Ιούλιο του 1950 μια ομάδα Ρουμάνων κινηματογραφιστών έφτιαξαν ένα σύντομο φιλμ με τα 350 Ελληνόπουλα στην κατασκήνωση στο θέρετρο Eforie. Το φιλμ, το οποίο παρουσίαζε χαρούμενα παιδιά να μιλούν στα ελληνικά και στα ρουμανικά για τη ζωή τους στη Ρουμανία, προοριζόταν για τη Διεύθυνση Προσφύγων του ΟΗΕ ως απάντηση στις έντονες διαμαρτυρίες της κυβέρνησης των Αθηνών γύρω από την τύχη των παιδιών αυτών.⁹¹

Τα παιδιά που μεγάλωσαν και εκπαιδεύτηκαν επαγγελματικά στις σοσιαλιστικές χώρες δεν έχασαν την πολιτιστική και εθνική τους ταυτότητα, αλλά, τουναντίον, αγάπησαν την Ελλάδα ως κάτι το πολύτιμο και ιερό. Ο αποχωρισμός από τους γονείς τους, όμως, σε μια ηλικία τόσο εύθραυστη τους δημιούργησε τραύματα, τα οποία, είτε σε μεγάλο είτε σε μικρότερο βαθμό, επηρέασαν την κατοπινή τους ζωή.

Η περίθαλψη των ασθενών και των αναπήρων

Την ίδια περίοδο επίσης (1948-1949) καταφθάνουν στη Ρουμανία περίπου 1.200 ασθενείς και τραυματίες αντάρτες, οι οποίοι νοσηλεύτηκαν στο κεντρικό νοσοκομείο του Βουκουρεστίου και στο νοσοκομείο Elias (465 κλίνες), καθώς και στη Σιναία, όπου το γνωστό Καζίνο μετατράπηκε σε νοσοκομείο με 178 κρεβάτια. Εκείνοι οι οποίοι έπασχαν από βαριές ασθένειες είτε εισήχθησαν σε σανατόρια (Predeal) είτε στάλθηκαν σε άλλες χώρες όπου υπήρχαν κλινικές και ιατροί εξειδικευμένοι πάνω στις συγκεκριμένες ασθένειες.

Στις αρχές Απριλίου 1949 περίπου 800 άτομα που είχαν αναρρώσει στη Ρουμανία επέστρεψαν μέσω Βουλγαρίας στην Ελλάδα, όπου έλαβαν στις σκληρές

⁹¹ Πολυχρόνης Γκροζούδης, *Οδοιπορικό ενός τραυματία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας*, Βρυσιικά – Εύρου, 1996, 23

μάχες των τελευταίων μηνών του εμφυλίου πολέμου⁹². Αυτοί που έμειναν στη Sinaia μεταφέρθηκαν στη Florica ή σε άλλα νοσοκομεία του Βουκουρεστίου, ενώ το Καζίνο μετατράπηκε σε σχολείο για τα παιδιά της Ελλάδας. Οι τελευταίοι ασθενείς έλαβαν φροντίδα στο νοσοκομείο Colentina στο Βουκουρέστι.

Η άφιξη του τρίτου κύματος – αντάρτες και ηλικιωμένοι

Μετά τη συντριβή τους οι Έλληνες αντάρτες πέρασαν τον Αύγουστο του 1949 μαζί με το σύνολο της στρατιωτικής και πολιτικής τους ηγεσία στην Αλβανία, όπου μαζί με τον αφοπλισμό τους δόθηκε πολιτικό άσυλο. Επίσης χιλιάδες αντάρτες, πολίτες και τραυματίες βρισκόταν σε παρόμοια κατάσταση στη Βουλγαρία και τη Γιουγκοσλαβία⁹³. Κατόπιν σχετικών συμφωνιών των κομμουνιστικών κομμάτων, οι Έλληνες πρόσφυγες εστάλησαν από τις τρεις αυτές βαλκανικές χώρες προς την Πολωνία, την Τσεχοσλοβακία, την Ουγγαρία, τη Ρουμανία και τη Σοβιετική Ένωση. Ήταν η αρχή ενός μεγάλου και δύσκολου δρόμου, τον οποίο κανένας τότε δεν μπορούσε να φανταστεί, καθώς και η πρώτη επαφή των ανθρώπων αυτών με την πραγματικότητα των νέων σοσιαλιστικών καθεστώτων, από την οποία άρχισαν να προκύπτουν και οι πρώτες απογοητεύσεις.

Το ΚΚΕ και οι πρόσφυγες

Οι Έλληνες που κατέφυγαν στη Ρουμανία μετά τον αιματηρό εμφύλιο πόλεμο, βρέθηκαν ξαφνικά σε ένα νέο και άγνωστο κόσμο, όπου ήταν αναγκασμένοι να συμβιώσουν δίπλα με τους Ρουμάνους συμπολίτες τους για αρκετές δεκαετίες. Τον Αύγουστο του 1950 υπήρχαν στη Ρουμανία δεκαοχτώ

⁹² Τάκης Κωστόπουλος, *Με τους αντάρτες στη Δυτική Μακεδονία*, Το Βήμα, Αθήνα 2010, 100

⁹³ Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, "Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας (1944-1954)" στο Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, Νίκος Μαραντζίδης, Μαρία Μποντίλα (επιμ.), *Το όπλο παρά πόδα, Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη 2005, 39

ελληνικές κοινότητες (πέντε παιδουπόλεις, 8 κέντρα επαγγελματικών σχολών και 5 κέντρα προσφύγων). Από τους πρόσφυγες, 40% ήταν πάνω από 45 ετών, 95% ασχολούνταν με τη γεωργία, ενώ 963 ήταν τραυματίες και μη ικανοί προς εργασία. Σε όλα αυτά τα κέντρα ιδρύθηκαν κομματικές οργανώσεις, ωστόσο όλοι οι πρόσφυγες ήλπιζαν ότι η διαμονή τους στη Ρουμανία θα ήταν προσωρινή και ότι σε σύντομο χρονικό διάστημα θα επέστρεφαν στην πατρίδα τους.

Η Ρουμανία έκανε ό,τι ήταν δυνατόν για να υποστηρίξει υλικά και ηθικά αυτούς τους ανθρώπους που είχαν αποκοπεί βίαια από τη γενέθλια γη τους. Η προσαρμογή τους στις νέες συνθήκες ήταν σκληρή και δύσκολη, με το πρόβλημα της γλώσσας και της άγνοιας του ρουμανικού πολιτιστικού γίνεσθαι να δημιουργούν πολλές φορές δυσχέρειες και παρεξηγήσεις.

Με τη άφιξή τους στην Ρουμανία, πολλοί πρόσφυγες, ακολουθώντας τις υποδείξεις του κόμματος, καταγράφηκαν στα μητρώα με συνωμοτικά ονόματα, ενώ άλλοι άλλαξαν την ημερομηνία γεννήσεώς τους ή απλοποίησαν τα ονόματά τους, επειδή οι Ρουμάνοι δύσκολα μπορούσαν να τα προφέρουν. Όλες αυτές οι αλλαγές επρόκειτο να δημιουργήσουν πολλά προβλήματα, όταν αργότερα αυτοί οι άνθρωποι χρειάστηκαν να βγάλουν επίσημα χαρτιά.⁹⁴

Για το ΚΚΕ οι πρόσφυγες αποτελούσαν μια ανθρώπινη μάζα, η οποία έπρεπε να ομογενοποιηθεί, να πειθαρχηθεί, ακόμα και να εκφοβιστεί, προκειμένου να χειραγωγείται όσο το δυνατόν πιο εύκολα. Οι πρόσφυγες, κατόπιν κομματικής υποδείξεως, έπρεπε να είναι κορυφαίοι στην εργασία τους, να συμμετέχουν στις συνελεύσεις, να πληρώνουν τις συνδρομές τους και να είναι έτοιμοι για κάθε θυσία που το κόμμα θα τους ζητούσε να κάνουν.⁹⁵ Οι διαφωνούντες παραγκωνίζονταν, απομονώνονταν και μπορούσαν να τιμωρηθούν ακόμα και σε βαθμό εξορίας σε κάποιο απομακρυσμένο τόπο. Έννοιες όπως επαγγελματισμός και ικανότητα δεν είχαν σημασία. Αυτό που μετρούσε ήταν η αφοσίωση στον αγώνα του κόμματος. Το να αποκτήσει κάποιος μια θέση στο

⁹⁴ Φιλώτας Αδαμίδης, *Πορεία Αγώνων: Η ζωή και η δράση του μαχητή τεσσάρων πολέμων*, Νάουσα 2014, 282

⁹⁵ Φιλίππου Φυλακτού, *Πως έζησα στην πολιτική μου προσφυγιά*, Αθήνα 1990, 237

κόμμα ανεξαρτήτως γνώσεων και εργασιακών προσόντων, δεν ήταν δύσκολο, αρκεί να ήταν στο κόμμα, να δούλευε για το κόμμα και να συμφωνούσε με αυτούς που ήταν μέσα στο κόμμα. Έτσι εξηγείται το γιατί τα περισσότερα κομματικά στελέχη ήταν άνθρωποι μετρίων δυνατοτήτων, οι οποίοι, ωστόσο, φιλοδοξούσαν να εδραιώσουν τη θέση τους και να παίξουν και αυτοί ένα ρόλο δίπλα στα ισχυρά στελέχη, απολαμβάνοντας έτσι και ένα μέρος από τα προνόμιά τους (μεγάλες συντάξεις, σπουδές χωρίς εξετάσεις, ιατρική περίθαλψη, διακοπές στο εξωτερικό). Για να γίνουν όλα αυτά το ΚΚΕ, άσκησε ευθύς εξ αρχής πάνω στους πρόσφυγες μια ιδιαίτερα ισχυρή ιδεολογική και πολιτική πίεση, μιας και θεωρούσε ότι οποιαδήποτε πολιτική "επιείκειας" θα έφερνε τα αντίθετα αποτελέσματα. Τα πάντα έπρεπε να λειτουργούν κάτω από την άγρυπνη επίβλεψη των εκάστοτε κομματικών υπευθύνων.

Η κατάσταση αυτή έγινε δεκτή χωρίς ιδιαίτερη αντίσταση από τους περισσότερους πρόσφυγες, βασική επιδίωξη των οποίων ήταν η άμεση επιβίωση τους στο καινούργιο σύστημα. Ο αρχικός τους ζήλος, η τόλμη και η γενναιοδωρία έδωσαν σταδιακά τη θέση τους στη δυσαρέσκεια, την ένοχη σιωπή και την οργή, καθώς εκείνους τους δύσκολους και απρόβλεπτους καιρούς κανένας δεν αισθανόταν ιδιαίτερα ισχυρός για να επιχειρήσει κάτι που θα άλλαζε τα πράγματα προς το καλύτερο. Έτσι, αποτελεσματική αντιπολίτευση δεν υπήρξε. Είχαν βέβαια σημειωθεί κάποιες αυθόρμητες αντιδράσεις, ωστόσο το κόμμα σε συνεργασία με τις ρουμανικές αρχές φρόντιζε να καταστέλλει οποιαδήποτε κίνηση που θα μπορούσε να οδηγήσει σε εξέγερση. Το ΚΚΕ δεν ανεχόταν την κριτική (γι' αυτό όλοι ήταν υποχρεωμένοι να κρατάνε το στόμα τους κλειστό), άκουγε όμως με ευχαρίστηση την αυτοκριτική⁹⁶. Παρολαυτά, υπήρξαν ορισμένοι πρόσφυγες οι οποίοι αρνούσαν να υποταχθούν πλήρως στο ΚΚΕ. Στις 20 Μαΐου 1951 ο Κώστας Κολλιγιάννης, εκπροσωπώντας την ΚΕ του ΚΚΕ, ενημέρωνε την ΚΕ του Εργατικού Κόμματος Ρουμανίας (ΕΚΡ) ότι *"στις τάξεις των πολιτικών προσφύγων που ζουν στη Ρουμανία, υπάρχει ένας μικρός αριθμός ατόμων, σε ποσοστό περίπου 5%, η πολιτική στάση των οποίων δεν είναι ορθή. Πρόκειται για ανθρώπους που δεν υπήρξαν ποτέ*

⁹⁶ Αλέξης Ρόσιος Υψηλάντης, *Στα φτερά του οράματος*, Κώδικας, Θεσσαλονίκη, 1997, 292

δικοί μας και που ζητούν να φύγουν στην Ελλάδα. Εάν δεν υπάρχει κάποια αντίρρηση από την πλευρά σας, θεωρούμε ότι θα ήταν καλύτερο να επιτραπεί σε αυτόν τον αριθμό προσφύγων να φύγει στην Ελλάδα".⁹⁷

Δεν γνωρίζουμε τι συνέβη ακριβώς με εκείνους τους "ανθρώπους που δεν υπήρξαν ποτέ δικοί μας", φαίνεται όμως ότι η κατάσταση δε βελτιώθηκε, μιας και το ΕΚΡ διέταξε το 1953 τα όργανα της κρατικής ασφάλειας να ταυτοποιήσουν μέσα στους κόλπους των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων όλα τα εχθρικά ή ύποπτα στοιχεία, τα οποία μέσω των δραστηριοτήτων τους έβλαπταν το ρουμανικό κράτος. Τα εν λόγω στοιχεία έπρεπε να απομονωθούν και να τεθούν υπό παρακολούθηση ή ακόμα και να οδηγηθούν σε αναγκαστική μετεγκατάσταση.⁹⁸

Το πέρασμα των μελών του ΚΚΕ στις τάξεις του Εργατικού Κόμματος Ρουμανίας (1951-1954)

Αμέσως μετά την εγκατάσταση των Ελλήνων προσφύγων δημιουργήθηκαν την περίοδο 1948-1950 οι πρώτες Κομματικές Οργανώσεις Βάσης (ΚΟΒ) του ΚΚΕ, οι οποίες είχαν ως πρωταρχικό ρόλο να συντονίσουν τις δραστηριότητες των Ελλήνων συνεχίζοντας ταυτόχρονα την πολιτική και ιδεολογική τους επιμόρφωση. Τον Αύγουστο του 1950 υπήρχαν περίπου 20 τέτοιες οργανώσεις σε ολόκληρη τη χώρα, οι οποίες κατόπιν των τοπικών εκλογών, έστειλαν τους αντιπροσώπους τους στο πρώτο Συνέδριο Ελλήνων Κομμουνιστών της Ρουμανίας, το οποίο διεξήχθη στις 10 Σεπτεμβρίου 1950 στη Florica.

Μετά από ένα μήνα, και κατόπιν συνεννοήσεως με τα αδελφά κομμουνιστικά κόμματα, αποφασίστηκε στο πλαίσιο του Τρίτου Συνεδρίου του ΚΚΕ (10-14 Οκτωβρίου 1950) να μετεγγραφούν τα ελληνικά κομματικά στελέχη στα εργατικά κόμματα των σοσιαλιστικών χωρών, με εξαίρεση τους κομμουνιστές στην ΕΣΣΔ. Το μέτρο αυτό κρίθηκε απαραίτητο τόσο για να μη

⁹⁷ SANIC, fond C.C. al PCR Relații externe, dosar 3/1951, f.4-5

⁹⁸ SANIC, fond C.C. al PCR Relații externe, dosar 18/1953, f.3

λειτουργούν δύο κομμουνιστικά κόμματα μέσα στην ίδια χώρα όσο και για να διευκολυνθεί η ένταξη των Ελλήνων στην εκάστοτε τοπική κοινωνία.⁹⁹

Κατόπιν της σημαντικής αυτής απόφασης, στις 11 Ιανουαρίου 1951, σε μια περίοδο κατά την οποία διεξαγόταν ανακαταγραφή στα κομματικά στελέχη, η ΚΕ του ΕΚΡ αποφασίζει, ύστερα από αίτημα της ΚΕ του ΚΚΕ τα εξής: *"Τα μέλη του ΚΚΕ που βρίσκονται στη Λαϊκή Δημοκρατία της Ρουμανίας θα γίνουν δεκτά στο ΕΚΡ κατόπιν αιτήσεως και σε ατομική βάση από μια αρμόδια επιτροπή ελέγχου της ΚΕ του ΕΚΡ. Η ένταξη στο ΕΚΡ θα γίνεται κατά άτομο και αφού έχει την έγκριση δύο υπεύθυνων συντρόφων από το ΚΚΕ. Συνοδευτικά θα πρέπει να δίνεται και ένα βιογραφικό σημείωμα".*¹⁰⁰ Το ΚΚΕ θεωρεί ότι αυτό το μέτρο είναι πολύ σημαντικό για τα ελληνικά μέλη, επειδή έτσι του δινόταν η ευκαιρία να δει και να διαπιστώσει πως διοικούνταν ένα σοσιαλιστικό κράτος από ένα κομμουνιστικό κόμμα και ταυτόχρονα θα μπορούσε να βελτιώσει το πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο των μελών του.¹⁰¹

Ως συνέπεια της παραπάνω απόφασης, το ΚΚΕ ζήτησε από όσους Έλληνες πληρούσαν τις απαραίτητες προϋποθέσεις να υποβάλουν αίτηση για την απόκτηση της ρουμανικής υπηκοότητας, έτσι ώστε να μπορέσουν αργότερα να μπουύνε στις τάξεις του ΕΚΡ. Η πλειοψηφία, και κυρίως τα κομματικά μέλη, που είχε την εποχή εκείνη απόλυτη εμπιστοσύνη στον Ζαχαριάδη, υποτάχθηκε στις νέες ντιρεκτίβες και σταδιακά πέρασε στο ΕΚΡ. Η μετάβαση των μελών του ΚΚΕ στο ΕΚΡ διήρκεσε τρία χρόνια, καθώς ήταν απαραίτητο να ολοκληρωθούν συγκεκριμένες διατυπώσεις, τις οποίες επέβαλε η κομματική γραφειοκρατία (μετάφραση εγγράφων, έλεγχοι, επικυρώσεις), αλλά και γιατί σε πρώτη φάση αυτοί που προτεινόταν για ένταξη ήταν Έλληνες κομμουνιστές από την εργατική τάξη, εκείνοι που είχαν διακριθεί στην παραγωγή, εκείνοι που γνώριζαν καλύτερα τα ρουμανικά και όσοι είχαν διακριθεί στα κομματικά τους καθήκοντα.

Προκειμένου να βοηθήσει τους Έλληνες κομμουνιστές σε αυτήν τη

⁹⁹ Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ, 10-14 Οκτώβρη 1950*, Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 2010, 383

¹⁰⁰ SANIC, fond C.C. al PCR Relații externe, dosar 3/1951, f.3-4

¹⁰¹ ΚΚΕ, *Επίσημα κείμενα, Τόμος έβδομος (1949-1955)*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1995, 125

διαδικασία, ο Νίκος Ζαχαριάδης απευθύνθηκε στις 25 Μαρτίου 1952 στην ΚΕ του ΕΚΡ ζητώντας *"την ίδρυση μιας μονοετούς φοίτησης κομματικής σχολής, στο πλαίσιο της οποίας τα μαθήματα θα διδασκόταν στη ρουμανική γλώσσα για πενήντα με εκατό στελέχη από την Ελλάδα, τα οποία ζουν και εργάζονται στη Ρουμανία ... Η σχολή αυτή θα συμβάλει στην ανάπτυξη των πολιτικών διεργασιών μεταξύ των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων και θα βοηθήσει σημαντικά το κόμμα μας στο να διευρύνει και να εκπαιδεύσει τα νέα στελέχη"*.¹⁰² Πέρα από τη συγκεκριμένη σχολή, πολλοί Έλληνες που ήταν μέλη του ΕΚΡ παρακολούθησαν μαθήματα διάρκειας τριών, έξι ή και δώδεκα μηνών σε κομματικές σχολές στις πόλεις που κατοικούσαν. Ένα μικρό ποσοστό από αυτούς κατάφερε να παρακολουθήσει μαθήματα ακόμα και στην ανώτερη κομματική σχολή τριετούς φοίτησης, *Stefan Gheorghiu*, στο Βουκουρέστι.

Όταν η διαδικασία μετάβασης των Ελλήνων κομμουνιστών στο ΕΚΡ ολοκληρώθηκε τον Μάρτιο του 1954, τη θέση των βασικών οργανώσεων του ΚΚΕ, οι οποίες διαλύθηκαν σταδιακά, την πήραν οι μικρές κομματικές ομάδες, στις οποίες συμμετείχαν 15 έως 20 ακτιβιστές και οι οποίες στόχευαν στην ενημέρωση των Ελλήνων κομμουνιστών γύρω από την κατάσταση στο ΚΚΕ και τις εξελίξεις στην Ελλάδα. Με τον τρόπο αυτό οι Έλληνες πρόσφυγες βρίσκονταν τόσο υπό ελληνικό όσο και υπό ρουμανικό έλεγχο. Στο ΕΚΡ δεν εντάχθηκαν οι Έλληνες που δούλευαν στο ραδιοφωνικό σταθμό, στις εκδόσεις και στην κομματική σχολή, μιας και αυτοί λογοδοτούσαν απευθείας στην ΚΕ του ΚΚΕ.

Αποτέλεσμα όλων αυτών των αλλαγών ήταν να χωριστούν οι Έλληνες πρόσφυγες την περίοδο 1953-1954 σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία, η οποία πλειοψηφούσε και αριθμητικά, ανήκαν εκείνοι που είχαν γίνει Ρουμάνοι πολίτες και είχαν τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις με τον υπόλοιπο ρουμανικό πληθυσμό (δικαίωμα ψήφου, στρατιωτικές υποχρεώσεις, πρόσβαση σε διοικητικές, πολιτικές και στρατιωτικές θέσεις), ενώ στη δεύτερη εντάσσονταν μια ολιγάριθμη ομάδα Ελλήνων που για διάφορους λόγους (όπως για παράδειγμα ο φόβος του να μείνουν επ' αόριστον στη Ρουμανία, η άρνηση του να κάνουν

¹⁰² SANIC, fond C.C. al PCR Relații externe, dosar 1/1952, f.22-25

στρατιωτική θητεία ή ακόμα και ως αποτέλεσμα τιμωρίας από το κόμμα) είχε μείνει πλέον χωρίς υπηκοότητα.

Η ρουμανική κομμουνιστική ηγεσία δέχτηκε με χαρά τους Έλληνες κομμουνιστές στο ΕΚΡ, επειδή, αφενός, ήταν αφοσιωμένοι κομμουνιστές και, αφετέρου, μέσω του αγώνα που είχαν κάνει με το τουφέκι στο χέρι εναντίον του "αγγλο-αμερικανικού ιμπεριαλισμού" λειτουργούσαν ως ένα παράδειγμα προς μίμηση για τους Ρουμάνους κομμουνιστές, οι οποίοι δεν ήταν το ίδιο ενεργοί. Από την πλευρά τους οι Έλληνες κομμουνιστές θεωρούσαν ότι αντιπροσώπευαν την εμπροσθοφυλακή της σοσιαλιστικής επανάστασης και συχνά υποτιμούσαν τους Ρουμάνους κομμουνιστές.

Η ίδρυση του Συλλόγου Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων Ρουμανίας (1954)

Στις 17 Μαρτίου οι διαλυμένες πλέον κομματικές οργανώσεις των Ελλήνων προσφύγων αντικαταστάθηκαν από τον Σύλλογο Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων Ρουμανίας, ο οποίος είχε την κεντρική του έδρα στο Βουκουρέστι, ενώ διατηρούσε και σειρά από παραρτήματα σε όσα αστικά κέντρα υπήρχαν ελληνικές κοινότητες. Βάσει της απόφασης του ΕΚΡ *"ο Σύλλογος θα αναπτύσσει την εθνική και πολιτιστική του δραστηριότητα στους κόλπους των Ελλήνων και Σλαβομακεδόνων προσφύγων, τους οποίους και θα κρατάει ενήμερους γύρω από τις εξελίξεις και την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα. Ο Σύλλογος θα λειτουργεί υπό την καθοδήγηση και την ευθύνη του ΕΚΡ"*.¹⁰³

Όλες αυτές οι αλλαγές ξεσήκωσαν και αναστάτωσαν τους πρόσφυγες, πράγμα που οδήγησε το προσωρινό διοικητικό συμβούλιο του Συλλόγου να δραστηριοποιηθεί πολύ έντονα τους επόμενους μήνες προκειμένου να τους ηρεμήσει και να τους δώσει μια σαφέστερη ιδέα γύρω από το ρόλο και τις επιδιώξεις του μέσα στη ρουμανική κοινωνία. Σύμφωνα με μια απογραφή του 1954 οι Έλληνες πρόσφυγες που διέμεναν στη Ρουμανία ανέρχονταν σε 7.023

¹⁰³ SANIC, fond C.C. al PCR Relații externe, dosar 33/1954, p. 1

άτομα διασκορπισμένα σε 22 αστικά κέντρα και 7 παιδουπόλεις¹⁰⁴. Σε όλα τα παραρτήματα του Συλλόγου διεξήχθησαν εκλογές για την ανάδειξη τοπικών διοικητικών συμβουλίων καθώς και αντιπροσώπων για το πρώτο συνέδριο του Συλλόγου, το οποίο ήταν επιφορτισμένο με το έργο της ψήφισης του καταστατικού και της εκλογής των κεντρικών οργάνων.

Από τις 16 μέχρι τις 18 Οκτωβρίου 1954 διεξήχθη στην αίθουσα εκδηλώσεων του Ινστιτούτου Αγρονομικών Ερευνών στο Βουκουρέστι το πρώτο συνέδριο του Συλλόγου, στο οποίο συμμετείχαν 78 αντιπρόσωποι, προερχόμενοι από το σύνολο των παραρτημάτων, και 24 προσκεκλημένοι. Οι αποφάσεις που πάρθηκαν στο πλαίσιο αυτού του ιστορικού συνεδρίου αποτέλεσαν τα θεμέλια της πρώτης μαζικής οργάνωσης των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων. Το συνέδριο έθιξε κάθε είδους πρόβλημα που αντιμετώπιζαν οι Έλληνες πρόσφυγες, οι περισσότεροι από τους οποίους εκείνη την περίοδο ήταν πλέον Ρουμάνοι πολίτες. Κατά το κλείσιμο των εργασιών του Συνεδρίου ψηφίστηκε το καταστατικό και εκλέχτηκαν τα κεντρικά όργανα του Συλλόγου. Πρόεδρος του Συλλόγου εκλέχτηκε ο Επαμεινώνδας Κωστούδης.

Βάσει του καταστατικού, ο Σύλλογος, στο πλαίσιο του εθνικό-πολιτικού του χαρακτήρα, είχε ως στόχο να καλλιεργήσει την ενότητα μεταξύ των μελών του, να γνωστοποιήσει σε όλους των αγώνα του ελληνικού λαού για ελευθερία και δημοκρατία, να ενδυναμώσει τις σχέσεις των προσφύγων με την πατρίδα τους, να αγωνιστεί για τη βελτίωση του πολιτικού και ιδεολογικού τους επιπέδου, να καλλιεργήσει την αγάπη προς τα ιδανικά του σοσιαλισμού, να αναπτύξει σχέσεις φιλίας και συνεργασίας ανάμεσα στους Έλληνες και τους Ρουμάνους και να συμβάλλει με όλες του τις δυνάμεις στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού στη Ρουμανία.

Αφού εγγραφόταν στο Σύλλογο, κάθε μέλος λάμβανε ένα βιβλιάριο μέλους, το οποίο ταυτόχρονα επισφράγιζε στον εκάστοτε κάτοχο την ιδιότητα του πολιτικού πρόσφυγα εξ Ελλάδος. Το εξώφυλλο του βιβλιαρίου ήταν γαλάζιου χρώματος, πάνω στο οποίο υπήρχαν γράμματα σε χρώμα χρυσαφί καθώς και μια

¹⁰⁴ ΠΕΕΠΠ, *Το χρονικό της πολιτικής προσφυγιάς μας στη Ρουμανία*, Αθήνα, 1996, σ. 61

εικόνα του Παρθενώνα, που ήταν και το επίσημο έμβλημα του Συλλόγου. Η κεντρική έδρα του Συλλόγου βρισκόταν, όπως ήδη αναφέραμε, στο Βουκουρέστι και στεγαζόταν σε ένα εντυπωσιακό και ιδιαίτερο, από αρχιτεκτονικής άποψης, κτίριο (ονόματι Casa Coandă στην οδό Ana Ipătescu 29, σήμερα λεωφόρος L. Catargiu 29), στο οποίο τα χρόνια 1948-1954 είχαν την έδρα τους τα γραφεία της Ellas – Press. Σε αυτό το ευρύχωρο κτίριο μέσα στο κέντρο της πόλης διεξαγόταν οι περισσότερες δράσεις του Συλλόγου (ολομέλειες, συναντήσεις, συνελεύσεις, πολιτιστικές εκδηλώσεις, αντάμωμα με επισκέπτες από την Ελλάδα). Επίσης στο ίδιο κτίριο στεγάζονταν η λέσχη, η βιβλιοθήκη και η έδρα της εφημερίδας Νέα Ζωή, που ήταν και το επίσημο έντυπο όργανο του Συλλόγου. Τα έξοδα σύνταξης και εκτύπωσης της εφημερίδας καλύπτονταν από το ρουμανικό κράτος.

Και στα παραρτήματα, όμως, οι πρόσφυγες ανέπτυσσαν πλούσια μορφωτική δραστηριότητα, καλλιεργώντας τις γλωσσικές και πολιτιστικές τους παραδόσεις. Οργάνωναν θεατρικές παραστάσεις, ποιητικές βραδιές, μουσικές εκδηλώσεις και χορούς πάντα μέσα σε ένα πολύ όμορφο κλίμα, το οποίο τους βοηθούσε να γνωρίσουν ο ένας τον άλλο και να έρθουν πιο κοντά μεταξύ τους. Οφείλουμε, ωστόσο, να αναφέρουμε ότι στην πραγματικότητα οι σύλλογοι αυτοί, καθώς και οι δραστηριότητες που ανέπτυσσαν, βρίσκονταν υπό την άμεση καθοδήγηση και επίβλεψη του ΚΚΕ.¹⁰⁵

Στις 9 Δεκεμβρίου 1955 διεξήχθη στο Βουκουρέστι το δεύτερο Συνέδριο του Συλλόγου, στο πλαίσιο του οποίου διαπιστώθηκε ότι οι πρόσφυγες είχαν καταλάβει πλέον το ρόλο και τη σκοπιμότητα του Συλλόγου και είχαν αρχίσει να κινούνται στην κατεύθυνση που είχε ορίσει το πρώτο συνέδριο. Ήδη είχαν αρχίσει να φαίνονται τα πρώτα αποτελέσματα τόσο στον πολιτιστικό και καλλιτεχνικό τομέα όσο και στην επαγγελματική ζωή, όπου πολλοί πρόσφυγες σημείωναν μεγάλη πρόοδο στο χώρο εργασίας τους. Σε αυτό το συνέδριο τα κεντρικά όργανα του Συλλόγου εξέλεξαν πρόεδρο τον Δημήτρη Καρακώστα.

¹⁰⁵ Κόλιας Αμοιρίδης, *Έχεις φωνή, πρέπει να εξοντωθείς*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2009, 372-373

Η επανένωση των οικογενειών (1952-1954)

Τη διετία 1952-1954 το ΚΚΕ, η ΕΒΟΠ και οι προσφυγικοί σύλλογοι επιδίωξαν να συντονίσουν όσο καλύτερα γινότανε τις προσπάθειές τους, προκειμένου να βρουν μια λύση στο πιο ακανθώδες ζήτημα που απασχολούσε τότε τη μεγάλη πλειοψηφία της πολιτικής προσφυγιάς, αυτό της επανένωσης των οικογενειών, που κατά την διάρκεια της αποχώρησής τους από την Ελλάδα το 1948-1949 είχαν διασκορπιστεί σε δύο και τρεις διαφορετικές χώρες.

Υπολογίζεται ότι περίπου το 60% των Ελλήνων προσφύγων αντιμετώπιζε το συγκεκριμένο πρόβλημα και εύλογα η ταραχή και η φόρτιση αυτών των ανθρώπων ήταν μεγάλη. Το μεγάλο πρόβλημα εδραζόταν κυρίως στην κατηγορία των παιδιών, επειδή αυτά δε διέθεταν ταυτότητες ή κάποια άλλα πιστοποιητικά που θα διευκόλυναν την ταυτοποίησή τους και την αποστολή στους γονείς τους. Οι οικογένειες έπειτα έπρεπε να αποφασίσουν σε ποια χώρα επρόκειτο να επανενωθούν, έτσι ώστε να χορηγηθεί η ανάλογη άδεια μετακίνησης από το σχετικό κράτος. Η διαδικασία της επανένωσης ήταν ουσιαστικά ακόμα μια μορφή μετανάστευσης, η οποία συνεπαγόταν φυσικά εκμάθηση άλλης μιας ξένης γλώσσας καθώς και εκ νέου προσαρμογή σε διαφορετικές πάλι συνθήκες. Τα περισσότερα παιδιά μπόρεσαν να ξαναδούν τους γονείς τους, αλλά μετά από 3 έως 6 (και ορισμένες φορές περισσότερα) χρόνια αποχωρισμού από την οικογένεια, τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν στη συμπεριφορά και την προσαρμογή τους ήταν ιδιαίτερα έντονα.

Η περίοδος 1952-1954 είναι η περίοδος κατά την οποία οι περισσότεροι νέοι που ήρθαν ως παιδιά το 1948-1949 τελειώνουν τις επαγγελματικές σχολές και εισέρχονται στη βιοπάλη. Το 1953-1954 ο αριθμός των προσφύγων υπόκειται σε σημαντικές αλλαγές, με 3.120 άτομα να μεταναστεύουν προς την ΕΣΣΔ και άλλες σοσιαλιστικές χώρες, τη στιγμή που η Ρουμανία δέχεται 930 πρόσφυγες από άλλα κράτη¹⁰⁶. Τον Αύγουστο του 1954 επαναπατρίζονται άλλα 922 άτομα και έτσι το φθινόπωρο του ίδιου έτους ο αριθμός των προσφύγων ανέρχεται σε 7.023 ψυχές.

¹⁰⁶ Επαμεινώντας Κωστούδης, *Στην αναγκαστική προσφυγιά 1949-1982*, Αθήνα 2003, 17

Μεταξύ 1951 και 1955 γεννιούνται και τα περισσότερα ελληνόπουλα στην εξορία. Η γέννησή τους γεμίζει τις οικογένειές τους με χαρά, ελπίδα και δύναμη σε εκείνες τις δύσκολες εποχές. Το 1956, μάλιστα, οι Έλληνες απόφοιτοι λυκείου έδωσαν εισαγωγικές εξετάσεις για το Πανεπιστήμιο σε ισότιμη βάση με τους Ρουμάνους νέους χωρίς καθεστώς ευνοϊκών ρυθμίσεων.

Όταν αποκαταστάθηκαν οι σχέσεις της ΕΣΣΔ με τον Τίτο, οι Σλαβομακεδόνες της Ρουμανίας που μέχρι τότε θεωρούνταν "κομινφορμιστές" από τις γιουγκοσλαβικές αρχές, εγκαταστάθηκαν σταδιακά στη Γιουγκοσλαβία και τα μαθήματα στη σλαβομακεδονική γλώσσα στα αντίστοιχα σχολεία στη Ρουμανία σταμάτησαν.¹⁰⁷

Ο επαναπατρισμός των πρώτων Ελλήνων προσφύγων από τη Ρουμανία (Αύγουστος 1954)

Ανάμεσα στους πρόσφυγες υπήρχαν πολλοί άνθρωποι, οι οποίοι είχαν παιδιά ή γονείς στην Ελλάδα και επιθυμούσαν διακαώς να επαναπατριστούν, παρά την αντίδραση των Ελλήνων κομμουνιστών οι οποίοι ζητούσαν επαναπατρισμό σε συνολική βάση και με διαφορετικούς όρους. Για τους τελευταίους οι πρόσφυγες που ήθελαν να γυρίσουν στην Ελλάδα ήταν εχθροί, προδότες, σκληροί, άνθρωποι χωρίς προσωπικότητα κλπ. Οι εν λόγω πρόσφυγες, οι οποίοι προέρχονταν στη μεγάλη τους πλειοψηφία από το κέντρο της Florica, απηύθυναν αιτήματα τόσο στο ρουμανικό όσο και στο ελληνικό κράτος να ικανοποιήσουν την επιθυμία τους να γυρίσουν στην πατρίδα.

Ως αποτέλεσμα αυτών των αιτημάτων το Πολιτικό Γραφείο του ΕΚΡ συζήτησε στις 27 Φεβρουαρίου 1954 μεταξύ άλλων και "το ζήτημα της αναχώρησης ορισμένων Ελλήνων πολιτών". Ο Iosif Chișinevschi έκανε τη σχετική ενημέρωση προς το Πολιτικό Γραφείο σημειώνοντας μεταξύ άλλων ότι "μέσα στις τάξεις των προσφύγων συγκαταλέγονται κομμουνιστές, αιχμάλωτοι των

¹⁰⁷ Σπυρίδων Σφέτας, *Στη σκιά του Μακεδονικού, Η κρίση Αθήνας-Βελιγραδίου στη δεκαετία του 1960*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2007, 26-27

στρατιωτικών δυνάμεων της δημοκρατικής Ελλάδας, σύζυγοι, παιδιά που απομακρύνθηκαν καθώς και μια σειρά από αντιδραστικά και φασιστικά στοιχεία. Υπήρξε μάλιστα μια περίπτωση 90 ελληνικών οικογενειών που έκαναν καταγγελία, επειδή δεν τους δίνεται άδεια να βγουν από τη χώρα. Ως το Φεβρουάριο του 1954 έγιναν περίπου 300 αιτήσεις από Έλληνες που θέλουν να γυρίσουν στην πατρίδα τους. Ήδη στην Ουγγαρία άφησαν τους πρόσφυγες να φύγουν, ενώ και οι Έλληνες κομμουνιστές συμφωνούν την ίδια στιγμή στο να επιτρέπεται να φύγουν σε όσους το επιθυμούν". Μετά από τη σύντομη αυτή παρουσίαση επενέβη ο Gheorghiu-Dej, λέγοντας "εγώ θεωρώ ότι τα στοιχεία που επιθυμούν να γυρίσουν στα σπίτια τους δεν πρέπει να τα θεωρούμε φασιστικά. Υπάρχουν και στοιχεία που βρίσκονται εδώ πολλά χρόνια. Τους είπαν ότι θα μείνουν για τρεις μέρες και αυτές οι τρεις μέρες έχουν γίνει οκτώ χρόνια. ... Βασικά, πιστεύω ότι δεν μπορούμε να μη δώσουμε έγκριση και να τους κρατάμε εδώ. Όποιος το επιθυμεί, ας φύγει. Δεν μπορούμε να τους κρατάμε δια της βίας". Τελικά, το Πολιτικό Γραφείο ενέκρινε παμψηφεί την αναχώρηση αυτών των Ελλήνων προσφύγων στην πατρίδα τους¹⁰⁸ και, πράγματι, τον Ιανουάριο του 1954 περίπου 1.300 άτομο επαναπατρίστηκαν στην Ελλάδα μέσω Ουγγαρίας.¹⁰⁹

Ο Αλέξανδρος Παπάγος, πρωθυπουργός της Ελλάδος από το 1952 έως το 1955, υποστήριζε τον επαναπατρισμό, τον οποίο ήθελε να παρουσιάσει ως επιτυχία της κυβέρνησής του. Πρέπει, όμως, εδώ να αναφέρουμε ότι ο αριθμός των προσφύγων που ήθελαν να επαναπατριστούν εκείνη την περίοδο από διάφορες χώρες μπορεί να ήταν αρκετά υψηλός, η κυβέρνηση, ωστόσο, εξέταζε κάθε αίτηση με επιφύλαξη καθώς δεν ήθελε να παρεισφρύσουν μαζί με τους επαναπατρισθέντες και πράκτορες του ΚΚΕ, οι οποίοι θα μπορούσαν κατόπιν να αναπτύξουν τις παράνομες δραστηριότητές τους στην Ελλάδα.

Μέχρι να τακτοποιηθούν όλες οι απαραίτητες διατυπώσεις γύρω από την αναχώρηση των προσφύγων, αυτοί έμεναν απομονωμένοι στη Florica, έτσι ώστε να μη γίνει γνωστή η επιχείρηση στους υπόλοιπους Έλληνες. Έτσι λοιπόν, κάτω

¹⁰⁸ Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor: vol. X*, Ed. Enciclopedică, București, 2013, 174

¹⁰⁹ Πάβελ Χράντετσνι, *Η ελληνική διασπορά στην Τσεχοσλοβακία (1948-1954)*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 2007, 143

από άκρα μυστικότητα επιβιβάστηκαν στις 15 Αυγούστου 1954 στο ελληνικό πλοίο *Θέτις* στην Κωσταντζα 922 πρόσφυγες, στην πλειοψηφία τους γέροι και παιδιά, με κατεύθυνση τη Θεσσαλονίκη¹¹⁰. Η ελληνική κυβέρνηση, οι τοπικές αρχές, αλλά και οι κάτοικοι της Θεσσαλονίκης επιφύλαξαν μια ξεχωριστή υποδοχή στους Έλληνες που επέστρεφαν στη χώρα τους ύστερα από 5-6 χρόνια μετακίνησης.¹¹¹

Στις 10 Αυγούστου 1955 επαναπατρίζονται άλλα 33 παιδιά ηλικία 10-18 ετών, οι γονείς των οποίων βρίσκονταν στην Ελλάδα. Οι ελληνικές αρχές φιλοξένησαν τα παιδιά αυτά για μια εβδομάδα στο ορφανοτροφείο του Παπαφείου στη Θεσσαλονίκη, όπου διαπίστωσαν ότι ήταν μεν υγιή και πειθαρχημένα, αλλά και εμποτισμένα με το πνεύμα του κομμουνισμού και σε κατάσταση αθεΐας. Ύστερα από επτά χρόνια το όνειρο των γονιών έγινε πραγματικότητα και έτσι μπόρεσαν να σφίξουν πάλι στην αγκαλιά τους τα αγαπημένα τους παιδιά, τα οποία, ωστόσο, μόλις και μετά βίας αναγνώρισαν.

Όψεις από την ζωή των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στην κομμουνιστική Ρουμανία

Φθάνοντας στο τέλος της παρούσας μελέτης, θα θέλαμε να παρουσιάσουμε ενδεικτικά δύο περιπτώσεις οικισμών, στο πλαίσιο των οποίων οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες κλήθηκαν να συνεχίσουν και να οργανώσουν την νέα τους ζωή, χωρίς βέβαια να μένουν ανεπηρέαστοι τόσο από τις διεθνείς ψυχροπολεμικές εξελίξεις όσο και από το πολύπλοκο και συνεχώς μεταβαλλόμενο δίκτυο σχέσεων μεταξύ των ρουμανικών κρατικών και κομματικών αρχών, από τη μια πλευρά, και των Ελλήνων κομμουνιστών, από την άλλη. Οι τελευταίες επρόκειτο τελικά να καθορίσουν σε πολύ μεγάλο βαθμό τα όρια και τις δυνατότητες, μέσα στις οποίες οι Έλληνες πρόσφυγες θα ήταν

¹¹⁰ Ιωάννου Μπουγά, *Η φωνή της Ειρήνης, (Η μαρτυρία της Ειρήνης Δαμοπούλου από το παιδομάζωμα)*, Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 2007, 157

¹¹¹ "Υποδοχή επαναπατριζόμενων πολιτικών προσφύγων από τη Ρουμανία στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης", 17 Αυγούστου 1954, http://mam.avarchive.gr/portal/digitalview.jsp?get_ac_id=2528, (έγινε πρόσβαση στις 25 Αυγούστου 2015)

υποχρεωμένοι να λειτουργήσουν τις επόμενες δεκαετίες.

α. Ο ελληνικός οικισμός στη Florica (1949 – 1954)

Ο χώρος ο οποίος επιλέχθηκε για να στεγάσει ένα μεγάλο μέρος των Ελλήνων προσφύγων ήταν το κτήμα της γνωστής οικογένειας Bratianu στη Florica, 125 χιλιόμετρα βορειοδυτικά του Βουκουρεστίου. Το κτήμα στη Florica ήταν αρκετά οργανωμένο με μεγάλα κτίρια, δίπλα στα οποία το 1949 χτίστηκαν ευρύχωροι κοιτώνες (120-150 ατόμων), όπως και θέατρο, χώρος εστίασης, νοσοκομείο, σχολείο για νέους και παιδιά και παιδικός σταθμός.

Για την ανέγερση όλων αυτών των εγκαταστάσεων Έλληνες πρόσφυγες και Ρουμάνοι εργάτες δούλεψαν εντατικά, μεταμορφώνοντας το κτήμα των Bratianu σε ένα τεράστιο εργοτάξιο. Για την αποτελεσματική διοίκηση του νέου κέντρου, οι ρουμανικές αρχές όρισαν μια επταμελή επιτροπή, την οποία αποτελούσαν ένας πρόεδρος και άλλα έξι μέλη, καθένα από τα οποία ήταν επιφορτισμένο με ένα συγκεκριμένο τομέα. Οι πρόσφυγες από την πλευρά τους διατηρούσαν επταμελές πολιτικό γραφείο καθώς και ένα λαϊκό συμβούλιο.

Ιδιαίτερη βοήθεια προήλθε και από τις δραστηριότητες του Ερυθρού Σταυρού, ο οποίος προσπαθούσε να ανταποκριθεί όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματικά στις ανάγκες ενός εξαιρετικά ανομοιογενούς συνόλου ανθρώπων που αποτελούνταν από ανάπηρους, γέρους, ασθενείς, ορφανά, άνδρες και γυναίκες από διασκορπισμένες οικογένειες κ.λπ.¹¹²

Με ιδιαίτερα γρήγορους ρυθμούς οι δραστηριότητες των προσφύγων άρχισαν να συστηματοποιούνται. Τα παιδιά Ελλήνων και Σλαβομακεδόνων προσφύγων άρχισαν να παρακολουθούν μαθήματα, τα οποία αρχικά διεξάγονταν στις μητρικές τους γλώσσες, ενώ αργότερα θα εισαχθεί και η διδασκαλία στα ρουμανικά. Παράλληλα, δόθηκε ευκαιρία στα άτομα με αναπηρία να παρακολουθήσουν επαγγελματικές σχολές και να αποφοιτήσουν με προσόντα

¹¹² Στρατής Αναστασιάδης, *Από την αντίσταση στη διάψευση*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013, 176-177

τεχνικού ραδιοφώνου ή ηλεκτρολόγου, ενώ οι πρόσφυγες που ήταν ικανοί προς εργασία απασχολήθηκαν στις μικρές βιοτεχνίες υφαντουργίας και υποδηματοποιίας ή δούλεψαν στις καλλιέργειες αμπελιών και λαχανικών που ήταν άφθονες στην περιοχή.

Παράλληλα με την αναμόρφωση και τις καινούργιες εγκαταστάσεις στη Florica ιδρύθηκαν και ΚΟΒ, μιας και το ΚΚΕ έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα στην κομματική και ιδεολογική διαπαιδαγώγηση των προσφύγων. Αυτό φάνηκε και από το γεγονός ότι το πρώτο συνέδριο των Ελλήνων προσφύγων, παρουσία του Νίκου Ζαχαριάδη, διεξήχθη στις 10 Σεπτεμβρίου 1950 στη Florica. Στο συνέδριο αυτό συζητήθηκαν όλα τα προβλήματα και οι δυσκολίες που αντιμετώπιζαν στη διαβίωσή τους οι πρόσφυγες και, γιαυτό, αποφασίστηκε να σταλούν σε βιομηχανικά κέντρα στη Hunedoara, την Craiova και το Botosani όλοι όσοι ήταν ικανοί προς εργασία (περίπου 1.350 άτομα), ενώ για τα παιδιά ηλικίας 14-18 ετών προβλέφθηκε να σταλούν σε επαγγελματικές σχολές σε διάφορες πόλεις της Ρουμανίας.

Στις 20 Ιουλίου 1950 έφθασαν από την Bergovitsa¹¹³ της Βουλγαρίας άλλοι 800 πρόσφυγες, ενώ παράλληλα 400 παιδιά από διάφορες παιδουπόλεις στάλθηκαν και αυτά στη Florica, προκειμένου να ενωθούν με τις μητέρες τους. Έτσι, ο αριθμός των Ελλήνων στη Florica έφτασε τους 4.465. Ο αριθμός αυτός αντιστοιχούσε περίπου στο 80% των ενηλίκων προσφύγων που ζούσαν εκείνη την εποχή σε ολόκληρη τη Ρουμανία. Αν αναλογιστούμε ότι το σύνολο των Ελλήνων προσφύγων στη χώρα ανερχόταν τον Αύγουστο του 1950 σε 11.347 άτομα¹¹⁴, μπορούμε να καταλάβουμε και τις διάφορες ευνοϊκές αποφάσεις που πήρε το ρουμανικό κράτος προς απάλυνση των δυσκολιών που αντιμετώπιζαν, κυρίως οι γέροι και οι ανάπηροι του Εμφυλίου. Γιαυτό, στις 26 Οκτωβρίου 1950 το Προεδρείο της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης μέσω του διατάγματος αρ. 245 παραχώρησε δικαίωμα σύνταξης σε αυτήν τη συγκεκριμένη κατηγορία.

¹¹³ Κατερίνα Τσέκου, *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Ανατολική Ευρώπη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, 51

¹¹⁴ Επαμεινώντας Κωστούδης, *ό.π.*, 11

Παράλληλα, οι κοιτώνες της Florica δεν μπορούσαν να στεγάσουν επαρκώς τον ολοένα αυξανόμενο αριθμό προσφύγων και έτσι σταδιακά άρχισαν να αντικαθίστανται από σύγχρονες, άνετες πολυκατοικίες. Παρά το γεγονός ότι μια μικρή ομάδα αντέδρασαν στο να κατοικήσουν εκεί, πιστεύοντας ότι με αυτόν τον τρόπο δε θα επέστρεφαν σύντομα στην Ελλάδα,¹¹⁵ οι περισσότεροι Έλληνες της Florica προσαρμόστηκαν στο νέο, άνετο περιβάλλον των διαμερισμάτων που διέθεταν κεντρική θέρμανση, τρεχούμενο νερό κ.λπ. Οι ρυθμοί ζωής των προσφύγων είχαν αρχίσει να σταθεροποιούνται, δυσκολίες, ωστόσο, δημιουργούσε το ζήτημα της επανένωσης των οικογενειών, το οποίο κρατούσε τους Έλληνες σε διαρκή αναστάτωση, αφήνοντας ανοιχτό ακόμα και το ενδεχόμενο εξέγερσης.

Το ΚΚΕ, από την πλευρά του, συνέχιζε να επιβλέπει στενά το προπαγανδιστικό και πολιτιστικό έργο που σταθερά διεξαγόταν στις τάξεις των προσφύγων. Τόσο η έκδοση και η κυκλοφορία της εφημερίδας "Νέα Ζωή" όσο και οι εκπομπές του ραδιοσταθμού "Ελεύθερη Ελλάδα" ήταν μέρος της καθημερινής προσφυγικής ζωής. Ταυτόχρονα, άνθρωποι του καλλιτεχνικού χώρου, όπως ο σκηνοθέτης Ιωάννης Βεάκης και ο μουσικός Λάκης Χατζής δραστηριοποιήθηκαν για τη δημιουργία θεατρικών συνόλων και μουσικοχορευτικών συγκροτημάτων αντίστοιχα. Σημαντική υποστήριξη στους πρόσφυγες προσέφεραν, κατόπιν κρατικής παραίνεσης, και τα ρουμανικά συνδικάτα, γεγονός που επέτρεψε στο ρουμανικό κοινό να ενημερωθεί τόσο για την παρουσία των Ελλήνων στη χώρα όσο και για την επισφαλή τους διαβίωση.¹¹⁶

Η σταθερή πρόοδος στην οργάνωση της ζωής των προσφύγων αντικατοπτρίστηκε στο Δεύτερο Συνέδριο των Ελλήνων Κομμουνιστών της Ρουμανίας που έγινε στις 3 Φεβρουαρίου 1952 για άλλη μια φορά στη Florica. Το Συνέδριο, στο οποίο συμμετείχαν για το ΕΚΡ ο υπεύθυνος του τομέα προπαγάνδας της ΚΕ του ΕΚΡ, Gheorghe Pana, και ο υπεύθυνος για τις υποθέσεις

¹¹⁵ Radu, Aurel, "Relatări despre colonia comunistilor greci de la Ștefănești – Argeș, 1949-1953", *Museum. Studii și comunicări*, 10 (2013), 204-217

¹¹⁶ Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor: vol. X*, Enciclopedică, București 2013, 173

των Ελλήνων στη Ρουμανία, Pavel Câmpreanu, αναφέρθηκε στη μεγάλη πρόοδο που είχε σημειωθεί στη διαδικασία αποκατάστασης των προσφύγων, εξέφρασε την ικανοποίησή του για την πετυχημένη παραγωγή του 1951 και εστίασε την προσοχή του στην περαιτέρω ενίσχυση του επαναστατικού πνεύματος των προσφύγων στις τάξεις του κόμματος.

Ως εκ τούτου, είναι απορίας άξιο το γιατί στα τέλη του 1953 αποφασίστηκε αναπάντεχα η διάλυση του οικισμού και η διασπορά των Ελλήνων σε διάφορα βιομηχανικά κέντρα εντός της χώρας. Οι λόγοι πίσω από αυτήν την ενέργεια παραμένουν ακόμα άγνωστοι, γενικά, όμως, πιστεύεται πως καταλυτικό ρόλο έπαιξε ο φόβος των αρχών μήπως οι εσωτερικοί ανταγωνισμοί των στελεχών του ΚΚΕ μεταφερθούν στους πρόσφυγες, πυροδοτώντας έτσι ανεπιθύμητες συγκρούσεις (κάτι που συνέβη αργότερα με τα γνωστά επεισόδια της Τασκένδης το 1955). Έτσι, θεωρήθηκε σκόπιμο να διασπαστούν οι πρόσφυγες και να ανακατανεμηθούν σε διάφορες περιοχές μέσα στη ρουμανική επικράτεια, όπου ο έλεγχός τους θα ήταν πιο εύκολος.

Η συγκεκριμένη απόφαση ενόχλησε ιδιαίτερα τους Έλληνες, οι οποίοι δεν ήθελαν να εγκαταλείψουν το μέρος, το οποίο με τον ιδρώτα τους είχαν μετατρέψει σε ένα ελληνικό χωριό, το δικό τους χωριό, μέσα στην καρδιά της Ρουμανίας. Πέρα από τις υλικές ανέσεις και διευκολύνσεις που προσέφερε η περιοχή (σχολείο, ταχυδρομείο, μαγαζιά, καφενείο, νοσοκομεία κλπ), πολλοί δεν επιθυμούσαν να φύγουν, επειδή εκεί είχαν ήδη οικοδομήσει τις δικές τους προσωπικές εμπειρίες, βρίσκοντας συζύγους και κάνοντας παιδιά. Ειδικότερα οι ηλικιωμένοι δεν ήθελαν να μετακινηθούν λόγω του ότι δεν ήξεραν να χρησιμοποιούν καλά τα ρουμάνικα και στη Florica τους δίνονταν η ευκαιρία να συνεννοούνται στη μητρική τους γλώσσα.

Οι εξελίξεις, εντούτοις, είχαν ήδη δρομολογηθεί. Τη διετία 1953-1954 οι πρόσφυγες αναχώρησαν κατά ομάδες προς το Măneciu, το Nehoiu, το Moinești, το Galați, την Oradea, την Meghidia και το Fălticeni, ενώ ειδικά για τους ανάπηρους του Εμφυλίου και τις οικογένειές τους αποφασίστηκε να σταλούν στην περιοχή Vâlcele, κοντά στον Άγιο Γεωργίο (Sfântul Gheorghe).

β. Ο ελληνικός οικισμός στο Vâlcele (1954-1968)

Περίπου 200 χιλιόμετρα βόρεια του Βουκουρεστίου βρισκόταν το Vâlcele, ένα πολυσύχναστο θέρετρο με λουτρά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Σε αυτό το κέντρο αποφασίστηκε από την ηγεσία του ΚΚΕ και τις ρουμανικές αρχές να στεγαστούν και να φροντιστούν οι ασθενείς και οι ανάπηροι του Εμφυλίου που είχαν γίνει δεκτοί αρχικά στη Florica. Η όλη διαδικασία άρχισε να μπαίνει σε εφαρμογή από το 1953, όταν ξεκίνησαν να μετεγκαθίστανται στο Vâlcele οι πρώτοι πρόσφυγες.

Ωστόσο, η περιοχή, στην οποία καλούνταν να ζήσουν αυτοί οι ταλαιπωρημένοι ψυχικά και σωματικά άνθρωποι δεν είχε καμιά σχέση με το άλλοτε ανθηρό κέντρο του Μεσοπολέμου. Ήδη από την εποχή της αλλαγής του καθεστώτος στη Ρουμανία, το Vâlcele ήταν παρατημένο και ακατοίκητο, ενώ οι μόνες εγκαταστάσεις που ακόμα λειτουργούσαν στο χώρο ήταν ένα νοσοκομείο, ένα κέντρο εμφιαλώσεως μεταλλικού νερού και ένα μπακάλικο. Παρά τις προσπάθειές του ρουμανικού Ερυθρού Σταυρού να καταστήσει την προσαρμογή των προσφύγων στις νέες συνθήκες όσο το δυνατόν πιο ανώδυνη, οι δοκιμασίες στις οποίες υπεβλήθησαν οι πρώτες 260 οικογένειες Ελλήνων και Σλαβομακεδόνων προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στο Vâlcele ήταν πολλές και δύσκολες.

Σε αντίθεση με τον οικισμό της Florica, τα σπίτια του χωριού στο Vâlcele ήταν ολιγάριθμα και δεν ήταν σπάνιες οι περιπτώσεις, όπου πάνω από δύο οικογένειες αναγκάζονταν να μοιραστούν από κοινού μία κατοικία, στην οποία, εκτός των άλλων, δεν υπήρχε τρεχούμενο νερό, ούτε σύστημα θέρμανσης, ούτε καν εσωτερική τουαλέτα με σύστημα αποχέτευσης. Η κατάσταση γινόταν ακόμη πιο τραγική το χειμώνα, καθώς το χιόνι και οι εξαιρετικά χαμηλές θερμοκρασίες απειλούσαν άμεσα τη συμβίωση και επιβίωση των προσφύγων. Προκειμένου να αποτραπεί μια ενδεχόμενη εξέγερση, οι αρχές αποφάσισαν να μεταφέρουν τους βαριά ασθενείς και ανάπηρους στο νοσοκομείο της περιοχής όπου οι συνθήκες υγιεινής ήταν πολύ καλύτερες, ενώ ταυτόχρονα λειτουργούσε και κυλικείο. Το

ίδιο έγινε και για τα παιδιά κάτω των 3 ετών, ενώ για αυτά που ήταν μεγαλύτερης ηλικίας δημιουργήθηκε μια ξεχωριστή εστία.

Γύρω στα μέσα 1954 ο αριθμός των προσφύγων στο Vâlcele είχε πλέον σταθεροποιηθεί. Μια πρώτη απογραφή τους εκείνη την εποχή κάνει λόγο για 720 άτομα, 217 από τα οποία ήταν παιδιά 1-15 ετών, 279 ήταν οι ικανοί προς εργασία ενήλικες, ενώ οι άλλοι 224 ήσαν συνταξιούχοι. Μαζί με τους πρόσφυγες είχαν έρθει από τη Florica και τα εργαστήρια κλωστοϋφαντουργίας και υποδηματοποιίας, στα οποία απασχολούνταν καθημερινά.¹¹⁷ Παράλληλα, ο Σύλλογος Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων Ρουμανίας έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στη διοργάνωση πολιτιστικών και αθλητικών εκδηλώσεων τόσο για τους νέους όσο και για τους ηλικιωμένους. Βασική γλώσσα συνεννοήσεως στον οικισμό παρέμεινε η ελληνική. Μπορεί η διδασκαλία της ρουμανικής να γινόταν κανονικά, το απομονωμένο, εντούτοις, περιβάλλον του Vâlcele δεν έδινε την ευκαιρία στους Έλληνες πρόσφυγες να χρησιμοποιούν και να καλλιεργούν τα ρουμάνικα στο βαθμό που έκαναν οι ομοεθνείς τους στα αστικά κέντρα.

Παρ' όλες, όμως, τις επαγγελματικές και πολιτιστικές τους δραστηριότητες, οι Έλληνες στο Vâlcele δυσανασχετούσαν με τον μονότονο και έντονα κολεκτιβιστικό τρόπο ζωής που τους έβαζαν να ακολουθούν. Είχαν, γενικά, την εντύπωση ότι οι αρχές τους είχαν κυριολεκτικά πετάξει σε αυτήν την απομακρυσμένη και αποκλεισμένη από βουνά κοιλάδα, έτσι ώστε τα βάσανα και οι διαμαρτυρίες τους να μη φτάσουν ποτέ στον υπόλοιπο κόσμο και να λησμονηθούν. Το 1966, εντέλει, το ρουμανικό κράτος σε συνεργασία με το Σύλλογο Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων Ρουμανίας αποφάσισαν να βάλουν τέλος στη λειτουργία του προσφυγικού κέντρου στο Vâlcele. Μέσα στα επόμενα δύο χρόνια οι Έλληνες άρχισαν σιγά-σιγά να εγκαταλείπουν την περιοχή και να εγκαθίστανται, με την ιδιότητα του Έλληνα πρόσφυγα, σε άλλα κέντρα της Ρουμανίας.

¹¹⁷ SANIC, fond C.C. al PCR Relații externe, dosar 34/1955, 3-8

Συμπεράσματα

Όταν οι χιλιάδες αγωνιστές του ΔΣΕ αναχωρούσαν από την Ελλάδα γεμάτοι απογοήτευση, ύστερα από την ήττα του 1949, δεν είχαν την παραμικρή ιδέα για το τι τους επιφύλασσε η μοίρα. Μπορεί το μέλλον τους να διαγραφόταν αβέβαιο, διέθεταν ωστόσο νιάτα και μεγάλη αποφασιστικότητα να κάμψουν κάθε δυσκολία που θα έβρισκαν μπροστά τους. Η παράλληλη πίστη τους στον κομμουνισμό (έτσι όπως αυτοί τουλάχιστον τον αντιλαμβάνονταν) τους αναπτέρωνε το ηθικό. Μοναδική περιουσία που είχαν ήταν τα ίδια τους τα χέρια, η δίψα τους για εργασία και η ικανότητά τους να αντέχουν τις στερήσεις. Μέσα σε λίγα χρόνια συνταρακτικές αλλαγές συνέβησαν στη ζωή τους. Η εμπειρία εκείνης εποχής υπήρξε ιδιαίτερα τραυματική, η ρήξη με το παρελθόν ριζική και η ανάγκη προσαρμογής στις νέες συνθήκες επιτακτική. Η δύναμη χαρακτήρα, ωστόσο, που επέδειξαν πολλοί, μακροπρόθεσμα τους βοήθησε να διακριθούν και να ξεφύγουν από τη μεγάλη πλειοψηφία, καταλαμβάνοντας σημαντικότερα πόστα μέσα στη ρουμανική κοινωνία. Για αυτούς που τελικά κατέφθασαν στη φιλόξενη γη της Ρουμανίας, τα πράγματα κύλησαν περισσότερο ευνοϊκά, επειδή βρέθηκαν σε μια χώρα που δεν διέφερε πολύ και ήταν κοντά στην Ελλάδα, είχε ελληνικές κοινότητες, δίγλωσσα άτομα και κοινή θρησκεία, ενώ και οι ίδιοι οι Ρουμάνοι έτρεφαν αισθήματα συμπάθειας προς τους Έλληνες. Ο αναπάντεχος αποχωρισμός τους, όμως, από τη μητέρα πατρίδα ήταν κάτι που σημάδεψε τον ψυχισμό τους, ειδικά εκείνων που βρίσκονταν τότε σε προχωρημένη ηλικία.

Το ΚΚΕ σε συνεργασία με τις ρουμανικές αρχές, οι οποίες έδειξαν μεγάλη κατανόηση και καλή πίστη απέναντι στους Έλληνες, κατέβαλλε σημαντικές προσπάθειες προκειμένου να επιλύσει τα μεγάλα προβλήματα που αντιμετώπιζαν τότε οι χιλιάδες αποκομμένοι από την πατρίδα τους Έλληνες στη Ρουμανία. Σε γενικές γραμμές, όμως, το ένα του αυτί το είχε στραμμένο στην Αθήνα (όπου επιθυμούσε να διαδραματίσει κάποιο πολιτικό ρόλο στη χώρα), ενώ το άλλο προς τη Μόσχα (το κέντρο του κομμουνιστικού κόσμου από το οποίο εξαρτιόταν σε πολύ μεγάλο βαθμό). Τα ηγετικά στελέχη του κόμματος δεν

μπορούσαν ακόμη να αντιληφθούν ότι βρίσκονταν πλέον σε μια νέα εποχή και συνέχιζαν να επιμένουν και να επενδύουν στην πολιτική και ιδεολογική επιμόρφωση των προσφύγων, κάτι που επιβάρυνε περισσότερο την ήδη δύσκολη και γεμάτη προβλήματα ζωή των τελευταίων.

Στην Τρίτη Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ τον Νοέμβριο του 1952 ο Γεώργιος Βοντίσιος (Γούσιας) σημείωνε, μεταξύ άλλων, στην αναφορά του ότι *"τα κύρια προβλήματα που απασχολούν τους πρόσφυγες μας έχουν σε γενικές γραμμές διευθετηθεί"*.¹¹⁸ Και όλα αυτά σε μια ίδια εποχή κατά την οποία απαιτούνταν από τους πρόσφυγες να μετεγγραφούν στο ΕΚΡ και να γίνουν Ρουμάνοι πολίτες, ενώ παράλληλα το ζήτημα της επανένωσης των οικογενειών δεν είχε ακόμα λυθεί και τα προβλήματα που τους ταλάνιζαν ήταν πολλά και δύσκολα.

Προκειμένου οι πρόσφυγες να μάθουν τη γλώσσα και να αποκτήσουν μια στοιχειώδη γνώση γύρω από την ιστορία και τον πολιτισμό της νέας τους πατρίδας, είχαν άμεση ανάγκη από λεξικά, βιβλία διαλόγων και δίγλωσσα διδακτικά εγχειρίδια. Αντίθετα, αυτά που τους δίνονταν προς μελέτη (και περισσότερο σε εκείνους που ήταν ενταγμένοι στο κόμμα) ήταν βιβλία των Μάρξ, Ένγκελς, Λένιν και Στάλιν. Όσο σημαντικά και αν ήταν τα συγκεκριμένα κείμενα για τα κομματικά στελέχη, η χρησιμότητα που είχαν στις καθημερινές ανάγκες των προσφύγων (από τους οποίους 89,3% ήταν αναλφάβητοι) ήταν ελάχιστη.¹¹⁹ Μέσα από αυτήν την παράδοξη κατάσταση φαινόταν ξεκάθαρα ότι οι Έλληνες κομμουνιστές ηγέτες προσπαθούσαν να μιμηθούν τους σοβιετικούς ομολόγους τους σε όλους τους τομείς (χωρίς να εξαιρείται το πολιτικό-ιδεολογικό επίπεδο), ξεχνώντας, ωστόσο, ότι η ΕΣΣΔ είχε ήδη ένα σοσιαλιστικό παρελθόν τριών δεκαετιών, ενώ αυτοί μόλις έκαναν ακόμα τα πρώτα τους βήματα. Όλοι οι κομμουνιστές έπρεπε να έχουν πάντα ανά χείρας τα έργα του Λένιν, επειδή μόνο και μόνο *"το φως ερχόταν από την Ανατολή"* πλέον. Αναπόφευκτα υπήρξε εξαναγκασμός, ο οποίος στο τέλος κατέληξε σε αποτυχία.

¹¹⁸ ΚΚΕ, *Επίσημα κείμενα, Τόμος έβδομος (1949-1955)*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1995, 568

¹¹⁹ Ηλίας Νικολακόπουλος, Άλκης Ρήγος, Γρηγόρης Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο εμφύλιος πόλεμος, Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο*, Θεμέλιο, Αθήνα 2002, 148

Τα πρώτα χρόνια οι Έλληνες πρόσφυγες πέρασαν μέσα από ιδιαίτερα σκληρές, ψυχικές δοκιμασίες. Τους έλειπαν οι συγγενείς τους, οι φίλοι τους, ο τόπος που είχαν μεγαλώσει και διαμορφωθεί ως προσωπικότητες. Ο αποχωρισμός τους από την πατρίδα υπήρξε μεν σκληρός, παρολαυτά κατόρθωσαν να διατηρήσουν στην ψυχή τους ένα μικρό κομμάτι από την Ελλάδα. Συνεχώς ζούσαν με την ελπίδα ότι κάποια μέρα θα επέστρεφαν στην αγαπημένη τους πατρίδα. Οι μαχητές του ΔΣΕ πίστεψαν σε ένα ιδανικό και αγωνίστηκαν για αυτό, ενώ αργότερα επέδειξαν το κουράγιο, την συνέπεια και την αξιοπρέπεια του να μείνουν πιστοί, πέραν των αρνητικών εμπειριών, σε ένα όνειρο, το οποίο όμως εντέλει πλήρωσαν πολύ ακριβά.

Κλείνοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι την περίοδο 1948-1956 το ΚΚΕ θα μπορούσε να είχε δώσει πολύ μεγαλύτερη προσοχή στους πρόσφυγες και να είχε επενδύσει περισσότερο και με ποιοτικότερο τρόπο στη διευκόλυνση της νέας τους ζωής, εάν δεν ήταν τόσο απορροφημένο με τα εσωκομματικά του προβλήματα και τον ανταγωνισμό ανάμεσα στα ηγετικά του στελέχη, γεγονός που ειδικά τη διετία 1954-1956 έφερε τα πράγματα στα άκρα.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΩΝΙΑΣ

Angelica Wudalas*

Η Πολωνία, αν και κατεστραμμένη από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, βρέθηκε ανάμεσα στις χώρες του ανατολικού μπλοκ που παρείχαν βοήθεια στους τραυματισμένους και διωγμένους αντάρτες του Δημοκρατικού Στρατού της Ελλάδας και στους πληγωμένους σωματικά και ψυχικά άμαχους που ξεριζώθηκαν από τις εστίες τους στις παραμεθόριες περιοχές της εμπόλεμης ζώνης. Οργάνωσε μυστική βοήθεια για τους Έλληνες πρόσφυγες στα πλαίσια του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας και αργότερα εκπόνησε στα πλαίσια του Υπουργείου Παιδείας πρόγραμμα ένταξης στην πολωνική κοινωνία και προσαρμογής τους στο νέο περιβάλλον.

Αρχικά ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος και το προσφυγικό ζήτημα βρισκόταν στο περιθώριο των δράσεων των αρχών της Πολωνίας, μολονότι οι κομμουνιστικές αρχές υποστήριζαν ένθερμα τον Δημοκρατικό Στρατό της Ελλάδας. Έχοντας υπέστη ολέθριες ζημιές στη διάρκεια του πολέμου και με το ενδιαφέρον στραμμένο στην ταχεία μεταπολεμική ανασυγκρότηση της χώρας, η πολωνική κυβέρνηση εκδήλωνε την συμπαράστασή της, χωρίς να αναλαμβάνει συγκεκριμένες πολιτικές αποφάσεις. Η προσέγγιση της διπλωματικής και στρατιωτικής υποστήριξης αποκρυσταλλώθηκε ωστόσο οριστικά υπό τη μορφή μιας ευρείας, έμπρακτης αλληλεγγύης με μυστικές επιχειρήσεις αποστολής άφθονου στρατιωτικού υλικού προς τους κομμουνιστές μαχητές και μια εκτεταμένη επιχείρηση μετακίνησης και εγκατάστασης των Ελλήνων προσφύγων στα πολωνικά εδάφη.

* Απόφοιτος Τμήματος Διεθνών Σχέσεων Πανεπιστημίου Βαρσοβίας και Infobrokering του Γιαγκελόνιου Πανεπιστημίου.

Με ψήφισμα του Κομμουνιστικού Γραφείου Πληροφοριών (Κομινφόρμ), το καλοκαίρι του 1948, κατόπιν πρωτοβουλίας του Ιωσήφ Στάλιν και του Μπολέσουαβ Μπιέρουτ (Bolesław Bierut), Α' Γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής του Πολωνικού Ενοποιημένου Εργατικού Κόμματος (PZPR) και αρχηγού του πολωνικού λαϊκού στρατού, δρομολογήθηκε η επιχείρηση εκκένωσης και μεταφοράς Ελλήνων προσφύγων στην Πολωνία.¹²⁰

Η πρώτη επιχείρηση αποστολής υλικής βοήθειας προς τον ΔΣΕ, υπό το κρυπτόνυμο «Μεταφορά» («Transport»), διοργανώθηκε από τον Επικεφαλής του Β' Παραρτήματος του Γενικού Επιτελείου Στρατού, στρατηγό Βάτσουαβ Κόμαρ (Wacław Komar), ο οποίος ανέλαβε τον συντονισμό της αποστολής στρατιωτικής βοήθειας, βάσει εντολής του Πολωνού κομμουνιστή ηγέτη, Μπολέσουαβ Μπιέρουτ ¹²¹. Εκτός από την αποστολή στρατιωτικού υλικού για τους αντάρτες και την εκπαίδευση Ελλήνων αξιωματικών, η εντολή του Μπιέρουτ προέβλεπε την εκκένωση και μεταφορά του πληθυσμού από χωριά της Μακεδονίας, Θράκης, Ηπείρου και Κεντρικής Ελλάδας και την ταχεία οργάνωση μυστικού στρατιωτικού νοσοκομείου «250» στο Ντζίβνουβ (Dziwnów) για τη νοσηλεία των θυμάτων του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου.¹²²

Όπως προκύπτει από την απόρρητη τελική έκθεση – αναφορά του στρατηγού Κόμαρ με ημερομηνία 19 Ιανουαρίου 1950 που φυλάσσεται στα αρχεία του πολωνικού Αρχείου Νέων Εγγράφων¹²³, το κόστος της επιχείρησης για τα έτη 1948/1949 από πλευράς Πολωνίας ανήρθε συνολικά στα 3 δισεκατομμύρια 738

¹²⁰ Jerzy Drzemczewski, Statki PMH w tajnej akcji wywiadu PRL - Intryga bez mydła, Nasze Morze, nr 8 /2009, <http://www.powr.pl/index.php?p=6,6,38> και J. Drzemczewski, Na Śródziemnomorskim Szlaku: 1924-2008, Gdynia 2009, 51-59.

¹²¹ AAN (Αρχείο Νέων Εγγράφων), Έγκριση Προέδρου Πολωνικής Δημοκρατίας της κατανομής χρεώσεων της ειδικής επιχείρησης του Στρατηγού Κόμαρ μεταξύ του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας και του Υπουργείου Δημόσιας Ασφάλειας κατά το δημοσιονομικό έτος 1949.

¹²² Andrzej Paczkowski, Jak Bierut udawał Greka, czyli udział Polski Ludowej w wojnie domowej w Grecji, Newsweek Historia, 13 Απριλίου 2014, <http://historia.newsweek.pl/boleslaw-bierut-prl-dostawy-broni-do-grecji-pzpr-polska-ludowa-newsweek-pl,artykuly,284009,1.html>

¹²³ AAN, Αναφορά Επικεφαλής Β' Παραρτήματος Γενικού Επιτελείου Στρατού Πολωνίας προς Πρόεδρο της Πολωνικής Δημοκρατίας από 15 Ιανουαρίου 1949, Σειρά Κ 25.

εκατομμύρια ζλότυ (που ανταποκρίνονταν στο ποσό των 15 εκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ), εκ των οποίων τα 200 εκατομμύρια ζλότυ αναλογούσαν στο κόστος της διοργάνωσης και λειτουργίας του νοσοκομείου και τη νοσηλεία των τραυματιών και ασθενών προσφύγων, ενώ η συνολική δαπάνη μεταφοράς αξιολογήθηκε στα 980 εκατομμύρια ζλότυ.

Η συντονισμένη δράση μεταφοράς Ελλήνων τραυματιών πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της επιχείρησης με κρυπτόνυμο «S» (Szpital-Νοσοκομείο) και περιλάμβανε επτά δρομολόγια πλοίων του Πολωνικού Εμπορικού Ναυτικού. Τα πλωτά νοσοκομεία για την μεταφορά ασθενών και τραυματιών¹²⁴ εισέπλεαν στα πολωνικά χωρικά ύδατα από τις 24 Ιουλίου 1949 έως τις 11 Ιανουαρίου 1950.¹²⁵ Σύμφωνα με την προαναφερόμενη έκθεση, όπου ο στρατηγός Κόμαρ αναφέρει στον Πρόεδρο Μπιέρουτ την ολοκλήρωση της «ειδικής αποστολής» στις 15 Ιανουαρίου 1950, στο πολωνικό έδαφος μεταφέρθηκαν 13.868 άτομα¹²⁶, κυρίως μαχητές του ΔΣΕ (το 71,1% των επιβατών), εκ των οποίων 1.500 ήταν τραυματίες (περίπου το 11%).

Το πρώτο πλοίο που συμμετείχε στη μεταφορά των ανταρτών ήταν το ατμόπλοιο «Κοστσιούσκο» (Κοściuszko), το οποίο αγκυροβόλησε σε συνθήκες πλήρους μυστικότητας το βράδυ της 23ης προς 24ης Ιουλίου 1949 στο λιμάνι Σφινουόιστσιε (Świnoujście) με 746 αντάρτες πάνω στο κατάστρωμά του.¹²⁷ Μετά από ένα βιαστικό διαχωρισμό των ελαφριά από τους βαριά τραυματισμένους,¹²⁸ κρυμμένοι στα αμπάρια των στρατιωτικών πλοίων, οι αντάρτες του ΔΣΕ, πέρασαν τα Στενά του Γιβραλτάρ και διασχίζοντας τη Βόρεια Θάλασσα κατέληγαν μετά από ένα οδύσσειο ταξίδι που ξεκινούσε στην Αλβανία στα λιμάνια της

¹²⁴ Λεπτομερώς οι εργασίες προσαρμογής των πλοίων περιγράφονται στο έγγραφο του IPN (Ινστιτούτου Εθνικής Μνήμης) 2602/178.

¹²⁵ Marian Klasik, Tajna operacja wywiadu PRL: szpital polowy nr 250 w Dziwnowie, 2003, 27.

¹²⁶ AAN, Κατάσταση Προσφύγων, αριθ. 1265.

¹²⁷ Στην έως τώρα αρθρογραφία αναφέρονται 749 επιβιβασθέντες, σύμφωνα όμως με έγγραφο του IPN 2602/178 – έκθεση δραστηριότητας της υγειονομικής ομάδας σχετικά με την επιχείρηση μεταφοράς των Ελλήνων τραυματιών ο αριθμός που καταγράφεται είναι 746.

¹²⁸ IPN 2602/178

Πολωνίας, για να επιβιβαστούν σε σιδηροδρομικούς συρμούς που τους μετέφεραν σε διάφορα σημεία μιας άγνωστης χώρας υποδοχής.

Στις 7 Οκτωβρίου 1949 επιβαίνοντας στο ίδιο πλοίο¹²⁹ διακομίστηκαν οι επόμενοι 2.112 Έλληνες, ενώ στις 21 Οκτωβρίου του 1949 στο λιμάνι του Γκντανσκ εισχώρησε το υπερατλαντικό, πολυτελές ρουμάνικο πλοίο «Τρανσυλβανία» που μετέφερε 1.819 τραυματίες. Στις 9 Μαρτίου το ατμόπλοιο „Κοστσιούσκο» διακόμισε 3000 αντάρτες, εκ των οποίων μόνο οι 1.500 έμειναν στο έδαφος της Πολωνίας. Η τελευταία διαδρομή πραγματοποιήθηκε στις 11 Ιανουαρίου 1950 από το πλοίο «Κοστσιούσκο» το οποίο μετέφερε 1.707 άτομα, ολοκληρώνοντας την επιχείρηση «S». Εκτός από τα προαναφερόμενα πέντε δρομολόγια, ο πολωνικός στόλος συμμετείχε στην επιχείρηση μεταφοράς προσφύγων με το φορτηγό – πλοίο Μπιαλίστοκ (Białystok) από το οποίο, στις 6 Δεκεμβρίου 1949, στο πολωνικό έδαφος αποβιβάστηκαν 1.816 πρόσφυγες και στις 9 Δεκεμβρίου με το «Κοστσιούσκο», από το οποίο εξήλθαν 2.665 επιβάτες¹³⁰, οι οποίοι διέλευσαν τα σύνορα της Πολωνίας και κατευθύνθηκαν σε άλλες χώρες υποδοχής¹³¹.

Στις κύτες των πλοίων μεταφέρονταν στρώματα, τρόφιμα, υγειονομικά είδη και πραγματοποιούνταν ανυπερθέτως οι πρώτες αναγκαίες εγχειρήσεις¹³², βιαστικές τοποθετήσεις γύψου και παρέχονταν έκτακτα οι πρώτες βοήθειες. Οι ασθενείς έπασχαν από κρανιοεγκεφαλικές κακώσεις, διαταραχές της αναπνευστικής οδού, βρογχίτιδα, επιπλοκές ακρωτηριασμών από όλμους και βόμβες, παραλύσεις ή θραύσεις στα άκρα από σφαίρες, διαταραχές του γαστρεντερικού συστήματος, δυσεντερία, ερυσίπελα, θρομβοφλεβίτιδα,

¹²⁹ Σύμφωνα με το έγγραφο του IPN 2602/178 – Αναφορά από την επιχείρηση Kościuszko II με αρ. πρωτ. 1065 από 23.9.1949, η πρώτη διαδρομή του Kościuszko περιλάμβανε ανάπηρους και τραυματίες με τραύματα δύο ή περισσότερων εβδομάδων, ενώ η δεύτερη διαδρομή μετέφερε μια «άμορφη μάζα» εκπατρισμένων.

¹³⁰ Marian Klasik, ό.π, 28.

¹³¹ AAN, Κατάσταση Προσφύγων, αριθ. 1265.

¹³² Σύμφωνα με έγγραφο του IPN 2602/178, το ιατρικό πλήρωμα του πλοίου Kościuszko είχε προετοιμαστεί για τη διεξαγωγή 30-50 εγχειρήσεων.

φυματίωση, πνευμονία, τυφοειδή πυρετό, διάρροια, ψώρα και άλλες μεταδοτικές δερματοπάθειες, κρυοπαγήματα κλπ.

Κάτω από το κύριο κατάστρωμα κρύβονταν οι ελαφριά τραυματισμένοι, ενώ στις καμπίνες μεταφέρονταν οι τραυματίες με επιδέσμους και νάρθηκες. Κάθε πρόσφυγας φορούσε στο λαιμό μια χάρτινη ετικέτα αναγνώρισης¹³³ και ανέμενε την άφιξη σε έναν άγνωστο προορισμό για να του προσφερθεί ιατρική περίθαλψη σε πιο υγιεινές νοσοκομειακές συνθήκες.¹³⁴

Η μεταφορά των προσφύγων από τα πολωνικά λιμάνια στην ενδοχώρα γινόταν στα πλαίσια της επιχείρησης «U»,¹³⁵ σε συνεργασία του Β' Παραρτήματος του Γενικού Επιτελείου Στρατού με την Υπηρεσία Δημόσιας Ασφαλείας, προϋποθέτοντας την εκκένωση των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής του προβλήτα, όπου προσδένανε τα πλοία. Οι βαριά τραυματισμένοι πρόσφυγες μεταφέρονταν στην ξηρά με γερανούς, σε ειδικά κλουβιά και τοποθετούνταν σε ασθενοφόρα, ενώ οι ελαφριά τραυματισμένοι διαμετακομίζονταν με φορτηγά και λεωφορεία στο στρατιωτικό νοσοκομείο ή άλλα κέντρα υποδοχής.¹³⁶

Οι πολωνικές αρχές, στα πλαίσια της αλληλεγγύης προς τις κομμουνιστικές χώρες που αδυνατούσαν να δεχθούν άλλους πρόσφυγες στα εδάφη τους, παρείχαν άσυλο και ιατρική βοήθεια στους τραυματίες που έφθασαν τον Ιούλιο του 1949. Στο έδαφος της κατεστραμμένης γερμανικής εκπαιδευτικής βάσης υδροπλάνων που βρισκόταν στην παράκτια περιοχή Τζίβνουβ στο νησί Βόλιν (Wolin) της Βαλτικής Θάλασσας, διοργανώθηκε μυστικό στρατιωτικό νοσοκομείο, το οποίο είχε παραδοθεί λίγους μήνες νωρίτερα στο πολωνικό στρατό από τους Ρώσους. Η ευνοϊκή από άποψη γεωστρατηγικής τοποθεσία του νοσοκομείου, απ' όπου το Σεπτέμβριο του 1939 γερμανικά αεροσκάφη και υδροπλάνα

¹³³ Οι ετικέτες αναγνώρισης αντικαθιστούσαν για λόγους ασφαλείας τα στοιχεία ταυτοποίησης των επιβατών, αντιστοιχούσαν στον αριθμό εισόδου και παρείχαν πληροφορίες σε ποιο τμήμα του πλοίου νοσηλεύεται ή μεταφέρεται ο επιβάτης.

¹³⁴ Marian Klasik, ό.π, 37.

¹³⁵ IPN, 2602/178.

¹³⁶ Władysław Barcikowski, Szpital grecki na wyspie Wolin, Krajowa Agencja Wydawnicza, 1989, 31-39.

πραγματοποιούσαν επιθέσεις ενάντια στον πολωνικό στόλο στη Βαλτική Θάλασσα, προσφερόταν ιδανικά για την διεξαγωγή της μυστικής επιχείρησης.¹³⁷

Υποκινητής αυτής της μορφής βοήθειας για τους ηττημένους αντάρτες ήταν, όπως προαναφέρθηκε, ο Μπολέσβουαβ Μπιέρουτ,¹³⁸ ο οποίος ενέκρινε το πρόγραμμα της πολύπλευρης αρωγής προς τους μαχητές του ΔΣΕ. Ανέθεσε στον στρατηγό-ταξίαρχο Λέσεκ Κσέμιεν (Leszek Krzemień), αντικαταστάτη του διοικητή επί των πολιτικο-εκπαιδευτικών υποθέσεων της Στρατιωτικής Περιφέρειας της Σιλεσίας το ρόλο του οργανωτή της επιχείρησης, ενώ ο στρατηγός-ταξίαρχος Βάτσλαβ Κόμαρ, διοικητής του Β' Τμήματος του Γενικού Επιτελείου Στρατού της Πολωνίας ανέλαβε μεταξύ άλλων την οργάνωση του μυστικού νοσοκομείου για τους αντάρτες.¹³⁹ Ο Władysław Barcikowski (Βουαντίσουαβ Μπαρτσικόβσκι), με εμπειρία στην οργάνωση στρατιωτικών νοσηλευτικών μονάδων, ίδρυσε και διεύθυνε το νοσοκομείο «250»,¹⁴⁰ θέτοντας τις βάσεις για τη λειτουργία του πρωτοποριακού για εκείνη την εποχή και μοναδικού νοσηλευτικού ιδρύματος αυτού του είδους στις λαϊκές δημοκρατίες της Ανατολικής Ευρώπης, παρέχοντας ιατρική περίθαλψη σε πάνω από 2.000 τραυματίες του Εμφυλίου.

Η προετοιμασία του νοσοκομείου, μετά από υπεράνθρωπη προσπάθεια που κατέβαλαν πάνω από 1.000 άτομα διαφόρων ειδικοτήτων, ξεκίνησε στις 18 Ιουνίου 1949 και ολοκληρώθηκε μετά από ένα μήνα (20.7.1949), περιλαμβάνοντας την εξουδετέρωση 100.000 ναρκών και εκατοντάδων αεροπορικών βομβών, την αποξήρανση του εδάφους και την ανακαίνιση 27 κτιρίων συνολικού όγκου

¹³⁷ Marian Klasik, ό.π., 19.

¹³⁸ Bierut Bolesław (1892-1956), γεννημένος ως Bolesław Biernacki, υπήρξε ακτιβιστής του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, στο χρονικό διάστημα 1944-1947 Πρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου της Πολωνίας, 1947-1952 Πρόεδρος της Δημοκρατίας, 1952-1954 Πρωθυπουργός της χώρας. Από το 1949 Πρόεδρος της Επιτροπής του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής του Πολωνικού Εργατικού Κόμματος για θέματα δημόσιας ασφάλειας. Υπεύθυνος για σωρεία εγκλημάτων που διαπράχθηκαν από τη Υπουργείο Δημόσιας Ασφάλειας.

¹³⁹ Władysław Barcikowski, ό.π., 16.

¹⁴⁰ Αναλυτικό βιογραφικό του W. Barcikowski παρουσιάζεται στο βιβλίο του Janusz Królikowski, Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943-1990, t. I: A-H, Toruń 2010, 103-109.

περίπου 12.5000 κ.μ.¹⁴¹ Η νεοσυσταθείσα μονάδα, με δυναμικότητα αρχικά 500 νοσοκομειακές κλίνες (οριστικά διατέθηκαν 1.585 κλίνες) στέγαζε τα εξής τμήματα: χειρουργικό (με 2 χειρουργικές αίθουσες και 1 αίθουσα μεταχειρουργικής αποκατάστασης), βαριά και ελαφριά τραυματισμένων, νευρολογικό και εγκεφαλικών κακώσεων, εσωτερικών και λοιμωδών παθήσεων, φυσικοθεραπείας και μηχανοθεραπείας με μια μικρή φωταγωγημένη πισίνα ασκήσεων, χώρους αποκατάστασης, φαρμακείο και εξειδικευμένα ιατρεία όπως ακτινολογικό, οφθαλμολογικό, γυναικολογικό, μικροβιολογικό, ωτολαρυγγολογικό, ουρολογικό, οδοντιατρικό κλπ.¹⁴² Εξοπλίστηκε με ιατρικά μηχανήματα τελευταίας γενιάς και στελεχώθηκε από ειδήμονες στρατιωτικούς γιατρούς με εμπειρία στο μέτωπο του πολέμου και εξειδικευμένο νοσοκομειακό προσωπικό.

Οι πρόσφυγες που έφθαναν στο νοσοκομείο από τα αλβανικά νοσηλευτικά κέντρα της Κορυτσάς, του Ελμπασάν και του Σουκ, μεταφέρονταν με στρατιωτικά φορτηγά στο λιμάνι του Δυρραχίου για να ξεκινήσουν ένα εξαντλητικό ταξίδι μέσω Γιβραλτάρ. Από τα λιμάνια του Στεττίνου (Szczecin), του Σφινουόιστσιε (Świnoujście), του Κοουόμπζεκ (Kołobrzeg) και του Γκντανσκ (Gdańsk), διακομίζονταν με στρατιωτικά μέσα μεταφοράς στο νοσοκομείο εκστρατείας για να υποβληθούν σε θεραπεία που περιλάμβανε πολυεπίπεδες και πολλαπλές αγωγές και επίπονες χειρουργικές επεμβάσεις. Ενδεικτικά, σε διάστημα ενός μηνός πραγματοποιήθηκαν 300 χειρουργικές επεμβάσεις, 12.270 φυσιοθεραπευτικές αγωγές, 7.885 ακτινογραφίες. Τα προγράμματα θεραπείας καταρτίζονταν ξεχωριστά για κάθε ασθενή και εστιάζονταν κυρίως σε σοβαρές οστεοαρθριτικές αλλοιώσεις, τραυματικές βλάβες κρανίου ή εγκεφάλου από σφαίρες, παθήσεις των σιαγόνων, κακώσεις περιφερικών νεύρων, διαταραχές του νευρικού συστήματος, ορθοπεδικά προβλήματα που απαιτούσαν

¹⁴¹ AAN, Γενική έκθεση που αφορά την ολοκλήρωση των εργασιών «Νοσοκομείο» με αριθ. πρωτ. W-1477 από 24.7.1949.

¹⁴² Władysław Barcikowski, ό.π., 47-48.

μεταμοσχεύσεις ιστών, επεμβάσεις στις οφθαλμικές κόγχες μετά από εξόρυξη οφθαλμού κλπ.¹⁴³

Το νοσοκομείο δέχθηκε και περιέθαλψε βαριά τραυματισμένους πρόσφυγες από την πρώτη μεταφορά (24/25.07.1949), 157 πρόσφυγες με ελαφρότερες κακώσεις που διακομίστηκαν στις 19.09.1949, 52 ασθενείς που έφθασαν πέντε ημέρες αργότερα, 547 αρρώστους που έγιναν δεκτοί στις 24 Νοεμβρίου, ενώ το Δεκέμβριο περιθάλφθηκαν άλλοι 50 πρόσφυγες. Όταν ανάρρωσαν οι ασθενείς της πρώτης μεταφοράς, τη θέση τους πήραν 30 αεροπόροι, ενώ στις αρχές του 1950 στο νοσοκομείο θεραπεύονταν Έλληνες που έφθασαν από άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Τον Φεβρουάριο του 1950 έγιναν δεκτοί 333 ασθενείς, ενώ το Μάιο έφτασε ομάδα 60 προσφύγων από τη Βουδαπέστη με πληγές που δύσκολα επούλωναν και απαιτούσαν ιδιαίτερη αντιμετώπιση και εξειδικευμένες θεραπευτικές δεξιότητες.

Ορισμένοι πρόσφυγες υπέκυψαν στα τραύματά τους και άφησαν την τελευταία τους πνοή στο νοσοκομείο. Είναι αδύνατον να προσδιοριστεί ο ακριβής αριθμός των προσφύγων που απεβίωσαν στο νοσηλευτήριο εκστρατείας, εκτιμάται ωστόσο ότι 25-27 αντάρτες θάφτηκαν στο νεκροταφείο του νοσοκομείου, στο απώτερο άκρο του αεροδρομίου της στρατιωτικής βάσης, όπου σήμερα βρίσκεται ένα μνημείο προς τιμή των αποθανόντων. Οι αντάρτες θάφτηκαν με πολιτική κηδεία, χωρίς θρησκευτικές ιεροτελεστίες ως απάτριδες, αφού είχαν στερηθεί την ελληνική ιθαγένεια και ζούσαν σε πλήρη ανωνυμία χρησιμοποιώντας αριθμούς ταυτοποίησης.¹⁴⁴ Η υποχρέωση διατήρησης της μυστικότητας της παραμονής των ηττημένων του ΔΣΕ, βασιζόταν στις ανησυχίες των αρχών για τυχόν διείσδυση της ξένης κατασκοπείας στο περιβάλλον της ελληνικής διασποράς και τους φόβους για ενδεχόμενες διεθνείς διπλωματικές συνέπειες.

Έχοντας βαθιά ριζωμένη στη συνείδησή τους την πεποίθηση για επιστροφή στην Ελλάδα και τη συνέχιση του ένοπλου αγώνα, οι πρόσφυγες που

¹⁴³ Władysław Barcikowski, ό.π., 49-77.

¹⁴⁴ Marian Klasik, ό.π., 34

ανάρρωναν δημιούργησαν και συμμετείχαν σε μονάδα ιππικού και εκπαιδεύονταν με τη βοήθεια ενός παλαιού γερμανικού υδροπλάνου. Εξοπλισμένοι με μηχανήματα που εκχώρησε η Πολωνική Ραδιοφωνία, οι νοσηλευόμενοι οργάνωσαν για τις ανάγκες τους ραδιοφωνικό σταθμό, ενώ συμμετείχαν στην σύνταξη της εβδομαδιαίας εφημερίδας «Δημοκρατία», που αποτελούσαν πηγή ενημέρωσης για τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα και την Πολωνία.

Μετά τη νοσηλεία τους, οι αντάρτες μεταφέρθηκαν σε προσωρινά κέντρα διαμονής και εγκαταστάθηκαν κυρίως στην περιοχή της Κάτω Σιλεσίας. Ορισμένοι πρόσφυγες παρά την επιτυχημένη έκβαση της νοσηλείας τους, αρνούνταν αρχικά να εγκαταλείψουν το νοσοκομείο, όμως οι αισιόδοξες ειδήσεις που έφθαναν από τα αστικά κέντρα του Βρότσλαβ και το Ζγκοζέλετς άλλαξαν την αρνητική τους στάση και οριστικά εγκατέλειψαν το Τζίβνουβ. Η πλειοψηφία των προσφύγων έλαβε επίδομα αναπηρίας και εγκαταστάθηκε σε τόπους, όπου είχαν τη δυνατότητα να αναπτύξουν το εισόδημά τους, απασχολούμενοι σε εργασίες που προορίζονταν για άτομα με ειδικές ανάγκες ή αναπηρία.

Το νοσοκομείο έπαψε να λειτουργεί στα τέλη του Δεκεμβρη 1950, βάσει πρωτόκολλου που υπέγραψαν εκπρόσωπος της πολωνικής κυβέρνησης και Έλληνες πρόσφυγες, ολοκληρώνοντας ένα αξιόπαινο αλλά και αμφιλεγόμενο κεφάλαιο της ιστορίας της Πολωνίας.

Αντάρτες που ανάρρωσαν στο νοσοκομείο «250», σχημάτισαν την «ελληνική» Στρατιωτική Μονάδα υπ' αριθ. 3770, μετά από απόφαση του Πολωνού Υπουργού Εθνικής Άμυνας στρατάρχη Κωνστάντι Ροκοσόβσκι (Konstanty Rokossowski),¹⁴⁵ βάσει της οποίας οι πολωνικές αρχές δεσμεύονταν να διασφαλίσουν στο στρατιωτικό απόσπασμα που συγκροτούσαν 200 αξιωματικοί και 1700 στρατιώτες πλήρη εγκατάσταση, ανάπτυξη, διατροφή και εκπαίδευση. Η ελληνική στρατιωτική μονάδα αναπτύχθηκε στο Βέντζιν (Wędrzyn) στο έδαφος της νομαρχίας Λουμπούσκιε (Lubuskie), όπου πραγματοποιήθηκε η αρχική στρατιωτική εκπαίδευση και η εκμάθηση της πολωνικής γλώσσας, ενώ αργότερα

¹⁴⁵ Οργανωτική Εντολή αριθ. 00233/ ORG από 24 Νοεμβρίου 1949.

δημιουργήθηκε η ετήσια Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Πεζικού με 252 επιλεγέντες¹⁴⁶. Η σχολή για τους αρχηγούς των αντάρτικων ομάδων, που διοργανώθηκε στο Κομόρουβ (Komorów) έξω από τη Βαρσοβία, πραγματοποίησε δύο συνεδρίες με την συμμετοχή 25 ατόμων. Άγνωστο παραμένει όμως εάν τελικά οι απόφοιτοι μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα και κατάφεραν να αναπτύξουν τις γνώσεις και τις ικανότητες που απέκτησαν.¹⁴⁷

Η Πολωνία, παρότι κατέβαλλε προσπάθειες να ανασυγκροτηθεί μέσα από τα ερείπια του πολέμου και να εισέλθει ξανά στο δρόμο της προοδευτικής ανάπτυξης, προσέφερε φιλοξενία και φροντίδα και σε μια άλλη ευάλωτη και ευπαθή ομάδα προσφύγων. Στα πλαίσια της επιχείρησης «S»,¹⁴⁸ 3200 Ελληνόπουλα¹⁴⁹ της προσφυγιάς μεταφέρθηκαν και φιλοξενήθηκαν αρχικά σε θέρετρα αναψυχής στις ορεινές περιοχές Λόντεκ Ζντρούι (Łądek Zdrój, πάνω από 1000 προσφυγόπουλα), Μπάρντο Σλόνσκιε (Bardo Śląskie, 500 παιδιά), Ντουσνίκι (Duszniki, 350 προσφυγόπουλα), Μιεντζιγκούζε (Międzygórze, 300 παιδιά), Πουακοβίτσε (Płakowice, 500 ανήλικοι πρόσφυγες) και Στσάβνα Ζντρούι (Szawna Zdrój, 800 προσφυγόπουλα σλαβομακεδονικής καταγωγής).¹⁵⁰ Στις πολυτελείς λουτροπόλεις που μέχρι πρόσφατα κατακλύζονταν από εύπορους Γερμανούς που αναζητούσαν χαλάρωση, υπό την επίβλεψη των Κρατικών Εκπαιδευτικών Κέντρων και με την οργανωτική βοήθεια του Πολωνικού Ερυθρού Σταυρού, της Επιτροπής Βοήθειας στο Παιδί και του Συνδέσμου Γυναικών, δημιουργήθηκαν χώροι στέγασης των Ελληνόπουλων.

Στο αρχικό στάδιο της άφιξης των προσφυγόπουλων, οι πολωνικές αρχές αδυνατούσαν να διοργανώσουν ένα κέντρο φιλοξενίας για τόσο μεγάλο αριθμό

¹⁴⁶ Οργανωτική Εντολή αριθ. 00233/ ORG Υπουργού Εθνικής Άμυνας, 14.11. 1949.

¹⁴⁷ Andrzej Paczkowski, Jak Bierut udawał Greka, czyli udział Polski Ludowej w wojnie domowej w Grecji, Newsweek Historia, 13 Απριλίου 2014.

¹⁴⁸ Επιχείρηση «S» (Ειδική) ή «G» (Ελληνική)

¹⁴⁹ Πάνω από το ήμισυ των 3200 προσφυγόπουλων αποτελούσαν παιδιά σλαβομακεδονικής καταγωγής και μικρό ποσοστό βλάχικης καταγωγής. Βλέπε: Anna Kurpiel, Macedońskie "dzieci uchodźcy" z greckiej wojny domowej – zapomniani przybysze na powojenny Dolny Śląsk, „Pamięć i Przyszłość” nr 9, 2014 (http://www.pamieciprzyszlosc.pl/files/0003/1295/KW_pip_nr_9_s24.pdf)

¹⁵⁰ Mieczysław Wojecki, Ludność grecka w Polsce Ludowej, Przegląd Geograficzny, T. 47, 764.

παιδιών, παράλληλα όμως επιθυμούσαν να εξασφαλίσουν τις κατάλληλες συνθήκες για την ανάρρωσή τους και την επούλωση των πληγών από τον αιματηρό πόλεμο και το μακρινό ταξίδι. Τα προσφυγόπουλα συγκεντρώνονταν στις απομονωμένες και ήρεμες λουτροπόλεις και υποβάλλονταν σε καραντίνα και θεραπείες ανάκαμψης της υγείας τους και απογραφή.¹⁵¹ Η οργάνωση και η λειτουργία των παιδικών σταθμών πραγματοποιήθηκε σε συνθήκες άκρας μυστικότητας, ενώ το παιδαγωγικό και βοηθητικό προσωπικό υποχρεώθηκε να υπογράψει δέσμευση για την τήρηση εχεμύθειας που αφορούσε την εθνικότητα και τον αριθμό των τέκνων, εξαιτίας της διχογνωμίας γύρω από την απομάκρυνση από το ελληνικό έδαφος των προσφυγόπουλων και των ανησυχιών περί διπλωματικών επιπτώσεων που θα προκαλούσε ενδεχόμενη αποκάλυψη της πολωνικής συμμετοχής στο παιδομάζωμα.

Στα τέλη του 1949 έκλεισαν τα προσωρινά κέντρα φιλοξενίας στις λουτροπόλεις και κατόπιν αιτήματος του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, οργανώθηκαν υπό την επίβλεψη του Υπουργείου Παιδείας, κέντρα πρόνοιας και εκπαίδευσης, σχολεία και παιδικοί σταθμοί στην κεντρική παιδούπολη του Ζγκοζέλετς (Zgorzelec) και του Πολίτσε (Police). Οι παιδικοί σταθμοί εφοδιάστηκαν με πλήρη εξοπλισμό και στελεχώθηκαν με εκπαιδευτικό προσωπικό στα πλαίσια ενός σχεδιασμένου συστήματος εκπαίδευσης που συνδύαζε την ανάγκη διατήρησης της ελληνικότητας με την ενσωμάτωση των προσφυγόπουλων στο κοινωνικό και πολιτιστικό σύστημα της χώρας υποδοχής¹⁵². Σύμφωνα με μαρτυρίες προσφυγό-πουλων, οι αρχές των παιδικών κέντρων υπέβαλλαν τους μαθητές σε κομμουνιστικό δογματισμό και παράλληλη στρατιωτική εκπαίδευση.¹⁵³

Το εκπαιδευτικό κέντρο στο Ζγκοζέλετς, στην συνοικία Ούιαζντ (Ujazd), δημιουργήθηκε την 1^η Σεπτεμβρίου 1949 σε χώρους που προπολεμικά στέγαζαν 5 στρατώνες για αιχμαλώτους πολέμου της Wehrmacht. Τα μικρά προσφυγόπουλα,

¹⁵¹ Anna Kurpiel, Macedońskie "dzieci uchodźcy" z greckiej wojny domowej – zapomniani przybysze na powojenny Dolny Śląsk, „Pamięć i Przyszłość” nr 9, 2014.

¹⁵² Jerzy Szewczyk, 60 lat greckiej emigracji, Pro Libris. - 2008, nr 3, 32

¹⁵³ S. Gagaczowski, Pożegnanie z ojczyzną, Lublin 2007, 93-95.

μετά από απόφαση του 22^{ου} Τμήματος της Κεντρικής Επιτροπής του Ενοποιημένου Πολωνικού Εργατικού Κόμματος και της Γενικής Συνέλευσης του Συνδέσμου Γυναικών, μεταφέρθηκαν το 1950 και φιλοξενήθηκαν στους «λευκούς» και «κόκκινους στρατώνες» του κέντρου «Νίκος Ζαχαριάδης», ενώ τα Ελληνόπουλα ηλικίας 14-18 ετών εγκαταστάθηκαν στο κέντρο «Παπαρήγας». Εκτός από τα 14 εκπαιδευτικά κέντρα, διοργανώθηκε βρεφικός σταθμός, δημοτικό σχολείο, μια επαγγελματική σχολή, παιδαγωγικό λύκειο και νοσοκομείο. Στο κέντρο της πόλης λειτούργησε επίσης ένα είδος θεραπευτηρίου για την ανάπαυση και την ανάρρωση περίπου 60 ανήλικων προσφύγων.¹⁵⁴

Το κέντρο του Πολίτσε ιδρύθηκε τον Σεπτέμβριο του 1952 στα εκκενωμένα κτίρια της πρώην γερμανικής εργατικής συνοικίας και του εργοστασίου παραγωγής συνθετικού πετρελαίου και βάσει της αρχής της ετεροδικίας που εφαρμοζόταν απαγορευόταν η είσοδος σε μη εξουσιοδοτημένα άτομα. Το κέντρο του Πολίτσε προσέφερε ιδιαίτερα υψηλές συνθήκες διαβίωσης, γεγονός που προκαλούσε την έντονη επίκριση από πλευράς τμήματος της πολωνικής κοινωνίας, που διαβίωνε σε πενιχρές συνθήκες. Στην Κάτω Σιλεσία τέθηκαν ταυτόχρονα σε λειτουργία 10 εκπαιδευτικά κέντρα και βρεφικοί σταθμοί.

Στη νότια Πολωνία, οι αρχές του φημισμένου παραθεριστικού και ιαματικού κέντρου Ράμπκα (Rabka), 60 χιλιόμετρα από την Κρακοβία, οργάνωσαν παιδικό σταθμό για τη φιλοξενία περίπου 100 παιδιών με διάφορα προβλήματα υγείας. Χαρακτηριστική και αντιπροσωπευτική άποψη για τις συνθήκες ζωής των προσφυγόπουλων στην Πολωνία, εξέφρασε το 1975 ο Έλληνας δάσκαλος Νίκος Μαλουσάρης,·: *«Η διατροφή, ο ρουχισμός, η στέγαση, η υγειονομική υπηρεσία ήταν άριστα. Μπορούμε να πούμε με πεποίθηση ότι δεν είχαν όρια»*.¹⁵⁵

Ως χώρα υποδοχής η Πολωνία βοήθησε επίσης υλικά και ηθικά στην οργάνωση και λειτουργία των ελληνικών σχολείων,¹⁵⁶ ενώ παράλληλα

¹⁵⁴ Anna Kurpiel, *Uchodźcy z greckiej wojny domowej na Dolnym Śląsku - zarys problematyki*, Ziemia Zachodnie – historia i perspektywy, Wrocław 2012, 160.

¹⁵⁵ Θανάσης Μητσόπουλος, *Μείναμε Έλληνες*, Αθήνα 1979, 47 – 48.

¹⁵⁶ Ιδιομορφία του ελληνικού προγράμματος στην Πολωνία σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες υποδοχής ήταν ότι στις αρχικές τάξεις του δημοτικού σχολείου διδάσκονταν

χρηματοδότησε την εκπαίδευση σε όλες τις βαθμίδες του πολωνικού εκπαιδευτικού συστήματος, προσφέροντας τεχνική και πανεπιστημιακή μόρφωση στα προσφυγόπουλα.

Ως κέντρο διαμονής των ενήλικων προσφύγων επιλέχθηκε η περιοχή της Κάτω Σιλεσίας στη νοτιοδυτική Πολωνία και κυρίως η πόλη του Ζγκοζέλετς, όπου εγκαταστάθηκε η πλειοψηφία των Ελλήνων (περίπου 14 χιλιάδες άτομα), οι οποίοι κατοίκησαν τα ερημωμένα εδάφη που ανέκτησε η Πολωνία από τη Γερμανία βάσει της συνθήκης της 6ης Ιουλίου 1950. Οι Έλληνες εποίκησαν επίσης τις πόλεις Γιελένια Γκούρα (Jelenia Góra), Καμιέννα Γκούρα (Kamienna Góra), Βάουμπριχ (Wałbrzych), Λεγκνίτσα (Legnica), Βρότσλαβ (Wrocław) Πόζναν, Κρακοβία, Γδύνια (Gdynia), Στεττίνο, Πολίτσε (Police) και τις κωμόπολεις Κροστσιένκο (Krościenko), Λισκοβάτε (Liskowate), Τσιάνιετς (Trzcianiec), Βοϊτκόβα (Wojtkowa), Μοτσάρι (Moczary) και Γκραζιόβα (Graziowa), όπου τους παραχωρήθηκαν για καλλιέργεια και εκμετάλλευση αγροκτήματα αρκετών εκταρίων.¹⁵⁷

Στα τέλη του 1949 στο Ζγκοζέλετς ιδρύθηκε η λεγόμενη «Ελληνική Δημοκρατία»¹⁵⁸, δηλαδή το μεγαλύτερο κέντρο υποδοχής και εγκατάστασης Ελλήνων στους οποίους εκχωρήθηκαν 200 περίπου όμορα κτίρια, ανακαινισμένα και εκσυγχρονισμένα από το «Κέντρο Εργατικών Αδειών – Ειδική Επιχείρηση» (FWP-AS), ειδικός Οίκος Πρόνοιας για τους ηλικιωμένους, ενώ για τους ανάπηρους ο Εργατικός Συνεταιρισμός «ΔΕΛΤΑ» που κατασκεύαζε είδη σαγματοποιίας και απασχόλησε πάνω από 300 άτομα με ειδικές ανάγκες. Οι Έλληνες εργάστηκαν επίσης σε μονάδες παραγωγής και επεξεργασίας γυαλιού στις περιοχές Κουνίτσε (Kunice) και Βιμιέρκι (Wymierki), σε κέντρα παραγωγής ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών LZAE Mera –Lume

αρχικά μόνο μαθήματα στην ελληνική γλώσσα, ενώ στη συνέχεια το σχολικό πρόγραμμα εμπλουτιζόταν με τη διδασκαλία της πολωνικής γλώσσας.

¹⁵⁷ Andrzej Maryanski, *Mniejszość grecka w województwie rzeszowskim*, *Czasopismo geograficzne*, 1962, 363.

¹⁵⁸ Anna Kurpiel, *ό.π.*, 161.

κλπ.¹⁵⁹ Στο Ζγκοζέλετς, έδρευαν και οι κεντρικές αρχές της προσφυγικής ένωσης των Ελλήνων, όπως και η σύνταξη και ο εκδοτικός οίκος της εφημερίδας «Δημοκράτης» που εκδιδόταν στην ελληνική και σλαβομακεδονική γλώσσα.

Η συνεχιζόμενη στρατιωτικοποίηση της πόλης ως παραμεθόριας περιοχής και η πλήρης ικανοποίηση της ζήτησης εργατικού δυναμικού οδήγησαν στη μετακίνηση τμήματος του προσφυγικού πληθυσμού στα βιομηχανικά κέντρα στην περιοχή του Βρότσλαβ, στα λιμάνια της Βαλτικής Θάλασσας ή στις νοτιοανατολικές αγροτικές περιοχές της οροσειράς Μπιεστσάντι (Bieszczady). Η εποίκηση των εδαφών του Ουστσίκι Ντόλνε (Ustrzyki Dolne), που σήμερα αποτελεί τον τερματικό σταθμό της σιδηροδρομικής γραμμής στην Πολωνία και βρίσκεται σε απόσταση 23 χιλιομέτρων από τα πολωνο-ουκρανικά σύνορα ξεκίνησε το Δεκέμβριο του 1951 και διήρκησε έως τα μέσα του Απριλίου 1952.

Ως τόπος μετεγκατάστασης για περίπου 2000 Έλληνες αγρότες επιλέχθηκε το Κροστσιένκο (Krościenko), που ονομάστηκε από τους Έλληνες «Νέα Ζωή» ή χωριό «Νίκου Μπελογιάννη». Είχε αποκτηθεί από την Πολωνία μετά την μεταπολεμική ανταλλαγή πληθυσμού στις παραμεθόριες περιοχές με την ΕΣΣΔ, κατόπιν απόφασης της κυβέρνησης τον Νοέμβριο του 1951. Στα μέσα του 1952 το Κροστσιένκο και τα γύρω χωριά κατοικήθηκαν από 2000 άτομα, φτάνοντας τους 3000 κατοίκους το 1953. Οι Έλληνες πρόσφυγες δεν ήταν μόνο οι πρώτοι που κατοίκησαν τα ανακτηθέντα εδάφη έκτασης περίπου 480 τετραγωνικών χιλιομέτρων, αλλά στο διάστημα 1956-1957 υπήρξαν οι μοναδικοί που ανέλαβαν εξ' ολοκλήρου την ευθύνη για την ανάπτυξη της περιοχής. Παρά το γεγονός ότι δεν είχαν πολωνική υπηκοότητα, κατέλαβαν ηγετικές και διευθυντικές θέσεις στα τοπικά όργανα εξουσίας και συνέβαλλαν στην μεταπολεμική αναζωογόνηση των ακριτικών εκτάσεων. Οι πρόσφυγες αξιοποίησαν τις εγκαταλειμμένες εγκαταστάσεις, καλλιεργούσαν την άγονη γη, εξέτρεφαν αγελάδες, αλλά κυρίως

¹⁵⁹ Αρχικά τα έξοδα παραμονής των Ελλήνων στην Πολωνία (στέγαση, ένδυση, διατροφή, ιατρική περίθαλψη) καλύπτονταν από το πολωνικό κράτος και σύμφωνα με εκτιμήσεις, το κόστος που χρηματοδοτήθηκε από το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Πρόνοιας για τα έτη 1948-1954 ανερχόταν στα 14 εκατομμύρια ζλότυ ετησίως, ενώ για το χρονικό διάστημα 1954-1956 στα 26 εκατομμύρια ζλότυ.

αιγοπρόβατα, απασχολήθηκαν κυρίως στις Κρατικές Γεωργικές Εκμεταλλεύσεις (PGR) και συνεταιρισμούς παραγωγής¹⁶⁰ και οργάνωσαν ελληνικό σχολείο και ορθόδοξη εκκλησία.

Συνοψίζοντας τις πληροφορίες για την είσοδο, την υποδοχή και την εγκατάσταση των Ελλήνων προσφύγων στην Πολωνία, σύμφωνα με τον μελετητή του Ελληνικού προσφυγικού ζητήματος, Μιετσίσουαβ Βοϊέτσκι (Mieczysław Wojecki), η οργανωμένη μεταφορά των Ελλήνων προσφύγων πραγματοποιήθηκε από τις πολωνικές αρχές σε τρία χρονολογικά στάδια και εκτός από τους αντάρτες του ΔΣΕ που έφθασαν μέσω θαλάσσιας οδού από τα λιμάνια της Αλβανίας περιλάμβανε και άμαχο ανήλικο πληθυσμό που μετακινήθηκε πρωτίτερα.

Στο πρώτο κύμα της ελληνικής μαζικής εξόδου στη διάρκεια των εμφυλίων συγκρούσεων (1948-1949) συγκαταλέχτηκαν 3105 προσφυγόπουλα ηλικίας έως 12 ετών που κατάγονταν από διάφορα μέρη της σπαρασσόμενης από τις συρράξεις Βόρειας Ελλάδας¹⁶¹ και έφθασαν σε δύο ομάδες οδικώς από τη Γιουγκοσλαβία.¹⁶²

Το δεύτερο κύμα (1949-1950) συμπεριέλαβε αντάρτες και αστικό πληθυσμό, συνολικά 9282 ενήλικες, κυρίως αντάρτες του Γράμμου και του Βίτσι, εκ των οποίων 7102 άτομα μετατοπίστηκαν από την Αλβανία και 2180 από τη Βουλγαρία. Οι μεταναστευτικές κινήσεις ολοκληρώθηκαν την περίοδο 1950-1956, όταν στα πλαίσια της επιχείρησης του Πολωνικού Ερυθρού Σταυρού που είχε ως στόχο την επανένωση των οικογενειών που διασκορπίστηκαν σε διάφορες χώρες κατά τη διάρκεια της πρώτης εγκατάστασής τους, έφθασαν στο πολωνικό έδαφος

¹⁶⁰ Maria Biernacka, *Osady uchodźców greckich w Bieszczadach*, Etnografia Polska, 1973, 83-93

¹⁶¹ Mieczysław Wojecki, *Uchodźcy polityczni z Grecji w Polsce 1948-1975*, Jelenia Góra, 1989, 18.

¹⁶² Η πρώτη ομάδα με 1013 παιδιά έφτασε τον Σεπτέμβριο-Οκτώβριο του 1948 και τοποθετήθηκε στο Λόντεκ Ζντρούι, ενώ τον Απρίλιο του 1959 έφθασε η δεύτερη ομάδα με 2092 προσφυγόπουλα και εγκαταστάθηκε στο Σολίτσε Ζντρούι. Συνολικά στην Πολωνία έφθασαν 3105 προσφυγόπουλα, αριθμός που ανταποκρινόταν στο 25% του ελληνικού πληθυσμού στην Πολωνία. M. Wojecki, *Uchodźcy polityczni z Grecji w Polsce 1948-1975*, Jelenia Góra 1989, 20.

378 πρόσφυγες και 452 προσφυγόπουλα¹⁶³. Στα πλαίσια της οικογενειακής επανένωσης, το 1950, έφτασαν στην Πολωνία από τη Βουλγαρία οι πρώτοι συγγενείς, που κατάγονταν από τον Έβρο, ενώ ακολούθησαν μεταφορές συγγενικών προσώπων από την Τσεχοσλοβακία (623 άτομα) και από την Ουγγαρία (206 άτομα).¹⁶⁴

Καθ' όλη τη διάρκεια του μεταναστευτικού ρεύματος (1948-1956) 13.216 Έλληνες και Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες έφθασαν στην Πολωνία¹⁶⁵ - το 76,6% του προσφυγικού πληθυσμού μεταφέρθηκε δια της θαλάσσιας οδού από την Αλβανία, ενώ το 23,4% με σιδηροδρομικούς συρμούς μέσω Γιουγκοσλαβίας και Ουγγαρίας.¹⁶⁶

Ανακεφαλαιώνοντας, σύμφωνα με άλλον ερευνητή του ελληνικού προσφυγικού ζητήματος Καζίμιεζ Πούντουο (Kazimierz Pudło), η παρουσία και η κοινωνική ενσωμάτωση των Ελλήνων προσφύγων της Πολωνίας κατηγοριοποιείται και διαιρείται σε τέσσερις χρονικές περιόδους.¹⁶⁷

→**1948-1952:** Οι πρόσφυγες αποκτούν πολιτικό άσυλο στην Πολωνία, βάσει του άρθρου 75 του Πολωνικού Συντάγματος¹⁶⁸. Τρέφουν ενδόμυχα μια βαθιά ελπίδα για άμεση επιστροφή στην πατρίδα και συνέχιση του αγώνα. Τα προσφυγόπουλα και οι ενήλικες διαμένουν σε διαφορετικούς προσφυγικούς καταυλισμούς, σε απομόνωση από την πολωνική κοινωνία και προσπαθούν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες του πολιτικού, κοινωνικού και διοικητικού συστήματος που τους περιβάλλει, περνώντας ταυτόχρονα από μια διαδικασία σωματικής και ψυχικής αποκατάστασης αλλά και αναπροσανατολισμού. Συχνά οι αντιλήψεις των προσφύγων για τα κομμουνιστικά ιδεώδη συγκρούονται με την πραγματικότητα και οδηγούν σε μεταβολές στην συνείδησή τους, ενώ οι διαφορετικές

¹⁶³ Jerzy Szewczyk, ό.π., 32

¹⁶⁴ Mieczysław Wojecki, ό.π., 313.

¹⁶⁵ Εξαιτίας της άγνοιας των μελετητών για τις εθνοτικές και θρησκευτικές διαφορές μεταξύ Ελλήνων και Σλαβομακεδόνων αρχικά συγκαταλέχθηκαν σε μια εθνοτική ομάδα.

¹⁶⁶ Mieczysław Wojecki, ό.π., 764.

¹⁶⁷ Kazimierz Pudło, *Uchodźcy polityczni z Grecji w Polsce (1948–1995), Mniejszości narodowe w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1999

¹⁶⁸ "AAN, KC PZ PR 237 XX II - 43 I.

μορφολογικές και κλιματολογικές συνθήκες προκαλούν την αίσθηση της απάθειας, της απομόνωσης και του εκπατρισμού.¹⁶⁹ Οι πρόσφυγες διακατέχονται από το αίσθημα μιας ιδιότυπης προσωρινότητας, που μετατρέπεται σε μόνιμη κατάσταση ζωής. Οι πολωνικές αρχές αποβλέπουν στη διασφάλιση της μυστικότητας της παρουσίας των Ελλήνων στο πολωνικό έδαφος και κρατούν την εγκατάσταση των προσφύγων μυστική από τη διεθνή κοινότητα.

→ **1953-1956:** Σβήνει η ελπίδα για έναν άμεσο επαναπατρισμό και γίνεται αποδεκτή η απόφαση για μια παρατεταμένη εγκατάσταση σε διάφορες περιοχές της Πολωνίας¹⁷⁰. Η εποίκηση της γης που απέκτησε η Πολωνία από τους γείτονές της και εκχώρησε στους πρόσφυγες δημιούργησε ευνοϊκές συνθήκες διαμονής, εξαιτίας της ύπαρξης μεγάλων εκτάσεων γαιών και παραγωγικών βιομηχανικών εγκαταστάσεων ή συνεταιρισμών που είχαν έλλειψη από εργατικά χέρια και χαρακτηρίζονταν από χαμηλή πυκνότητα πληθυσμού¹⁷¹. Οι πρόσφυγες περιβάλλονται από την πολωνική πρόνοια, ενσωματώνονται στο πρόγραμμα στεγαστικής αποκατάστασης, λαμβάνουν δωρεάν περίθαλψη και εκπαίδευση και εντάσσονται στο σύστημα συνταξιοδότησης. Οι αρχές της Λαϊκής Δημοκρατίας της Πολωνίας αποσύρονται σταδιακά από τη τήρηση του μυστικού χαρακτήρα της παραμονής των Ελλήνων, παρέχουν ίσα δικαιώματα σε όλους τους πολίτες επιχειρούν να τους ενσωματώσουν στην πραγματικότητα της Λαϊκής Δημοκρατίας της Πολωνίας. Το 1950 στο Ζγκοζέλετς ιδρύεται το Γραφείο Ελληνικής Κοινότητας, με πρωτοβουλία του οποίου εκδίδεται η προσφυγική καθημερινή εφημερίδα των Ελλήνων της Πολωνίας. Η έκδοση του «Δημοκράτη» (4.6.1950), αφιερωμένη στις δυσκολίες ενσωμάτωσης των προσφύγων και στη διατήρηση των δεσμών των εκπατρισμένων με την Ελλάδα, συνοδεύεται από τον

¹⁶⁹ Μεταξύ των 136 διαταγμάτων που εκδόθηκαν κατά το χρονικό διάστημα 1947-1963 και αφαιρούσαν την ελληνική ιθαγένεια, υπήρξε και το Ψήφισμα ΛΖ' περί αποστερήσεως της Ελληνικής ιθαγένειας προσώπων αντεθνικών δρώντων εις το εξωτερικό, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδας, Τεύχος Πρώτων, Αριθμός Φύλλου 267, Αθήνα, 7.12.1947.

¹⁷⁰ Mieczysław Wojecki, ό.π., 47.

¹⁷¹ Jacek Knopek, O osadnictwie Greków i Macedończyków na Ziemiach Odzyskanych po II wojnie światowej. Przemiany społeczne, kwestie narodowościowe i polonijne, Toruń 1994, 150.

«Μαθητικό Δημοκράτη», τον Δημοκράτη των Νέων και τα «Γράμμα και Τέχνη». Στις 13.12.1953 ιδρύεται η Ένωση Πολιτικών Προσφύγων από την Ελλάδα «Νίκος Μπελογιάννης» και αρχίζουν οι προετοιμασίες για την αποκατάσταση και αφομοίωση των προσφύγων. Ξεκινούν τα προγράμματα εκμάθησης της πολωνικής γλώσσας και της απασχόλησης των προσφύγων σε βιομηχανικά κέντρα της Πολωνίας. Από την 1^η Απριλίου 1953 έως το 1956 ο Ραδιοφωνικός Σταθμός της Βαρσοβίας μεταδίδει στην ελληνική γλώσσα τις εκπομπές του που απευθύνονται στους πρόσφυγες, ενώ από το 1955, με πρωτοβουλία του Συμβουλίου της πόλης του Βρότσλαβ μεταδίδονται για τους εργαζομένους του εργοστασίου κατασκευής αμαξοστοιχιών Pafawag ελληνόγλωσσες εκπομπές. Το 1953, οι πολωνικές αρχές χορηγούν στους Έλληνες πολωνικές κομματικές ταυτότητες, ενώ τα Ελληνόπουλα, πρώην μέλη της Ενιαίας Πανελλαδικής Οργάνωσης Νέων (Ε.Π.Ο.Ν.) εντάσσονται στην Ένωση Πολωνικής Νεολαίας (ZMP). Παράλληλα, παρά τις επίσημες διαβεβαιώσεις περί κοινού αγώνα κατά του ιμπεριαλισμού, οι Έλληνες πρόσφυγες βρίσκονταν υπό την παρακολούθηση των οργάνων του Δ' Τμήματος της Α' Διεύθυνσης του Υπουργείου Δημόσιας Ασφάλειας στα πλαίσια της επιχείρησης υπό το κρυπτόνυμο «R.O. Południe» («Νότος»).

¹⁷² Οι δημοσιογράφοι της εφημερίδας «Δημοκράτης», οι αεροπόροι, οι ναυτικοί και οι εργαζόμενοι στο εργοστάσιο Pafawag τέθηκαν υπό στενή παρακολούθηση των οργάνων ασφαλείας. Η μελέτη των εγγράφων που φυλάσσονται στα πολωνικά αρχεία αποκαλύπτει μια διαφορετική αντιμετώπιση των Ελλήνων έναντι των Σλαβομακεδόνων. Οι πολωνικές υπηρεσίες στρέφονταν εναντίον της «τιτοϊκής» προπαγάνδας και παρουσίαζαν τον ηγέτη της Γιουγκοσλαβίας ως προδότη του κομμουνισμού και συνεργάτη του καπιταλισμού. Εξαιτίας της σλάβικης καταγωγής και των επαφών με τις οικογένειες τους στην Γιουγκοσλαβία, οι Σλαβομακεδόνες συγκαταλέγοντας *a priori* ως υποστηρικτές του Τίτο και ταυτόχρονα προδότες της Λαϊκής Πολωνίας. Στο αρχικό στάδιο της παραμονής των προσφύγων (έως το 1965) η

¹⁷² Jarosław Syrnyk, Rozpracowanie środowiska greckiego i macedońskiego na Dolnym Śląsku przez organy bezpieczeństwa w latach 1949-1989, 2009, 259-280.

κομμουνιστική προπαγάνδα χαρακτήριζε τους Έλληνες «ήρωες αγωνιστές για την ελευθερία», ενώ τους Σλαβομακεδόνες «προβοκάτορες του Τίτο».¹⁷³

→ **1957-1974:** Πραγματοποιείται η διαδικασία της αφομοίωσης και της πλήρους προσαρμογής στις πολωνικές συνθήκες ζωής. Η αρχική ανασφάλεια επιβραβεύεται με την εκπαιδευτική ή επαγγελματική επιτυχία και την κοινωνική άνοδο των Ελλήνων προσφύγων. Παράλληλα εξελίσσεται η διαδικασία του εκφυλισμού των γενεών και διάσπασης των εθνικών/τοπικών ομάδων. Μεγάλος αριθμός προσφύγων σλαβομακεδονικής καταγωγής, έχοντας εγκαταλείψει την ελπίδα για επιστροφή στην Ελλάδα αποχωρεί από την Πολωνία και μειώνεται ο αριθμός των προσφύγων κατά 35%. Ως επακόλουθο των αλλαγών που δρομολογήθηκαν στο 2ο συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης και με τον τερματισμό της διαμάχης μεταξύ της ΕΣΣΔ και της Γιουγκοσλαβίας, το 1956, καταγράφεται σημαντικό μεταναστευτικό ρεύμα και 5.300 Σλαβομακεδόνες παλιννοστούν στη Δημοκρατία της Μακεδονίας στα πλαίσια της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας. Τη δεκαετία του 70, μετά τον επαναπατρισμό των Σλαβομακεδόνων, ο αριθμός των προσφύγων που χαρακτηρίζονταν Έλληνες μειώθηκε από τις 12,4 χιλιάδες στις 7,7 χιλιάδες.

Οι Έλληνες πρόσφυγες που έμειναν στην Πολωνία, στράφηκαν προς την ανάπτυξη και τη διάχυση της κοινωνικής και πολιτιστικής δραστηριότητας τους. Το 1957 άρχισε να λειτουργεί η μεγαλύτερη προσφυγική Λέσχη στην Πολωνία στην πλατεία Ελευθερίας του Βρότσλαβ, στεγάζοντας προσφυγικές πρωτοβουλίες και εκδηλώσεις, συνεδριάσεις του Κεντρικού Συμβουλίου και πανπροσφυγικές συγκεντρώσεις. Ταυτόχρονα επισφραγίζεται η αφομοίωση των προσφύγων με την εφαρμογή της θεσμικής και νομικής εξομοίωσης των Ελλήνων με τους Πολωνούς πολίτες¹⁷⁴. Σύμφωνα με δημογραφικά στοιχεία του 1974, η

¹⁷³ Anna Kurpiel, ό.π., 165.

¹⁷⁴ Οι Έλληνες αποκτούν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις με τους Πολωνούς υπηκόους, σύμφωνα με τις αποφάσεις του υπ' αριθμού 290 Νόμου της 12.11.1965 (ΦΕΚ της Πολωνικής Λαϊκής Δημοκρατίας αριθμ. 46), με εξαίρεση το δικαίωμα απόκτησης ακινήτων.

Πολωνία ήταν η τρίτη χώρα υποδοχής και φιλοξενίας των Ελλήνων, μετά την ΕΣΣΔ και την Τσεχοσλοβακία, όπου ζούσαν 8702 Έλληνες.¹⁷⁵

→ **1975-1995:** Μετά την πτώση της δικτατορίας και την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα δημιουργούνται ευνοϊκές συνθήκες για την επανεισδοχή στην Ελλάδα και 5,5 χιλιάδες Έλληνες εκπατρισμένοι εγκαταλείπουν την Πολωνία. Παράλληλα στα τέλη της δεκαετίας του '70 ολοένα και περισσότεροι πρόσφυγες εγκαταλείπουν τα προσφυγικά κέντρα για να εγκατασταθούν σε όλη τη χώρα και να ξεκινήσουν μια αυτόνομη ζωή. Στα τέλη της δεκαετίας του '90 απέμειναν περίπου 4,5 χιλιάδες Έλληνες και 200 Σλαβομακεδόνες κυρίως στην κάτω Σιλεσία και στην περιοχή του Ζέσουφ.

Κατά γενική ομολογία, το καθεστώς της Λαϊκής Πολωνίας, αν λάβει κανείς υπόψη του ότι η χώρα ήταν ολοσχερώς κατεστραμμένη από τον πόλεμο και δεν συμπεριλήφθηκε σε κανένα διεθνές σχέδιο ανασυγκρότησης, στα πλαίσια μυστικής επιχείρησης, φιλοξένησε με υποδειγματικό τρόπο τους Έλληνες πρόσφυγες, προσφέροντάς τους ευνοϊκές συνθήκες ομαλής μετάβασης από την τραγωδία του πολέμου σε ένα στάδιο αποκατάστασης και προοδευτικής εξέλιξης.

¹⁷⁵ Mniejszość grecka na Pomorzu Gdańskim po II wojnie światowej, [w:] Tożsamość kulturowa. Szkice o mniejszościach narodowych na Pomorzu Gdańskim, red. A. Chodubski i A. Waśkiewicz, Gdańsk 2001, t. 1, s. 56-63. Σύμφωνα με τον ερευνητή, στη νομαρχία του Βρότσλαβ ζούσαν 583 άτομα (67,15%), στο Στεττίνο 955 (10,97%), στο Ζέσουφ 620 άτομα (7,12%), στο Γκντανσκ 347 άτομα (3,99%), στη Βαρσοβία 220 άτομα (2,53%), στη Κρακοβία 210 (2,41%), στο Κατοβίτσε 172 άτομα (1,98%), στο Πόζναν 112 άτομα (1,29%), στη Ζιελόνια Γκούρα 64 άτομα (0,74%) και στο Λότζ 44 άτομα (0,51%).

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΛΒΑΝΙΑ

Ηλίας Γ. Σκουλίδας*

Η έρευνα για τους πολιτικούς πρόσφυγες, όπως είναι γνωστό, υπήρξε ιδιαίτερα γόνιμη στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα, ως απότοκη συνέπεια του νέου ενδιαφέροντος για τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο με τις διεπιστημονικές προσεγγίσεις αλλά και την αναγνώριση των διεθνών διαστάσεών του.¹⁷⁶

Η συγκεκριμένη εργασία προσπαθεί αφενός να πραγματευθεί την υπάρχουσα βιβλιογραφία¹⁷⁷ και αφετέρου να εντάξει στην έρευνα νέες αρχειακές διαθεσιμότητες με τη χρήση των αλβανικών κρατικών αρχείων. Εστιάζει στη μελέτη των προσφύγων που παρέμειναν στην Αλβανία μετά την αποχώρηση των μαχητών του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας.¹⁷⁸

Το πόσοι και ποιοι υπήρξαν πολιτικοί πρόσφυγες εξαρτάται από ποιους προσμετράμε, ως βάση παραμένει η έκθεση του Βασίλη Μπαρτζιώτα στην Τρίτη Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ τον Οκτώβριο του 1950, η οποία κατέγραψε 55.581 άτομα, χωρίς να περιλαμβάνει τα στοιχεία για τη Γιουγκοσλαβία.¹⁷⁹ Οι αριθμοί για την

* Ο Ηλίας Σκουλίδας είναι επίκουρος καθηγητής στο ΤΕΙ Ηπείρου

¹⁷⁶ Για την εννοιολογική ασάφεια του όρου «πολιτικός πρόσφυγας» βλ. Κατερίνα Τσέκου, *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Ανατολική Ευρώπη, 1945-1989*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, 18-20.

¹⁷⁷ Βιβλιογραφία για τους πολιτικούς πρόσφυγες βλ. Κατερίνα Τσέκου, ό.π., και Στάθης Ν. Καλύβας – Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια πάθη. 23 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον Εμφύλιο*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2015, 472-474.

¹⁷⁸ Το ζήτημα δεν μπορεί να ολοκληρωθεί με το παρόν κείμενο, το οποίο φιλοδοξεί να είναι η αρχή μιας ευρύτερης μελέτης για τους πολιτικούς πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Αλβανία.

¹⁷⁹ Ο Μιχαηλίδης αναφέρει περίπου είκοσι χιλιάδες Σλαβομακεδόνες βλ. Ιάκωβος Μιχαηλίδης, «Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας», στο Ευτυχία Βουτυρά – Βασίλης Δαλκαβούκης – Νίκος Μαραντζίδης – Μαρία Μποντίλα (επιμ.), *Το όπλο παρά πόδα. Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2005, 33-34 και 39-43.

περίπτωση της Αλβανίας, δεν είναι συγκεντρωτικοί, καθώς σύντομα αποδείχθηκε ένας ενδιάμεσος σταθμός στο ταξίδι προς άλλους προορισμούς. Υπενθυμίζουμε ότι στις 29 Αυγούστου 1949 το μεγαλύτερο μέρος του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, όπως και η ηγεσία του ΚΚΕ διέφυγαν σε αλβανικό έδαφος, ενώ στις 30 Αυγούστου τα ελληνικά κυβερνητικά στρατεύματα είχαν προωθηθεί στα ελληνοαλβανικά σύνορα.¹⁸⁰ Ενδεικτικά υπάρχει η μαρτυρία ότι στα τέλη Αυγούστου 1949 περίπου δέκα χιλιάδες μαχητές του ΔΣΕ αναζήτησαν καταφύγιο στην Αλβανία στην περίοδο που έχει χαρακτηριστεί ως «αλβανικοί μήνες» του ΔΣΕ, δηλαδή από το Σεπτέμβριο έως το Δεκέμβριο του 1949.¹⁸¹

Πρόσφυγες στην Αλβανία υπήρξαν και σε προηγούμενα έτη της δεκαετίας του 1940. Αποδεχόμενοι την προσπάθεια περιοδολόγησης στην ιστορία της εγκατάστασης των προσφύγων στα κράτη της «ανατολικής Ευρώπης» ή διαφορετικά στις «Λαϊκές Δημοκρατίες», διακρίνουμε στη φάση της «αισιόδοξης προσφυγιάς», η οποία διαρκεί έως το 1948 και κατά την οποία υπάρχει η σκέψη μιας προσωρινής και σύντομης ως προς τη διάρκεια εξορίας, ένα πρώτο κύμα προσφύγων στην Αλβανία, με σημείο αναφοράς τον μικρό οικισμό στο Ρουμπίκ.¹⁸² Μία πρώτη μαρτυρία έχουμε με την περίπτωση του Χρήστου Δ. Καινούργιου (*Βρασίδας*), ο οποίος τα έτη 1945-1947 έζησε σε στρατόπεδα στην Αλβανία (Ρουμπίκ) και στη Γιουγκοσλαβία (Μπούλκες). Σε αρχικό στάδιο στο Ρουμπίκ αναφέρει ότι οι δραστηριότητες ήταν περισσότερο επιμορφωτικές και παιδαγωγικές με «πολιτικά» και «κομματικά» μαθήματα, ώστε να βελτιωθεί η ιδεολογική και θεωρητική κατάρτιση των στελεχών, ενώ υπήρχαν και ελάχιστες στρατιωτικές ασκήσεις.¹⁸³

¹⁸⁰ Θανάσης Δ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα. Ο Ιμπεριαλισμός της «Μη-επέμβασης»*, Φιλίστωρ, Αθήνα 1997, 503-504.

¹⁸¹ Kostis Karpozilos, "The Defeated of the Greek Civil War. From Fighters to Political Refugees in the Cold War", *Journal of Cold War Studies* 16/3 (2014) 62.

¹⁸² Για τις φάσεις στην εγκατάσταση των προσφύγων βλ. Ήλιος Γιαννακάκης, «Το όπλο παρά πόδα. Η εγκατάσταση των προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες», στο Ευτυχία Βουτυρά – Βασίλης Δαλκαβούκης – Νίκος Μαραντζίδης – Μαρία Μποντίλα (επιμ.), ό.π., 5-7.

¹⁸³ Χρήστος Δ. Καινούργιος, *Στα άδυτα του Εμφυλίου. Στρατόπεδα Ρουμπίκ και Μπούλκες*, Ιωλκός, Αθήνα 2003, 61-63.

Ζήτημα με τεράστιο διεθνές ενδιαφέρον αποτέλεσαν τα παιδιά στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο. Στην Αλβανία προσωρινό καταφύγιο έβρισκαν παιδιά από τις περιοχές της Κόνιτσας και της Καστοριάς, τα οποία οδηγούνταν στην Κορυτσά ή στο Ελμπασάν. Μία άλλη διαδρομή με κατάληξη την Αλβανία ακολουθούσαν παιδιά από τα ελληνόφωνα χωριά της Πίνδου (γύρω από τα Γρεβενά και την Κοζάνη).¹⁸⁴ Τα παιδιά που κατευθύνθηκαν στην Αλβανία αντιμετώπισαν συνθήκες πείνας, καθώς ήταν αναγκασμένα να ζητιανεύουν φαγητό, ώστε να συντηρηθούν. Κάποια προσπάθησαν και ορισμένα κατάφεραν να γυρίσουν στα χωριά τους στην Ελλάδα. Άλλωστε, υπήρχε η αντίληψη ότι έπειτα από σύντομο διάστημα θα επέστρεφαν στα σπίτια τους. Η μεταφορά τους, όμως, από την Αλβανία σε φορτηγά στη Μπίτολα (Βιτώλια/Μοναστήρι) ήταν η αρχή του ταξιδιού τους.¹⁸⁵ Τα περισσότερα παιδιά οδηγούνταν στο σιδηροδρομικό σταθμό της Μπίτολα και στη συνέχεια προωθούνταν στην ανατολική Ευρώπη. Κάποια άλλα επιβιβάζονταν στα αλβανικά λιμάνια, κυρίως στο Δυρράχιο, όπως και ενήλικες πρόσφυγες, σε πολωνικά πλοία, τα οποία, μέσω Γιβραλτάρ, τους μετέφεραν σε πολωνικά λιμάνια, κυρίως στη Γδύνια (Gdynia) ή το Γκντάνσκ ή το Στετίνο (Szczecin).¹⁸⁶ Τον αντίστροφο δρόμο από την Πολωνία στην Αλβανία είχε ακολουθήσει τα προηγούμενα έτη μέρος της βοήθειας προς τον ΔΣΕ.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Riki van Boeschoten – Loring M. Danforth, *Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου. Πρόσφυγες και πολιτική της μνήμης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015, 80-81.

¹⁸⁵ Riki van Boeschoten – Loring M. Danforth, *ό.π.*, 77-78.

¹⁸⁶ Λούτσια Καντλέτσοβα, «"Ελπίζαμε ότι θα γλυτώναμε τον πόλεμο". Τα προσφυγόπουλα στη διαδρομή Ελλάδα- Τσεχοσλοβακία», στο Kateřina Králová – Κώστας Τσίβος (επιμ.), *Στέγνωσαν τα δάκρυά μας. Έλληνες πρόσφυγες στην Τσεχοσλοβακία*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015, ιδιαίτερα 118-129.

¹⁸⁷ Βλ. Νίκος Μαραντζίδης, «Οι αποστολές εφοδίων στον ΔΣΕ. Οι δύο μεγάλες επιχειρήσεις μεταφοράς πολεμικού και άλλου υλικού από τις κομμουνιστικές, τη διετία 1948-49», *Η Καθημερινή*, 29.04.2012, όπου γίνεται αναφορά για το ρόλο του στρατηγού Κόμαρ και αναλυτικότερα στο Νίκος Μαραντζίδης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας (ΔΣΕ), 1946-1949*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, ιδιαίτερα 29-51. Την ευθύνη προώθησης της βοήθειας στο ΔΣΕ από την Αλβανία είχε ο Myftar Tare, βλ. Σταύρος Γ. Ντάγιος, «Ο αλβανικός παράγοντας στη λήξη του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, 1948-1949», στο Ιωάννης Μουρέλος – Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, Ίδρυμα Μελετών

Παράλληλα με τις προαναφερθείσες ομάδες προσφύγων υπήρξαν άνθρωποι που είχαν οδηγηθεί βίαια στην Αλβανία, όταν εκκενώθηκε ο οικισμός τους στο τέλος του πολέμου, καθώς και άνθρωποι που είχαν στρατολογηθεί χωρίς τη θέλησή τους στο ΔΣΕ.¹⁸⁸ Η διοίκηση του ΔΣΕ είχε λάβει την απόφαση για την εκκένωση χωριών στα σύνορα, ιδιαίτερα στην περιοχή του Γράμμου, και τη μεταφορά των κατοίκων τους στην Αλβανία, ως εργατικό δυναμικό για τις μεταφορές, την περίθαλψη των ανταρτών αλλά και την εκτέλεση αμυντικών έργων. Οι κάτοικοι επέστρεψαν στις κατοικίες τους πολλά χρόνια αργότερα και με διαφορετικό τρόπο από αυτόν που είχε σχεδιαστεί.¹⁸⁹

Επιπρόσθετα, υπήρχαν οι αιχμάλωτοι έλληνες αξιωματικοί και στρατιώτες του Εθνικού Στρατού. Το 1953 η αλβανική κυβέρνηση εκτιμά ότι υπήρχαν 385 έλληνες αιχμάλωτοι, από τους οποίους οι 96 αιχμαλωτίστηκαν εντός του αλβανικού εδάφους από τις αλβανικές δυνάμεις και οι 289 μεταφέρθηκαν ως αιχμάλωτοι από τους μαχητές του ΔΣΕ.¹⁹⁰ Στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 επαναπατρίστηκαν αιχμάλωτοι στρατιώτες ή λιποτάκτες, οι οποίοι κρατήθηκαν σε διάφορα στρατόπεδα.¹⁹¹

Η υποχώρηση της ηγεσίας του ΚΚΕ στην Αλβανία μαζί με σημαντικά στρατιωτικά τμήματα δημιούργησε μία σειρά από νέες πραγματικότητες. Το κύριο ερώτημα αποτελούσε εάν θα μπορούσαν να παραμείνουν και να συνεχίσουν τον αγώνα τους από τα αλβανικά εδάφη. Η απόφαση για την αποχώρηση των μαχητών του ΔΣΕ από την Αλβανία ελήφθη στη συνάντηση Στάλιν και Ζαχαριάδη στη λίμνη Ρίτσα (Ritsa) της σοβιετικής Αμπχαζίας.¹⁹² Θεωρήθηκε ότι η παραμονή τους στην Αλβανία έδινε πρόσχημα για επέμβαση

Χερσονήσου του Αίμου – Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, 128 και Βασίλης Κόντης, *Σοσιαλιστικά κράτη και ΚΚΕ στον Εμφύλιο*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012, 264-265.

¹⁸⁸ Riki van Boeschoten – Loring M. Danforth, ό.π., 38 και 388-394.

¹⁸⁹ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, τόμος 2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001, 88-89.

¹⁹⁰ Ευφροσύνη Κολιού, *Η ελληνική μειονότητα στην Αλβανία, 1950-1967*, μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2014, 14-15.

¹⁹¹ Βλ. Αθανάσιος Β. Καλουδιώτης, *Η αιχμαλωσία μου στην Αλβανία του Χότζα (1947-1956)*, Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2003.

¹⁹² Karpozilos, ό.π., 69-70.

των δυτικών δυνάμεων και αποφασίστηκε η ναυτική μεταφορά δώδεκα περίπου χιλιάδων ανθρώπων από το Δυρράχιο. Προκρίθηκε η εγκατάσταση στο σοβιετικό Ουζμπεκιστάν, κυρίως στην Τασκένδη, ενώ όσοι είχαν διαφύγει στη Βουλγαρία, οι άμαχοι, καθώς και οι τραυματίες να μεταφερθούν σε άλλες «Λαϊκές Δημοκρατίες». Με απόλυτη μυστικότητα αποστολές πέντε σοβιετικών, πολωνικών και ρουμανικών εμπορικών πλοίων, φορτηγών, μετέφεραν μυστικά τους αφοπλισμένους αντάρτες του ΔΣΕ από τα λιμάνια της Αλβανίας μέσω Δαρδανελίων στη Σοβιετική Ένωση. Για να αποφευχθεί ο εντοπισμός από αεροπλάνα απαγορευόταν η άνοδος τους στα καταστρώματα των πλοίων σε όλη τη διάρκεια του ταξιδιού.¹⁹³ Άλλα πλοία μετέφεραν πολίτες μέσω του Γιβραλτάρ στο Γκντάνσκ της Πολωνίας και σε άλλα πολωνικά λιμάνια. Οι Πολωνοί συγκέντρωσαν στο Ζγκορζέλετς (Zgorzelec), το ανατολικό τμήμα της πόλης Γκαίρλιτς (Görlitz), το οποίο περιήλθε στην πολωνική επικράτεια, αρχικά τις αποστολές των προσφύγων που έφταναν από τον Σεπτέμβριο του 1949 ως τον Ιανουάριο του 1950 από την Αλβανία, τους περίπου 11.500 πρόσφυγες από την Ελλάδα - 6.000 πρώην μαχητές του ΔΣΕ, 2.000 κατοίκους παραμεθόριων περιοχών που εγκατέλειψαν τα χωριά τους μετά την υποχώρηση του ΔΣΕ, και τα 3.500 παιδιά ηλικίας έως 15-16 ετών, τα οποία η ηγεσία του ΚΚΕ είχε στείλει μέσω Αλβανίας στην Πολωνία από τον Αύγουστο του 1948.¹⁹⁴

Στις 9 Οκτωβρίου 1949 με την επιστροφή Ζαχαριάδη στην Αλβανία, συνεδρίασε η Έκτη Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, η οποία και αποφάσισε να τερματίσει την ένοπλη πάλη. Η ανακοίνωση έγινε μία εβδομάδα αργότερα.¹⁹⁵ Κατά τη διάρκεια της παραμονής των μαχητών του ΔΣΕ στην Αλβανία είχαν

¹⁹³ Τσέκου, ό.π., 47-52, Karpozilos, ό.π., 71-74, Ήλιος Γιαννακάκης, ό.π., 9.

¹⁹⁴ Θανάσης Δ. Σφήκας, «Οι κοινότητες των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στην Πολωνία», στο Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες, καλή πατρίδα... Ελληνικές κοινότητες πολιτικών προσφύγων στην Ανατολική Ευρώπη*, ημερίδα, Αθήνα 13.12.2011, 2-3. Ευχαριστώ θερμά το συγγραφέα που είχε την ευγενή καλοσύνη να μου παραχωρήσει αντίγραφο της ανακοίνωσής του.

¹⁹⁵ Θανάσης Δ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί*, ό.π., 505-506 υποσημείωση 136 όπου και οι αναφορές των Γ. Βοντίτσου-Γούσια και Β. Μπαρτζιώτα. Ουσιαστικά οι αποφάσεις της είχαν αποτυπωθεί στο σύνθημα που επικράτησε, «το όπλο παρά πόδα».

προκύψει τριβές μεταξύ του αλβανικού και του ελληνικού κόμματος (Κόμμα Εργασίας της Αλβανίας¹⁹⁶ και ΚΚΕ). Περισσότερο ως αφορμή εκλαμβάνεται η απαίτηση των Αλβανών να ζητήσουν μέρος των εναπομεινάντων εφοδίων του ΔΣΕ και η συμμετοχή των ανταρτών στην κατασκευή δρόμου σαράντα χιλιομέτρων, κάτι το οποίο είχε αρνηθεί η ηγεσία του ΚΚΕ. Η τριμερής συνάντηση στη Μόσχα τον Ιανουάριο του 1950 αποκάλυψε περισσότερο ουσιαστικά προβλήματα.¹⁹⁷

Μέρος της αλβανικής ιστοριογραφίας θεωρεί ότι τα προβλήματα στις σχέσεις των δύο κομμάτων υπήρχαν γιατί η ηγεσία του ΚΚΕ επιθυμούσε οι μαχητές του ΔΣΕ να μετακινούνται ελεύθερα και χωρίς έλεγχο στα αλβανικά εδάφη.¹⁹⁸ Παράλληλα, ο γιουγκοσλαβικός τύπος κατηγορούσε την Αλβανία ότι καταδίωκε τους σλαβομακεδόνες πολιτικούς πρόσφυγες του ΔΣΕ, καθώς είχαν φιλο-γιουγκοσλαβικά αισθήματα. Ο Μετα θεωρεί ότι ήταν παράκληση του Ζαχαριάδη να πληγεί η ηγεσία των Σλαβομακεδόνων. Οι συγκρούσεις σε ιδεολογικό επίπεδο - σύμφωνα με τον Χότζα ο Ζαχαριάδης κατηγορούσε την ηγεσία του ΚΕΑ, ως οπαδούς του Τρότσκυ και του Τίτο, αλλά κυρίως ήταν οι φόβοι της αλβανικής ηγεσίας ότι ο Ζαχαριάδης επιθυμούσε να χρησιμοποιήσει την Αλβανία ως χώρο ανασυγκρότησης και νέας εξόρμησης στην Ελλάδα - έδωσαν την αφορμή ώστε ο Χότζα να πληροφορήσει τη Μόσχα ότι το Πολιτικό Γραφείο του ΚΕΑ αποφάσισε να διατάξει την άμεση αναχώρηση του Ζαχαριάδη και των άλλων ελλήνων κομμουνιστών ηγετών ως ανεπιθύμητα πρόσωπα, καθώς κατηγορούσαν το ΚΕΑ και τη ηγεσία του. Παράλληλα θα έπρεπε να φύγουν το στρατιωτικό προσωπικό, όπως και ο ραδιοφωνικός σταθμός.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Είναι η μετονομασία του κομμουνιστικού κόμματος της Αλβανίας μετά την Ενδέκατη Ολομέλεια του ΚΚΑ το φθινόπωρο του 1948, βλ. Miranda Vickers, *Οι Αλβανοί*, Οδυσσέας, Αθήνα 1997, 241.

¹⁹⁷ Ενδεικτικά βλ. Άγγελος Τσέκερης, *Μια ιστορία, αλλιώς... Ο Ν. Ζαχαριάδης, η Σοβιετική Ένωση και οι κομμουνιστές της Τασκένδης*, Ταξιδευτής, Αθήνα 2014, 126-129.

¹⁹⁸ Beqir Meta, *Albania and Greece 1949-1990. The Elusive Peace*, Academy of Sciences – Institute of History, Tirana 2007, 48.

¹⁹⁹ Beqir Meta, *ό.π.*, 49.

Στη διεθνή πολιτική η Αλβανία έπρεπε να αντιμετωπίσει τις συνέπειες της ρήξης των σχέσεων Στάλιν και Τίτο. Ο Μπέβιν ήταν διατεθειμένος σε άμεσο μέλλον και σε συγκεκριμένο πλαίσιο να μελετήσει την πιθανότητα επιθετικών ενεργειών ενάντια στην Αλβανία, καθώς αξιωματούχοι του Φόρειν Όφис αξιολογούσαν ότι οι αντάρτες δε θα συντρίβονταν το καλοκαίρι του 1949, αλλά θα συνέχιζαν τον πόλεμο το 1950 από αλβανικές βάσεις. Αντίθετα ο Άτσεσον με έγγραφό του απέρριπτε την πρόταση για ενδεχόμενη στρατιωτική κατοχή της Αλβανίας και προτιμούσε μία προσέγγιση, η οποία θα ανάγκαζε τη Γιουγκοσλαβία, τη Βουλγαρία και την Αλβανία να εγγυηθούν τα σύνορα της Ελλάδας.²⁰⁰ Στα τέλη του 1949 οι γαλλικές υπηρεσίες πληροφοριών παρακολουθούσαν προσεκτικά τα δίκτυα των αλβανών εμιγκρέδων, τα οποία υποστήριζε κυρίως η Μεγάλη Βρετανία, με σημαντικότερα κέντρα στην Κέρκυρα, στον Τάραντα, στο Μπάρι και στην Μάλτα. Η αμερικανική δραστηριότητα είχε ως σημείο αναφοράς το κίνημα της «Ελεύθερης Αλβανίας». Τα αποτελέσματα των προσπαθειών, όμως, ήταν πενιχρά και οι αποστολές μυστικά εκπαιδευμένων Αλβανών κατά την περίοδο 1949-1953 είχαν αποτυχία, ενδεχομένως και λόγω της δράσης του Κιμ Φίλμπι.²⁰¹

Τα οικονομικά προβλήματα της Αλβανίας, του φτωχότερου ίσως ευρωπαϊκού κράτους κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, σε συνδυασμό με τις πολιτικές επιπλοκές, τις σχέσεις καχυποψίας αλβανών και ελλήνων ηγετών, τις συνοριακές διαφορές Ελλάδας και Αλβανίας, καθώς και τον κίνδυνο για εισβολή στην Αλβανία από μη κομμουνιστικές δυνάμεις είχαν ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση του μεγαλύτερου μέρους των προσφύγων από την αλβανική

²⁰⁰ Θανάσης Δ. Σφήκας, ό.π., 483 και 490-491 υποσημείωση 101 όπου και η θέση του Άτσεσον.

²⁰¹ Βλ. Φοίβος Οικονομίδης, *Το παγκόσμιο παιχνίδι στα Βαλκάνια. Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στον Ψυχρό Πόλεμο (1941-1960). Με αναφορές μέχρι την διάλυση της Γιουγκοσλαβίας*, Μετρονόμος-Αλφειός, Αθήνα 2015, 530-531. Για τις μυστικές επιχειρήσεις στην Αλβανία βλ. ενδεικτικά Νίκολας Μπέθελ, *Η προδοσία. Ο αρχικατάσκοπος Φίλμπι εμπόδισε την ανατροπή του Εμβέρ Χότζα και τη λύτρωση των Βορειοηπειρωτών*, Ελληνική ευρωεκδοτική, Αθήνα 1985 και Albert Lulushi, *Operation Valuable Fiend. The CIA's First Paramilitary Strike Against the Iron Curtain*, Arcade, New York 2014.

επικράτεια. Ένα ζήτημα το οποίο απαιτούσε μεγάλη επιδεξιότητα ήταν οι επαφές των προσφύγων με έλληνες μειονοτικούς για τις οποίες οι πληροφορίες μας είναι ευάριθμες και αποσπασματικές.

Στην Αλβανία παρέμειναν προσωρινά τραυματίες μαχητές του ΔΣΕ, οι οποίοι στη συνέχεια αποχώρησαν, ελάχιστοι φυγάδες, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Κορυτσά ή στο Φίερι, καθώς και οι πρώην αιχμάλωτοι του ΔΣΕ και οι τιμωρημένοι μαχητές του. Οι τελευταίοι στάλθηκαν σε στρατόπεδα με καθημερινή εργασία στην ύπαιθρο και άθλιες συνθήκες διαβίωσης.²⁰² Εγκαταστάσεις για τους πολιτικούς πρόσφυγες υπήρχαν σε μία συγκεκριμένη περίοδο στη Λιούσνια, όπου βρίσκονταν περίπου διακόσια άτομα, στη Ρογκοζίνα (Rrogozhinë), όπου βρίσκονταν περίπου εβδομήντα άτομα με τα ζώα τους, και στα Τίρανα, όπου υπήρχε μια ομάδα πενήντα μαστόρων. Πολιτικοί αντίπαλοι του ΔΣΕ ήταν σε στρατόπεδο στο Φίερι.²⁰³

Ανησυχώντας για την κατάσταση των προσφύγων η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ έστειλε τον Οκτώβριο του 1953 το μέλος της Ορθόδοξο Τοκαλή²⁰⁴ για να διαπιστώσει την κατάσταση αλλά και να συγκροτήσει τις λίστες όσων ήθελαν να πάνε στις «Λαϊκές Δημοκρατίες» και στη Σοβιετική Ένωση. Η αναχώρησή τους καθυστέρουσε και υπήρχε δυσaráεσκεια στους πρόσφυγες, καθώς δεν είχε ρυθμιστεί το ζήτημα της πληρωμής της μεταφοράς τους στο λιμάνι του Δυρραχίου και η διαδρομή για τις χώρες στις οποίες θα έπρεπε να ταξιδεύσουν.²⁰⁵

Οι διαπιστώσεις του απεσταλμένου του ΚΚΕ για τις συνθήκες διαβίωσης είναι αποκαλυπτικές: στη Λιούσνια εξήντα άτομα δεν είχαν κουβέρτες για να

²⁰² Τσέκου, ό.π., 53.

²⁰³ ΑQSh, Σειρά Πολιτικό Γραφείο ΚΕΑ, Έτος 1953, Φάκελος 73, Γραμματεία της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΕΑ, Τίρανα 1954, Αναφορά σχετικά με κάποιες προτάσεις του απεσταλμένου του ΚΚΕ.

²⁰⁴ ΑQSh, Σειρά Αλληλογραφία με ΚΚΕ, Έτος 1955, Φάκελος 2, Πληροφορίες σχετικά με κάποια ζητήματα των Ελλήνων μεταναστών.

²⁰⁵ ΑQSh, Πολιτικό Γραφείο ΚΕΑ, Έτος 1954, ΚΕΑ, Γραμματεία της ΚΕ, Απόφαση 442, 5.11.1954 Σχετικά με τη μετανάστευση των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων από τη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας προς τις Λαϊκές Δημοκρατίες, όπου γίνεται γνωστό ότι οι Αλβανοί διαθέτουν το λιμάνι του Δυρραχίου για την «έξοδο» των προσφύγων, ενώ τα έξοδα της μετακίνησης επιβαρύνουν τα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα των κρατών υποδοχής.

κοιμηθούν, ενώ κανείς δεν είχε σεντόνια. Υπήρχε έλλειψη ξυλείας για θέρμανση. Μερικά διαμερίσματα ήταν ετοιμόρροπα και χρειάζονταν επισκευή. Δεν υπήρχε ηλεκτρικό ρεύμα. Τριάντα άτομα που εργάζονταν στην πόλη, κοιμούνταν σε αγρόκτημα. Επίσης, τα παιδιά που είχαν γεννηθεί ήταν γυμνά και δεν είχαν ρούχα. Διαφορετικά προβλήματα επιβίωσης αντιμετώπιζαν στη Ρογκοζίνα. Οι πρόσφυγες ήταν κτηνοτρόφοι και είχαν περίπου 600-700 πρόβατα. Έπρεπε να μετακινηθούν στο Φίερι, καθώς εκεί τους είχαν καθοριστεί τα βοσκοτόπια. Ο απεσταλμένος πρότεινε να μη φύγουν, διότι δεν μπορούσαν να ανατραφούν αποκλειστικά από τα ζώα τους και στη Ρογκοζίνα μπορούσαν να κάνουν και άλλες εργασίες ώστε να επιβιώσουν, όπως οι εργασίες σε εργοστάσιο. Επίσης, πρότεινε για την εκπαίδευση των παιδιών στο σχολείο που υπήρχε να διοριστεί ένας δάσκαλος που να γνωρίζει ελληνικά, ώστε να μάθουν τα δεκατρία παιδιά που ήταν μαθητές.

Η σύνθεση των Ελλήνων προσφύγων ήταν ανομοιογενής και υπήρχαν διαπληκτισμοί ή συμμορίες σε εγκαταστάσεις, κυρίως, ανεπιθύμητων ελλήνων κρατουμένων. Ωστόσο, ο Γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΕΑ Ριτά Μάρκο θεωρούσε ότι οι οικονομικές και πολιτιστικές συνθήκες, καθώς και οι συνθήκες υγιεινής, ήταν καλύτερες από αυτές των αλβανών πολιτών, τόσο σε φάρμες και βοσκοτόπια, όσο και σε σχολεία και νοσοκομεία. Σε αναφορά του διαπίστωνε ότι υπάρχει ένα μερίδιο προσφύγων που δεν ήταν ευχαριστημένο ούτε πειθαρχημένο, δεν εργαζόταν όσο έπρεπε και είχε μία στάση αμφισβήτησης της αλβανικής διεύθυνσης περιμένοντας τους απεσταλμένους του ΚΚΕ να επιλύσουν μία σειρά από προβλήματα. Στην επίσκεψή του, αρχές Φεβρουαρίου του 1955, ο επιφορτισμένος με το κομματικό έργο για τους Έλληνες πρόσφυγες αντιπρόσωπος του ΚΚΕ Μιχάλης Δαρόγλου υπέβαλε μία σειρά από αιτήματα προτάσσοντας τη δυνατότητα να επιτραπεί και να οργανωθεί το πέρασμα στην Ελλάδα, διά ξηράς ή διά θαλάσσης, σε μια σειρά στελεχών του ΚΚΕ, χωρίς να φέρουν οπλισμό, οι οποίοι θα πήγαιναν στην Ελλάδα για τη διεύθυνση θεμάτων που αφορούσαν το κόμμα. Από την αναφορά του Μάρκο φαίνεται ότι αυτό το

ζήτημα το ΚΚΕ το είχε υποβάλει και άλλες φορές, αλλά δεν είχε εγκριθεί από το ΚΕΑ.

Ο Δαρόγλου επισκέφθηκε²⁰⁶ τις ομάδες των πολιτικών προσφύγων στο Φίερι (φάρμα) και κάποιες ομάδες των κτηνοτρόφων που βρίσκονταν στη Ρογκοζίνα, στο Μπάλς (Ballsh) και στο Ροσκοβέτς (Roskovec). Μεταξύ των θεμάτων που συζήτησε υπήρξε η επιστροφή στην Ελλάδα, με τη θέλησή τους, Ελλήνων προσφύγων που ζουν στις Λαϊκές Δημοκρατίες. Όσον αφορά τους πρόσφυγες που βρίσκονταν στην Αλβανία, η ενημέρωση που έκανε ήταν ότι δεν μπορούσαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα, καθώς δεν υπήρχαν διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών. Στα αιτήματα που ανέλαβε να προωθήσει σημειώνουμε την μείωση του φόρου μαλλιού στους κτηνοτρόφους για το 1954, η απόκτηση ξυλείας (σανίδες) για την κατασκευή θρανίων στα σχολεία όπου ήταν μαθητές τα παιδιά των προσφύγων, αλλά και η παραχώρηση στους πρόσφυγες που βρίσκονταν στη φάρμα (Φίερι) ενός μεγάλου φωνού. Υπήρξε η σκέψη να πάει και στις άλλες ομάδες των προσφύγων που βρίσκονταν στη Λούσνια, στους Αγίους Σαράντα, στην Κορυτσά και στο Ελμπασάν. Τα αιτήματα μετέφερε σε συνάντησή του με μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΕΑ.²⁰⁷

Μεταγενέστερα ανάλογα προβλήματα διαβίωσης διαπιστώθηκαν εκ νέου. Η ομάδα των προσφύγων που βρισκόταν στη Λιούσνια, αποτελούμενη από περίπου 200 άτομα, μεταφέρθηκε στο Φίερι. Η κατάστασή τους δεν ήταν καλή, καθώς το αλβανικό υπουργείο Γεωργίας δεν είχε προετοιμάσει νωρίτερα τον νέο τόπο διαμονής. Υπήρχαν προβλήματα με τις λιγοστές κουβέρτες, δεν είχαν σεντόνια και μαξιλάρια, αλλά ούτε και λαμπτήρες. Σε κάποια δωμάτια τα παράθυρα δεν είχαν τζάμι. Δεν είχαν εργαλεία, όπως φτυάρια και αξίνες για να εργαστούν. Εργάζονταν σε ένα αρδευτικό κανάλι, σε αρκετή απόσταση από την εγκατάσταση, ενώ δεν είχαν ούτε μπότες και αναγκάζονταν να εργαστούν

²⁰⁶ ΑQSh, Σειρά Αλληλογραφία με ΚΚΕ, Έτος 1954 Φάκελος 2, Αναφορά της Διοικητικής Διεύθυνσης στις 19.2.1955 για τις δραστηριότητες του Έλληνα απεσταλμένου στη διάρκεια της επίσκεψής του στην Αλβανία, 6-18.2.1955.

²⁰⁷ ΑQSh, Σειρά Αλληλογραφία με ΚΚΕ, Έτος 1954 Φάκελος 2, Αναφορά της Διοικητικής Διεύθυνσης στις 21.2.1955 για τις δραστηριότητες του Έλληνα απεσταλμένου, μετά την επίσκεψή του στους Έλληνες πρόσφυγες.

ξυπόλυτοι. Οι αλβανοί κομματικοί παράγοντες κατέγραψαν ότι είχε προκύψει μαζική δυσaráσκεια, και κάποιοι πρόσφυγες δήλωναν «καλύτερα να μας σκοτώνετε στη Λιούσνια, παρά να μας φέρνατε εδώ». Η παρουσίαση έλληνα αντιπροσώπου κρίνόταν απαραίτητη, ώστε να επέλθει κάποια εκτόνωση. Στην ομάδα είχαν προστεθεί δέκα έξι νεαρά άτομα, τα οποία δεν είχαν ούτε παπούτσια, ούτε κουβέρτες.

Παράλληλα, ο νέος τρόπος ζωής απαιτούσε και να δημιουργηθούν νέες μορφές εργασίας. Ο έλληνας κομματικός αντιπρόσωπος κατέγραψε τους πρόσφυγες, οι οποίοι ήθελαν να παρακολουθήσουν κάποια τεχνική σχολή και να μάθουν διάφορες τέχνες: για τη σχολή οδηγών τρακτέρ δήλωσαν 54 άτομα, για τη σχολή υφαντουργίας 44 άτομα, για τη σχολή τορναδόρων και μηχανικών 16 άτομα, για τη σχολή οδηγών 7 άτομα, για σχολή ηλεκτρολόγων 10 άτομα, για τη σχολή τεχνικών ραδιοφώνου 6 άτομα, για τη σχολή ραπτικής 3 άτομα, για τη σχολή φαρμακευτικών 2 άτομα, για μαραγκός και κτίστης 3 άτομα. Κάποιοι άλλοι ενδιαφέρονταν να γίνουν τοπογράφοι, γεωπόνοι κλπ., χωρίς να έχουμε ακριβή στοιχεία. Η αλβανική αντιπρόταση, ώστε να παραμένουν μαζί και ελεγχόμενοι οι πρόσφυγες, πρόβλεπε τη διανομή τους σε συγκεκριμένα κέντρα: οι οδηγοί τρακτέρ, αφού ολοκληρώσουν την εκπαίδευσή τους σε αγρόκτημα στην Καβάια να σταλούν στην περιοχή της Μουζακιάς (54 άτομα). Οι υφαντουργοί να σταλούν στο εργοστάσιο κλωστοϋφαντουργίας Στάλιν (44 άτομα στα Τίρανα). Όσοι υπέβαλαν αίτηση για τη σχολή τορναδόρων, μηχανικών, ηλεκτρολόγων και τεχνικών ραδιοφώνου (περίπου 40 άτομα) να σταλούν στον συνεταιρισμό «Partizani», όπου χρειαζόνταν 78-80 άτομα (συνολικά ο αριθμός των προσφύγων για τα Τίρανα ήταν τα 84 άτομα). Οι νέοι, οι οποίοι είχαν ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση των επτά τάξεων ή, έστω, κάποιες τάξης, να παρακολουθήσουν τη γεωργική σχολή στο Φίερι.²⁰⁸

Στη συνεδρίαση του Πολιτικού Γραφείου η πρόταση του Μεχμέτ Σέχου, η οποία απηχούσε και τις σκέψεις του Ενβέρ Χότζα, ήταν ότι όλοι οι «δημοκράτες»

²⁰⁸ ΑΟSh, Σειρά Πολιτικό Γραφείο ΚΕΑ, Έτος 1954, Φάκελος 5, Σχετικά με κάποιες προτάσεις του έλληνα απεσταλμένου από το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, 12.1.1954.

πρόσφυγες θα έπρεπε να συγκεντρωθούν στο αγρόκτημα του Φίερι, όπου να εργάζονται και να εξασφαλίσουν τα προς το ζην και να μάθουν τις τέχνες που μπορούν να εφαρμοστούν στο αγρόκτημα και είναι συναφείς με τις ανάγκες του, όπως αυτές του οικοδόμου, του οδηγού τρακτέρ, του μαραγκού και του αγρότη. Στην παρατήρηση του Μουφτίου ότι υπήρχαν και αρκετοί νέοι που θέλουν να συνεχίσουν τις σπουδές τους ο Σέχου έδωσε μία πολιτική περιγραφή στην απάντησή του: «Όσον αφορά τα Τίρανα, αποφασίσαμε να κάνουμε εκκαθάριση από όλα τα ύποπτα στοιχεία. Αυτούς δεν μπορούμε να τους φέρουμε, ως ξένοι που είναι, γι' αυτό σκέφτομαι να μην τους φέρουμε εδώ, αλλά να τους συγκεντρώσουμε σε δύο περιοχές, στη Λιούσνια και στο Φίερι. Στόχος είναι να μην διασκορπιστούν. Ως εκ τούτου, το αίτημά τους για να παρακολουθήσουν τη σχολή οδηγών, ηλεκτρολόγων κλπ., δεν μπορούμε να το εκπληρώσουμε. Βασικά, συμφωνούμε να τους μεταφέρουμε στο αγρόκτημα στο Φίερι και εκεί να τους δώσουμε τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν μαθήματα για οδηγό τρακτέρ, γιατί για άλλες τέχνες δεν έχουμε τη δυνατότητα. Αν το θέλουν, ας μάθουν περί μαρξισμού-λενινισμού, να ανοίξουν πανεπιστήμια για να διδαχθούν τον μαρξισμό και εμείς να το δικαιολογήσουμε αυτό λέγοντας ότι δεν μπορούμε να κάνουμε δυναμικό πολιτικό έργο, εάν οι δημοκράτες είναι διασκορπισμένοι. Τους νεαρούς πρόσφυγες ή τα παιδιά των προσφύγων μπορούμε να τους στείλουμε στη γεωργική σχολή στο Φίερι, αλλά όσοι τελειώνουν αυτή τη σχολή, θα πρέπει να δουλεύουν στο Φίερι ή στη Λιούσνια».²⁰⁹

Σταδιακά και μεταγενέστερα είχε βελτιωθεί η διαβίωση των πολιτικών προσφύγων στην Αλβανία, σύμφωνα με πληροφορίες που έδινε ο Σταύρο Κορτσάρι επιφορτισμένος με το θέμα των προσφύγων στο αλβανικό υπουργείο. Κάποιοι διέμεναν σε ξενοδοχείο, υπήρχε ιατρική φροντίδα, ενώ υπήρχαν και υποτροφίες για σπουδές, έστω και περιορισμένες.²¹⁰

²⁰⁹ AQSh, Σειρά Πολιτικό Γραφείο ΚΕΑ, Έτος 1954, Φάκελος 5, Πρακτικά με αριθμό 2 από τη συνεδρίαση του Πολιτικού Γραφείου του ΚΕΑ που πραγματοποιήθηκε στις 18.1.1954.

²¹⁰ AQSh, Σειρά Αλληλογραφία με ΚΚΕ, Έτος 1961, Φάκελος 3, Αναφορά του Πύρρο Μπίτα στις 3.9.1960 για τη συνάντηση που είχε ο υπεύθυνος για τους πρόσφυγες Σταύρος Κορτσάρι με τον Γιώργο Αργυρόπουλο.

Σε επίπεδο μικροϊστορίας και καθημερινής διαβίωσης οι λιγοστές αναφορές των προσφύγων για σχέσεις με τους Αλβανούς είναι θετικές και περιλαμβάνουν και τελετές αδελφοποιίας, όπως η περίπτωση Φερφέλη από τον βλαχόφωνο οικισμό της Αετομηλίτσας (Δέντσκο – Ντένισκο).²¹¹

Οι προτάσεις του έλληνα αντιπροσώπου περιλάμβαναν και την πολιτική οργάνωση των προσφύγων. Συγκεκριμένα πρότεινε για τους έλληνες πρόσφυγες στην Αλβανία να εκλεγεί ένα συμβούλιο δεκαπέντε μελών και να συσταθούν κάποιες επιτροπές, για τη διεκπεραίωση του πολιτικού και πολιτιστικού έργου. Επιπλέον, η οργάνωση των προσφύγων να ονομαστεί «Ένωση Ελλήνων Δημοκρατών». Έκανε κριτική ότι οι μέχρι τότε υπεύθυνοι για τους πρόσφυγες δεν αποδείχθηκαν ικανοί στην κομματική εργασία τους, προκαλούσαν έριδες μεταξύ τους και δεν έχαιραν συμπαθείας από τους πρόσφυγες, και πρότεινε να αντικατασταθούν από τους εξής: α) Πέτρο Ζήκα, ο οποίος να οριστεί υπεύθυνος συμβουλίου. Είχε οριστεί υπεύθυνος για την περιοχή του (αλβανικού) Πωγωνίου και ήταν παλαιό μέλος του ΚΚΕ. Πρότεινε να έρθει στο Φίερι ως γιατρός και να αναλάβει υπεύθυνος των προσφύγων για αυτή την περιοχή. β) Αριστείδη Ζαουδάλη, με πρόταση να διοριστεί γραμματέας του συμβουλίου. Ήταν κομματικό μέλος και υπήρξε αντάρτης, και ήταν διευθυντής του ξενοδοχείου στο Αργυρόκαστρο.

Η απάντηση του Μεχμέτ Σέχου αποτυπώνει και τη διάσταση στις σχέσεις ΚΕΑ και ΚΚΕ: *«όσον αφορά την πρότασή του, εγώ και ο σύντροφος Ενβέρ σκεφτόμαστε να συμφωνήσουμε οι Έλληνες πρόσφυγες να οργανωθούν και να έχουν δική τους Επιτροπή, φυσικά υπό τον έλεγχό μας, με επικεφαλής δύο άτομα, όχι αυτά που πρότεινε εκείνος, αλλά να γίνει εκλογή, δημοκρατικά, μεταξύ των καλύτερων προσφύγων. (Όλοι είναι σύμφωνοι με τη σκέψη του συντρόφου Μεχμέτ Σέχου)»*.²¹²

Η διατάραξη των σχέσεων της σταλινικής ως προς τον πολιτικό προσανατολισμό Αλβανίας με την ΕΣΣΔ του Χρυστόφοφ, τα γεγονότα της

²¹¹ Βλ. Θεόδωρος Δημ. Φερφέλης, *Προσωπικό ημερολόγιο*, ιδιωτική έκδοση, Καστρί Αγιάς 2014, σ. 32-34.

²¹² ΑQSh, Σειρά Πολιτικό Γραφείο ΚΕΑ, Έτος 1954, Φάκελος 5, Πρακτικά με αριθμό 2, ό.π..

Τασκένδης και η αντικατάσταση του Νίκου Ζαχαριάδη από τον Κώστα Κολιγιάννη επηρέασαν και τους πολιτικούς πρόσφυγες. Τα δύο κόμματα, ΚΕΑ και ΚΚΕ, συνέχισαν να έχουν σχέσεις, καθώς υπήρχαν οι έλληνες πρόσφυγες στην αλβανική εδαφική επικράτεια. Σε αυτό το πλαίσιο το Δεκέμβριο του 1956 οι απεσταλμένοι του ΚΚΕ, Ζήσης Ζιώκας και Μιχάλης Δαρόγλου πήγαν σε όλες τις ομάδες των Ελλήνων προσφύγων με κείμενο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ σχετικά με τα πολιτικά λάθη της ηγεσίας του ΚΚΕ. Στις συνελεύσεις που έγιναν με τις ομάδες των προσφύγων υπήρξε μεγάλη συζήτηση σχετικά με τα «λάθη» του Ζαχαριάδη, ενδεχόμενες παραλείψεις άλλων συντρόφων, τη στάση του ΚΚΕ απέναντι στη Γιουγκοσλαβία. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε όλες τις ομάδες των κτηνοτρόφων δεν έγινε σχεδόν καμία ερώτηση σχετικά με τα «λάθη» της ηγεσίας του ΚΚΕ.²¹³ Σε συνάντηση Κολιγιάννη και Χότζα στη Μόσχα τον Νοέμβριο του 1957 ο Κολιγιάννης αναφέρει ως πολιτική γραμμή του ΚΚΕ για τον επαναπατρισμό των προσφύγων *«όποιος θέλει, ας πάει στην Ελλάδα, αλλά χωρίς να κάνουμε πολιτικές υποχωρήσεις. Ο ελληνικός λαός ζητά να επιστρέψουν οι πρόσφυγες. Στην Ελλάδα υπάρχει δυνατότητα για παράνομη δουλειά»* και ο Χότζα απάντησε ότι *«είμαστε σύμφωνοι μαζί σας- έχουμε κάνει προσπάθειες αναφορικά με αυτό το ζήτημα εδώ στη Μόσχα με τον Έλληνα υπουργό. Εκείνοι το έχουν περιορίσει στους αιχμαλώτους πολέμου»*.²¹⁴ Αλλαγές διαπιστώνονται στα τέλη του 1959 όταν αντιπρόσωπος του ΚΚΕ για τους πρόσφυγες στην Αλβανία ανέλαβε ο Γιώργος Αργυρόπουλος, ο οποίος αντικατέστησε τον Μιχάλη Δαρόγλου. Η συμπεριφορά του, καθώς το ΚΚΕ είχε μία διαφορετική ιδεολογική γραμμή από το ΚΕΑ πλέον, προκάλεσε την αλβανική κομματική ηγεσία.²¹⁵

²¹³ ΑQSh, Σειρά Αλληλογραφία με ΚΚΕ, Έτος 1956, Φάκελος 1, Πληροφορίες και Σημειώσεις από τη συζήτηση με τον απεσταλμένο του ΚΚΕ τον σύντροφο Ζήση Ζιώκα. Ο Ζιώκας σε αντίθεση με τον μόνιμο αντιπρόσωπο του ΚΚΕ στην Αλβανία Δαρόγλου είχε πάει για έναν μόνο μήνα.

²¹⁴ ΑQSh, Σειρά Αλληλογραφία με ΚΚΕ, Έτος 1957, Φάκελος 1, Άκρως απόρρητο, 25.11.1957, Υπόμνημα από τη συνάντηση με τους Έλληνες συντρόφους στη Μόσχα τον Νοέμβριο του 1957.

²¹⁵ ΑQSh, Σειρά Αλληλογραφία με ΚΚΕ, 1961, Φάκελος 3, Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας/Υπουργείο Εσωτερικών Υποθέσεων/Διεύθυνση Κρατικής Ασφάλειας, Απόλυτα

Οι διακρατικές σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας τις πρώτες δεκαετίες του Ψυχρού πολέμου κυμαίνονταν μεταξύ αλυτρωτισμού και πραγματισμού. Η Ελλάδα στη Διάσκεψη της Ειρήνης τα έτη 1946 και 1947 είχε διεκδικήσει την περιοχή της νότιας Αλβανίας, γνωστή και ως «Βόρειο Ήπειρο», όμως η σοβιετική στήριξη στην Αλβανία και η απροθυμία των δυτικών δυνάμεων να διακινδυνεύσουν μία ρήξη με την ΕΣΣΔ για χάρη των ελληνικών θέσεων είχαν μειώσει τη δυναμική των ελληνικών αιτημάτων. Η υποστήριξη της Αλβανίας στο ΔΣΕ κατά τη διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου είχε δυσχεράνει τις διμερείς διακρατικές σχέσεις, αλλά είχε ενδυναμώσει τη σχέση μεταξύ των δύο κομμουνιστικών κομμάτων, μία σχέση η οποία είχε αρχίσει κατά τη διάρκεια του Β' παγκόσμιου πολέμου. Ενδιαφέρον στοιχείο αποτέλεσε η κράτηση από την Αλβανία ελλήνων στρατιωτικών, οι οποίοι είχαν αιχμαλωτιστεί κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου. Ο ελληνικός αλυτρωτισμός ως κρατική πολιτική στο βορειοηπειρωτικό ζήτημα θα υποχωρήσει σταδιακά στα μέσα της δεκαετίας του 1950, με την παράλληλη ανάδειξη του κυπριακού ζητήματος ως προτεραιότητα στα αποκαλούμενα «εθνικά θέματα».²¹⁶

Παράλληλα μία άλλη πολιτική θέση αναπτύχθηκε, η οποία λάμβανε υπόψη την αλβανική κρατική υπόσταση. Παρά τις αποτυχημένες προσπάθειες στην εφαρμογή της πολιτικής Rollback λαμβάνοντας υπόψη την προτεραιότητα για ασφάλεια αναπτύχθηκε μία πολιτική μικρής βελτίωσης των σχέσεων μετά το θάνατο του Στάλιν το 1953. Η αλβανική κυβέρνηση προσέγγισε την ελληνική για την αποκατάσταση των πυραμίδων στην ελληνοαλβανική μεθόριο και πρότεινε τον Ιούλιο του 1955 την αποκατάσταση διπλωματικών σχέσεων χωρίς την υπογραφή συνθήκης ειρήνης.²¹⁷ Οι προτάσεις επαναλήφθηκαν και αργότερα, όχι με την ίδια πάντοτε δυναμική.

εμπιστευτικό, Μυστική αναφορά σταλμένη στις 28.4.1961 στον Υονί Κάπο με γενικότερο τίτλο "Σχετικά με τον αντιπρόσωπο του ΚΚΕ".

²¹⁶ Ioannis D. Stefanidis, *Stirring the Greek Nation. Political Culture, irredentism and Anti-Americanism in Post-War Greece, 1945-1967*, Ashgate, Aldershot 2007, 70-76.

²¹⁷ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2009, 127-132.

Οι μεταβολές στις διακρατικές σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας θα αναδείκνυαν τον επαναπατρισμό ελλήνων πολιτικών προσφύγων ως κυρίαρχο πολιτικό θέμα. Με τη μικρή βελτίωση στις σχέσεις από τις αρχές της δεκαετίας του 1960,²¹⁸ συνεχίζεται ο επαναπατρισμός ελλήνων πολιτών που είχαν βρει άσυλο στην Αλβανία, καθαρίζεται το στενό Κέρκυρας-Εξαμιλίου από νάρκες, ενώ στις αρχές Ιανουαρίου 1962, με την ευκαιρία μιας ακόμα επιστροφής μερικών Ελλήνων, οι οποίοι είχαν ζητήσει άσυλο στην Αλβανία μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα το 1949, στο φυλάκιο της Κακαβιάς η ελληνική αντιπροσωπεία έθεσε το ζήτημα να ξεκινήσουν συνομιλίες για την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων, ένα μικρό άνοιγμα για ομαλοποίηση των σχέσεων.²¹⁹

Ο Γιώργος Αργυρόπουλος ως απεσταλμένος του ΚΚΕ είχε συνάντηση με τον Πύρρο Μπίτα στις 11.5.1960 για το θέμα του επαναπατρισμού. Στη διάρκεια αυτής ο Αργυρόπουλος αναφέρθηκε στους Έλληνες που είχαν αρχίσει να οργανώνουν, χωρίς την άδεια των αλβανικών αρχών, την αναχώρηση για την Ελλάδα, σε περίπτωση που δεν γινόταν ο επαναπατρισμός νόμιμα μέχρι τις 15 Μαΐου 1960.²²⁰ Συνάντησε τους πρόσφυγες που είχαν αρχίσει να οργανώνουν, χωρίς την άδεια των αρχών, την αναχώρηση για την Ελλάδα, σε περίπτωση που δεν γινόταν ο επαναπατρισμός νόμιμα μέχρι τις 15 Μαΐου 1960. Τους συμβούλεψε ότι οι πράξεις τους δεν είχαν νόημα, καθώς σύμφωνα με την αναφορά το ζήτημα αντιμετώπιζε εμπόδια όχι από την αλβανική πλευρά, αλλά από την ελληνική.

Παράλληλα, είχε προκύψει και ένα άλλο ζήτημα με περιπτώσεις Ελλήνων προσφύγων, μελών του Κ.Κ. Ελλάδας, που είχαν πάρει την αλβανική υπηκοότητα. Για αυτό το θέμα ενημέρωσε την Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ. Σε νέα συνάντηση με τον καθοδηγητή του ΚΕΑ Βάγγο Μπότσκα, ο Αργυρόπουλος ανέφερε ότι θα θέσει στην Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ το ζήτημα των Ελλήνων προσφύγων, οι

²¹⁸ Βασίλης Κόντης, *Ευαίσθητες ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον εικοστό αιώνα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994, 172-173.

²¹⁹ Μενέλαος Β. Δαλιάνης, *Το μεγάλο άνοιγμα. Χρονικό των ελληνο-αλβανικών σχέσεων στο δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα*, Πολύτυπο, Αθήνα 2008, 18-19.

²²⁰ ΑQSη, Σειρά Αλληλογραφία με ΚΚΕ, 1960, Φάκελος 3, Πληροφορίες σχετικά με τη συνάντηση με τον αντιπρόσωπο του ΚΚΕ στις 11.5.1960.

οποίοι είχαν πάρει αλβανική υπηκοότητα και εξακολουθούσαν να είναι μέλη των οργανώσεων του ΚΚΕ, καθώς, σύμφωνα με τον Αργυρόπουλο και εφόσον είχαν αλβανική υπηκοότητα, το ΚΚΕ δεν θα μπορούσε να τους στείλει στην Ελλάδα για κομματική δουλειά, χωρίς να πάρει την έγκριση των αλβανικών αρχών. Ανέφερε την περίπτωση ενός Έλληνας πρόσφυγα με αλβανική υπηκοότητα, ο οποίος του αποκάλυψε ότι συνεργάζεται με τις αλβανικές αρχές της ασφάλειας, ότι είχε σταλεί αρκετές φορές για «δουλειά» στην Ελλάδα, στη Θεσσαλονίκη, και υπήρχε το ενδεχόμενο να τον ξαναστείλουν.²²¹ Δεν εντοπίσαμε περαιτέρω πληροφορίες για το ζήτημα.

Η διαδικασία του επαναπατρισμού έδινε αφορμές για αξιομνημόνευτα περιστατικά. Στο Φίερι, όπου ήταν οι αιχμάλωτοι πολέμου, καθώς προχωρούσε η σχετική διαδικασία, μερικοί είχαν σκίσει τα πουκάμισά τους, φώναζαν κατά της Αλβανίας, και ζητωκραύγαζαν για τον βασιλιά Παύλο, κάτι που έφερε σε δύσκολη θέση τον Αργυρόπουλο. Στα σύνορα, επίσης, από άλλη ομάδα προσφύγων υπήρχαν ανάλογες σκηνές, κάτι που κατέγραφαν οι αλβανικές αρχές: *«από τις συζητήσεις με το δεύτερο Τμήμα του Υπουργείου Εξωτερικών και τον Επικεφαλής της Επιτροπής για τον επαναπατρισμό προκύπτει ότι: 1)Ο επαναπατρισμός αυτή τη φορά έγινε σε περισσότερο ήπιες συνθήκες, συγκριτικά με τις άλλες φορές. Οι θέσεις ενάντια στη χώρα μας εκδηλώθηκαν, όταν οι πρόσφυγες πέρασαν τα ελληνικά σύνορα και δεν συνέχισαν παραπάνω από ένα λεπτό, καθώς ευθύς αμέσως πήγε εκεί κάποιο μέλος της ελληνικής επιτροπής για τον επαναπατρισμό και διέταξε τους χωροφύλακες να τους απομακρύνουν, όπως και έπραξαν... 3)Ηχογραφήθηκαν τέσσερις - πέντε ικανοποιητικές δηλώσεις των προσφύγων που επαναπατρίστηκαν, οι οποίοι μίλησαν σχετικά με τη στάση της χώρας μας και ευχαρίστησαν το Κόμμα και τη Λαϊκή Δημοκρατία για τη φροντίδα που έδειξαν».*²²² Τον Απρίλιο του 1961 στην

²²¹ AQSh, Σειρά Αλληλογραφία με ΚΚΕ, 1960, Φάκελος 3, Αναφορά του Πύρρο Μπίτα στις 30.5.1960 για τη συνάντηση που είχε ο Βάγγο Μπότσκα με τον Έλληνα απεσταλμένο στις 29.5.1960

²²² AQSh, Σειρά Αλληλογραφία με ΚΚΕ, Έτος 1960, Φάκελος 3, Κεντρική Επιτροπή ΚΕΑ, Πληροφορίες σχετικά με τις συναντήσεις με τον αντιπρόσωπο του ΚΚΕ στις 15 και 16.6.1960. Οι μεταφράσεις των κειμένων σε πρώτη μορφή έχουν γίνει από τη Μαριλένα Γκίνη, την οποία και ευχαριστώ.

Αλβανία βρίσκονταν περισσότεροι από 300 πολιτικοί πρόσφυγες, ενώ είχαν επαναπατριστεί στην Ελλάδα 826 άτομα.²²³

Σε αυτή τη χρονική συγκυρία, 1966, ο Ενβέρ Χότζα αποφασίζει να μιλήσει δημόσια για όσα έγιναν στις χώρες της «ανατολικής Ευρώπης» και τη διαίρεση σε ζαχαριδιακούς και αντι-ζαχαριδιακούς. Γράφει για το «δράμα» των ελλήνων προσφύγων στις «ρεβιζιονιστικές» χώρες, καθώς η Αλβανία δεν αποτελούσε πλέον μέλος του Συμφώνου της Βαρσοβίας, και τα διαρκώς αυξανόμενα μηνύματα και επιστολές που λάμβανε από πολιτικούς πρόσφυγες που είχαν διαμείνει στην Αλβανία. Αναφέρει ότι οι Αλβανοί σύντροφοι μοιράστηκαν μαζί τους ακόμα και όταν δεν είχαν τα λιγοστά τους τρόφιμα, κάνοντας σύμφωνα με το Χότζα το διεθνιστικό τους καθήκον. Φυσικά ο Χότζα υπερασπιζόταν τη σταλινική περίοδο, χωρίς να αναφέρει γιατί δεν κράτησε τους Έλληνες συντρόφους του στην Αλβανία. Ταυτόχρονα υποσχέθηκε να καταστήσει γνωστό στο παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα, και όχι μόνο, τα όσα αντιμετώπιζαν οι έλληνες πρόσφυγες από τους «ρεβιζιονιστές» του Χρυστού. Ενδιαφέρουσα λεπτομέρεια ότι συνεχιζόταν η ενημέρωση των πολιτικών προσφύγων και από το Ράδιο Τίρανα.²²⁴

Ο επαναπατρισμός ολοκληρώθηκε το 1966, όταν είχαν επαναπατριστεί περίπου 1500 άτομα και είκοσι δύο χιλιάδες ζώα.²²⁵ Όπως είναι ευνόητο σηματοδοτεί και το ουσιαστικό τέλος των ομάδων πολιτικών προσφύγων στην Αλβανία.

²²³ AQSh, Σειρά Αλληλογραφία με ΚΚΕ, Έτος 1961, Φάκελος 3, Κάποια ζητήματα σχετικά με τους Έλληνες πρόσφυγες στην Αλβανία.

²²⁴ Ενβέρ Χότζα, *Δύο φίλοι λαοί*, Πλανήτης, Αθήνα [=1985], 73-75.

²²⁵ Ευφροσύνη Κολιού, ό.π., 24.

ISBN 978-618-81891-6-4

©2015

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ